

SELITYKSIÄ
HAKEMISTOJA

SELITYKSIÄ

¹ Marxin 1875 kirjoittama »Gothan ohjelman arvostelu» sisältää arvostelevia huomautuksia yhdistyvän Saksan työväenpuolueen ohjelmaluonnoksen johdosta. Kyseisessä luonnoksessa oli paljon vakavia virheitä ja lassallelaisuudelle tehtyjä periaatteellisia myönnytyksiä. Marx ja Engels kannattivat Saksan yhtenäisen sosialistisen puolueen perustamista, mutta vastustivat lassallelaisten kanssa tehtyä aatteellista kompromissia ja arvostelivat sitä jyrkästi. — 5, 9, 388.

² Kyseisen esipuheen Engels kirjoitti 1891 valmistaessaan painoon Marxin teosta »Gothan ohjelman arvostelu». Engels julkaisi tämän tärkeän ohjelmallisen asiakirjan antaakseen iskun Saksan sosiaalidemokraattisessa puolueessa vilkastuneille opportunistisille aineksille, mikä oli erittäin tärkeää hetkellä, jolloin puolueen oli käsiteltävä ja hyväksyttävä Erfurtin edustajakokouksessa uusi ohjelma Gothan ohjelman asemesta. »Gothan ohjelman arvostelu» julkaistessaan Engels kohtasi Saksan sosiaalidemokraattijohtajien sekä »Die Neue Zeit» lehden julkaisijan Dietzin ja toimittaja K. Kautskyn tiettyä vastustusta ja joutui tekemään tekstiin joitakin muutoksia ja lyhennyksiä. Saksan puolueenjäsenten perusjoukko ja muiden maiden sosialistit ottivat tyytyväisinä vastaan Marxin teoksen pitäen sitä koko kansainvälisen sosialistisen liikkeen ohjelmallisena asiakirjana. Engels julkaisi yhdessä »Gothan ohjelman arvostelun» kanssa Marxin 5. toukokuuta 1875 Brackelle kirjoittaman kirjeen, joka liittyy välittömästi artikkeliin.

Engelsin eläessä »Gothan ohjelman arvostelu» ja sen esipuhetta ei julkaistu toistamiseen. »Gothan ohjelman arvostelun» täydellinen teksti ilmestyi ensi kerran 1932 Neuvostoliitossa. — 5.

³ Gothan edustajakokouksessa 22.—27. toukokuuta 1875 yhdistyivät Saksan työväenliikkeen kaksi suuntausta: A. Bebelin ja W. Liebknechtin johtama Sosiaalidemokraattinen työväenpuolue (eisenachilaiset) ja lassallelainen Saksan yleinen työväenliitto. Yhdistyneen puolueen nimeksi tuli Saksan sosialistinen työväenpuolue. Siten saatiin voitetuksi Saksan työväenluokan riveissä vallinnut hajaannus. Gothan edustajakokoukselle esitetty yhdistyneen puolueen ohjelmanluonnos, jota Marx ja Engels arvostelivat kärkevästi, tuli kuitenkin hyväksytyksi edustajakokouksessa vähäisin korjauksin. — 5, 84, 379.

⁴ Saksan sosiaalidemokraattien Hallen edustajakokous, joka pidettiin 12.—18. lokakuuta 1890, hyväksyi päätöksen uuden ohjelmanluonnoksen valmistamisesta puolueen seuraavaan, Erfurtissa pidettävään edustajakokoukseen mennessä

ja sen julkaisemisesta kolmea kuukautta ennen edustajakokousta paikallisissa puoluejärjestöissä ja lehdistössä käsiteltäväksi. — 5.

- 5 Kansainvälisen työväenliiton *Haagin kongressi* pidettiin 2.—7. syyskuuta 1872. Siinä oli läsnä 65 edustajaa 15:stä kansallisesta järjestöstä. Marx ja Engels johtivat kongressin työtä. Kongressi vei päätökseen Marxin ja Engelsing ja heidän aatetovereidensa monivuotisen taistelun työväenliikkeessä ilmenneen pikkuporvarillisen laholaisuuden kaikkia lajeja vastaan. Anarkistien hajoitustoiminta todettiin paheksuttavaksi ja heidän johtomiehensä erotettiin kongressin puolesta. Haagin kongressin päätökset laskevat pohjan työväenluokan itsenäisten poliittisten puolueiden perustamiselle vastaisuudessa eri maissa. — 5, 72.
- 6 Saksan, Itävallan ja Sveitsin sosiaalidemokraattien yleissaksalaisessa edustajakokouksessa Eisenachissa 7.—9. elokuuta 1869 perustettiin Saksan sosiaalidemokraattinen työväenpuolue, joka myöhemmin tunnettiin eisenachilaisten puolueen nimellä. Edustajakokouksessa hyväksytty ohjelma oli kokonaisuudessaan laadittu Internationaalien vaatimusten hengessä. — 7, 25.
- 7 Kysymyksessä on Bakuninin kirja «Государственность и анархия» («Valtiollisuus ja anarkia»), joka ilmestyi Sveitsissä 1873. — 7.
- 8 Saksan kansanpuolue, joka perustettiin 1865, koostui pääasiallisesti eteläksalalaisista valtioiden pikkuporvariston ja osittain porvariston demokraattisista aineksista. Noudattaessaan preussilaisvastaista politiikkaa ja esittäessään yleisdemokraattisia tunnuksia tämä puolue heijasti samalla muutamien saksalaisten valtioiden partikularistisia pyrkimyksiä. Saksan liittovaltion aatetta ajaessaan se vastusti Saksan yhdistämistä yhtenäiseksi keskitetyksi demokraattiseksi tasavallaksi.
Vuonna 1866 Saksan kansanpuolueeseen liittyi Saksilainen kansanpuolue, jonka perusjoukon muodostivat työläiset. Tämä vasemmistosiipi, joka kannatti kansanpuolueen pyrkimystä ratkaista maan yhdistämispulma demokraattista tietä, osallistui elokuussa 1869 Saksan sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen perustamiseen. — 7, 21, 26.
- 9 Kysymyksessä on sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen kustantamo, joka julkaisi »Volkstaat» lehteä ja sosiaalidemokraattista kirjallisuutta. Kustantamoa johti A. Bebel.
»Der Volkstaat» («Kansanvaltio») — Saksan sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen (eisenachilaisten) pää-äänenkannattaja, ilmestyi Leipzigissa 2:sesta lokakuuta 1869 29:nteen syyskuuta 1876. Lehteä johti W. Liebknecht. Marx ja Engels avustivat lehteä ja auttoivat jatkuvasti toimitustyössä. — 8, 26.
- 10 *Rauhan ja vapauden liitto* oli pikkuporvarillisten tasavaltalaisten ja liberaalien Sveitsissä 1867 perustama porvarillis-pasifistinen järjestö. Julistaen että sota voidaan lopettaa, kun perustetaan »Euroopan yhdysvallat», Rauhan ja vapauden liitto levitti kansanjoukkojen keskuuteen harhakuvitelmiä ja käänsytti proletariaattia pois luokkataistelusta. — 17, 26.
- 11 »Norddeutsche Allgemeine Zeitung» («Pohjois-Saksan yleinen lehti») — taantumuksellinen sanomalehti, ilmestyi Berliinissä 1861—1918. Se oli 1860—1880-luvulla Bismarckin hallituksen virallinen äänenkannattaja. Marx tarkoittaa vuoden 1875 maaliskuun 20. päivän numerossa ollutta artikkelia. — 17.
- 12 »L'Atelier» («Työhuone») — ranskalainen kuukausijulkaisu, ilmestyi Pariisissa 1840—1850. Se oli kristillisen sosialismin aatteiden vaikutuksen alaisena olleiden käsityöläisten ja työläisten äänenkannattaja. — 19.
- 13 »Kulttuuritaistelu» («Kulturkampf») — porvarillisten liberaalien antama nimitys Bismarckin hallituksen 1870-luvulla toteuttamille lainsäädännöllisille toimenpiteille, joiden tarkoituksena oli taistelu maallisen kulttuurin puolesta. Taantumusvoimien yhdistämiseksi Bismarck kumosi 1880-luvulla suurimman osan noista toimenpiteistä. — 23, 352.

- 14 »*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*» («Frankfurtin lehti ja kauppalehti») — suuntaukseltaan pikkuporvarillinen demokraattinen päivälehti, ilmestyi vuodesta 1856 (tällä nimellä vuodesta 1866) vuoteen 1943. — 26.
- 15 Tarkoitetaan Gothan ohjelmaluonnoksen seuraavia kohtia:
 »Valtion vapaaksi perustaksi Saksan työväenpuolue vaatii:
 1. Yleistä, yhtäläistä, välitöntä ja salaista äänioikeutta kaikille 21 vuotta täyttäneille miehille kaikissa valtion ja kunnan vaaleissa. 2. Kansan välitöntä lainsäädäntää ja oikeutta esittää ja hylätä ehdotuksia. 3. Yleistä sotilaskoulutusta. Kansan nostoväkeä vakinaisen sotaväen tilalle. Kansanedustajain oikeutta päättää sodasta ja rauhasta. 4. Kaikkien poikkeuslakien, erittäinkin paino-, yhdistymis- ja kokoontumislakien kumoamista. 5. Kansanoikeutta. Maksutonta oikeudenkäyntiä.
 Valtion henkiseksi ja siveelliseksi perustaksi Saksan työväenpuolue vaatii:
 1. Yleistä ja yhtäläistä valtion toteuttamaa kansankasvatusta. Yleistä koulupakkoa. Maksutonta opetusta. 2. Tieteen vapautta. Omantunnonvapautta.» — 26.
- 16 Kysymyksessä on Saksan—Ranskan sota 1870—1871. — 26.
- 17 Ks. W. Bracke. »Der Lassalle'sche Vorschlag» («Lassallen ehdotus»). Braunschweig 1873. — 27.
- 18 »*Demokratisches Wochenblatt*» («Demokraattinen viikkolehti») — saksalainen työväenlehti, tällä nimellä ilmestyi Leipzigin tammikuusta 1868 syyskuuhun 1869 W. Liebknechtin toimittamana. Lehti esitti huomattavaa osaa Saksan sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen perustamisessa. Eisenachin edustajakokouksessa 1869 lehti julistettiin sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen pää-äänenkannattajaksi ja sille annettiin nimi »Volksstaat» (ks. selitystä 9). Marx ja Engels avustivat lehteä. — 29.
- 19 Engels luettelee sosiaalidemokraattisia lehtiä, jotka olivat helmikuussa 1891 julkaisseet ylipäänsä hyväksyviä kirjoituksia Marxin »Gothan ohjelman arvostelun» ilmestymisen johdosta.
 »*Arbeiter-Zeitung*» («Työväenlehti») — itävaltalaisten sosiaalidemokraattien äänenkannattaja, ilmestyi Wienissä vuodesta 1889. Lehteä toimitti V. Adler. 1890-luvulla Engels julkaisi joitakin artikkeleitaan lehdessä.
 »*Sächsische Arbeiter-Zeitung*» («Saksilainen työväenlehti») — saksalainen sosiaalidemokraattinen päivälehti, 1890-luvun alussa »nuorten» puolianarkistisen oppositioryhmän äänenkannattaja. Ilmestyi Dresdenissä vuosina 1890—1908.
 »*Züricher Post*» («Zürichin lehti») — demokraattinen sanomalehti, ilmestyi Zürichissä vuosina 1879—1936. — 32, 446.
- 20 »*Die Neue Zeit*» («Uusi aika») — Saksan sosiaalidemokraattien teoreettinen aikakauslehti, ilmestyi Stuttgartissa 1883—1923. Engels julkaisi siinä 1885—1894 useat artikkelinsa. — 32, 303, 404, 453.
- 21 Hallen edustajakokouksessa (ks. selitystä 4) Liebknecht teki selostuksen puolueen ohjelmasta. — 33.
- 22 *Poikkeuslaki sosialisteja vastaan* saatettiin voimaan Saksassa 21. lokakuuta 1878. Tämän lain nojalla kiellettiin kaikki sosiaalidemokraattisen puolueen järjestöt ja työväen joukkojärjestöt, lakkautettiin työväen lehdistö, takavariokittiin sosialistista kirjallisuutta, sosialisteja vastaan aloitettiin ranskalsutoimet. Työväenjoukkoliikkeen painostuksesta laki kumottiin 1. lokakuuta 1890. — 33, 78, 104, 388, 442, 443.
- 23 Kysymyksessä on kreivitär Sophie von Hatzfeldtin avioerojuttu, jota Lassalle ajoi 1846—1856. Lassalle paisutteli ylenmäärin vanhan ylimysperheen jäsenen hyväksi ajatun oikeusjutun merkitystä ja vertasi sitä taisteluun sorrettujen asian puolesta. — 33.

- 24 »Vorwärts. Berliner Volksblatt» (»Eteenpäin. Berliinin kansanlehti») — saksalainen sosiaalidemokraattinen päivälehti, vuodesta 1891 Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattaja, perustettu 1884, tällä nimellä ilmestyi vuodesta 1891.
Kysymyksessä on vuoden 1891 helmikuun 13. päivän numeron pääkirjoitus, jossa sosiaalidemokraattinen valtiopäiväryhmä lausui erimielisyytensä Marxin Gothan ohjelmasta tekemien huomautusten ja niissä annetun Lassallen osuuden arvion johdosta. — 34.
- 25 20. helmikuuta 1891 päivätyssä kirjeessään Engelsille Fischer ilmoitti puolueen hallinnon päätöksestä julkaista uusintapainoksena Marxin teokset »Kansalaissota Ranskassa» ja »Palkkatyö ja pääoma» sekä Engelsing teos »Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi» ja pyysi Engelsiä kirjoittamaan niihin kuhunkin esipuheen. — 34.
- 26 »Luonnon dialektiikka» on yksi Engelsing pääteoksista. Engels on tehnyt siinä yleisiä dialektis-materialistisia johtopäätöksiä luonnontieteiden saavutuksista 1800-luvun puolivälissä, kehitellyt edelleen materialistista dialektiikkaa ja arvostellut metafyyssisiä ja idealistisia luonnontieteen oppirakennelmia.
Engelsing laatimassa »Luonnon dialektiikan» aineistojen kolmannen nipun sisällysluettelossa tätä »Johdantoa» sanotaan »Vanhaksi johdannoksi». Sen kirjoittamisajaksi voidaan määritellä vuosi 1875 tai 1876. On mahdollista, että »Johdannon» edellinen osa on kirjoitettu 1875 ja jälkimmäinen vuoden 1876 alkupuoliskolla. — 35.
- 27 Tarkoitetaan suurta talonpoikaissotaa Saksassa 1524—1525. — 35.
- 28 Engels tarkoittaa Lutherin koraalia »Ein feste Burg ist unser Gott» (»Jumala ompi linnamme»). H. Heine nimitti tätä virttä »uskonpuhdistuksen marseljeesiksi» teoksessaan »Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland» (»Saksan uskonnon ja filosofian historia»), toinen osa. — 36.
- 29 Kopernikus sai kuolinpäivänään, 24. toukokuuta (vanhaa lukua) 1543, kappaleen vastajulkaistua toestaan »De revolutionibus orbium coelestium» (»Täivään ympäröiden kiertoliikkeestä»), jossa hän esitteli aurinkokeskistä maailmanjärjestelmää. — 37.
- 30 Kemiassa 1700-luvulla vallinneiden käsitysten mukaan palamisprosessin oletettiin johtuvan kappaleiden sisältämästä erityisestä aineesta, flogistonista, joka erittyi kappaleiden palaessa. Kuuluisa ranskalainen kemisti A. L. Lavoisier todisti tämän teorian kestäättömyyden ja esitti palamisprosessin oikean selityksen, jonka mukaan happi liittyy palavaan aineeseen. — 38, 56, 315.
- 31 Tarkoitetaan Kantin 1755 anonymyminä ilmestynyttä kirjaa »Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels» (»Yleinen luonnonhistoria ja taivaan teoria»). Siinä Kant esitti kosmogonisen hypoteesinsa, jonka mukaan aurinkokunta on muodostunut alkusumusta. Laplace esitti hypoteesinsa aurinkokunnan synnystä ensi kerran teoksensa »Exposition du système du monde» (»Maailmanrakenteen kuvaus») viimeisessä luvussa. Osat I—II, Pariisi 1796. — 39.
- 32 Kysymyksessä on ajatus, jonka Isaac Newton lausui teoksessaan »Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica» (»Luonnonfilosofian matemaattiset alkeet», 3. osa, Yleisopetus). Tätä Newtonin lausumaa tarkoittaa Hegel sanoi teoksessaan »Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften» (»Filosofisten tieteiden ensyklopediassa»), § 98, 1. lisäys: »Newton... varoitti suoraan fysiikkaa, ettei tämä lankeaisi metafysiikkaan...» — 40.
- 33 *Suikulainen* (*Amphioxus lauceolatus*) — pieni kalomainen eläin, selkärangattomien ja selkärankaisten välimuoto; elää useissa merissä ja valtamerissä.
Suomusalamanteri (*Lepidosiren paradoxa*) — keuhkokalojen alalohkoon kuuluva eläin, jolla on sekä keuhkot että kidukset; elää Etelä-Amerikassa. — 42.

- 34 *Barramunda* (*Ceratodus Forsteri*) — keuhkokala, elää Australiassa.
Archaeopteryx — hyvin muinainen lintujen luokkaan kuulunut fossiilinen selkärankainen eläin, jolla oli samalla eräitä matelijain tunnusmerkkejä. — 42.
- 35 Kysymyksessä on C. F. Wolffin väitöskirja »Theorie generationis» (»Polveutumisoppi»). — 42.
- 36 C. Darwinin teos »Lajien synty» ilmestyi 1859. — 42.
- 37 *Protistit* — Haeckelin luokittelun mukaan laaja alkueliöiden (yksisoluisten ja solurakenteettomien) ryhmä, joka muodostaa elimellisen luonnon kolmannen valtakunnan rinnan kahden monisoluisten (kasvien ja eläinten) muodostaman valtakunnan kanssa. — 42.
- 38 *Eozoon canadense* — Kanadassa löydetty fossiili, jota pidettiin muinaisten alkeellisten eliöiden jätteinä. Saksalainen eläintieteilijä K. Möbius kumosi 1878 väitteen tuon fossiilin elimellisestä alkuperästä. — 44.
- 39 »*Vorwärts*» (»Eteenpäin») — Saksan sosialistisen työväenpuolueen pää-äänenkannattaja, ilmestyi Leipzigissa lokakuun 1:sestä päivästä 1876 lokakuun 27:nteen päivään 1878. Engelsin teosta »Anti-Dühring» julkaistiin lehdessä tammikuun 3:nnestä päivästä 1877 heinäkuun 7:nteen päivään 1878. — 50, 85.
- 40 10. toukokuuta 1876 avattiin kuudes maailman teollisuusnäyttely Philadelphiassa (USA). Saksa oli näyttelyyn osallistuneiden neljänkymmenen maan joukossa. Näyttely osoitti, että Saksan teollisuus oli jäänyt huomattavasti jälkeen muiden maiden teollisuudesta ja että se oli pitänyt ohjeenaan periaatetta »halpaa mutta lahoa». — 51.
- 41 Engels tarkoittaa Nägelin ja Virchowin esiintymistä syyskuussa 1877 saksalaisten luonnontutkijoiden ja lääkäreiden kongressissa, jonka aineistot julkaistiin kokoelmana »Tageblatt der 50. Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in München 1877» (»Saksalaisten luonnontutkijoiden ja lääkäreiden 1877 Münchenissä pidetyn 50. kongressin bulletiini»), ja Virchowin lausuntoa kirjassa »Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat», Berlin 1877, S. 13 (»Tieteen vapaus nykyvaltiossa», Berliini 1877, s. 13). — 51.
- 42 Kysymyksessä ovat seuraavat kirjat: J. B. J. Fourier. »Théorie analytique de la chaleur». Paris 1822 (»Analyttinen lämpöteoria». Pariisi 1822) ja S. Carnot. »Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance». Paris 1824 (»Mietteitä tulen liikevoimasta ja koneista, jotka pystyvät kehittämään tuota voimaa». Pariisi 1824). Engelsin mainitsema C-funktio esiintyy Carnotin kirjan sivuilla 73—79 olevassa huomautuksessa. — 56.
- 43 Tämä artikkeli oli alun perin suunniteltu johdannoksi laajempaan teokseen »Orjuutuksen kolme perusmuotoa». Kun suunnitelma jäi täyttämättä, niin Engels pani lopulta kirjoittamansa johdannon otsikoksi »Työn osuus apinan muuttumisessa ihmiseksi». Engels selitti siinä työn ja työkalujen valmistamisen osuutta ihmisen fyysisen rakennetyypin muovautumisessa ja ihmisyyteiskunnan muodostumisessa ja osoitti, miten apinanmuotoisesta edeltäjästä on pitkän historiallisen kehityksen tuloksena muodostunut laadullisesti eriyvä olento, ihminen. Artikkelin on todennäköisesti kirjoitettu kesäkuussa 1876. — 57.
- 44 Ks. C. Darwinin kirjaa »The Descent of Man and Selection in Relation to Sex» (»Ihmisen polveutuminen ja sukupuolivalinta»), ilmestynyt Lontoossa 1871. — 57.
- 45 Tarkoitetaan yleismaailmallista talouspulaa 1873. Saksassa kriisi alkoi toukokuussa 1873 »valtavasta romahduksesta», joka oli 1870-luvun loppuun jatkuneen kriisin alkusoittoa. — 67, 75, 378.

- 46 »*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» («Reinin poliittinen, kauppaja- ja teollisuuslehti») — Kölnissä tammikuun 1. päivästä 1842 maaliskuun 31. päivään 1843 ilmestynyt päivälehti. Marx avusti lehteä huhtikuusta 1842 ja saman vuoden lokakuussa hänestä tuli yksi sen toimittajista. Engels niin ikään avusti lehteä. — 68, 147, 309, 351.
- 47 »*Kölnische Zeitung*» («Kölnin lehti») — saksalainen viikkolehti, ilmestyi tällä nimellä Kölnissä vuodesta 1802. Vuosien 1848—1849 vallankumouksen ja sen jälkeisen taantumuksen kaudella lehti heijasti Preussin liberaalin porvariston arkaa ja kavalaa politiikkaa, 1800-luvun viimeisellä kolmanneksella se oli riippuvainen kansallis-liberaalisesta puolueesta. — 68, 155, 369.
- 48 »*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Saksalais-ranskalaiset vuosikirjat») — aikakauslehti, jota julkaistiin Pariisissa saksan kielellä K. Marxin ja A. Rugen toimittamana. Ilmestyi ainoastaan ensimmäinen, kaksoisnumero helmikuussa 1844. Siinä julkaistiin Marxin teokset »Zur Judenfrage» («Juutalaiskysymyksestä») sekä »Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung» («Hegelin oikeusfilosofian arvostelua. Johdanto») ja Engelsin teokset »Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie» («Kansantaloustieteen arvostelun hahmotelma») ja »Die Lage Englands. 'Past and Present' by Thomas Carlyle» («Tilanne Englannissa. Thomas Carlyle. 'Entistä ja nykyistä'»). Nämä teokset osoittavat Marxin ja Engelsin siirtyneen lopullisesti vallankumouksellisesta demokratisista materialismiin ja kommunismiin. Aikakauslehden lakkauttamisen pääsyyinä olivat Marxin ja porvarillisen radikaalin Rugen väliset periaatteelliset erimielisyydet. — 69, 161.
- 49 16. tammikuuta 1845 Ranskan hallitus antoi Preussin hallituksen painostuksesta määräyksen Marxin karkottamisesta Ranskasta. — 69.
- 50 Brysselin saksalaisen työväenyhdistyksen perustivat Marx ja Engels elokuun lopulla 1847. Sen tarkoituksena oli Belgiassa asuvien saksalaisten työläisten poliittinen valistaminen ja tieteellisen kommunismin aatteiden levittäminen heidän keskuudessaan. Marxin ja Engelsin ja heidän aatetovereidensa johdolla yhdistyksestä tuli Belgian saksalaisia vallankumouksellisia proletaareja yhdistävä laillinen keskus. Yhdistyksen parhaat jäsenet kuuluivat Kommunistien liiton Brysselin jaostoon. Brysselin saksalainen työväenyhdistys lakkautti toimintansa kohta Ranskan vuoden 1848 helmikuun porvarillisen vallankumouksen jälkeen, kun Belgian poliisi vangitsi ja karkotti yhdistyksen jäsenet. — 69, 162.
- 51 »*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*» («Saksalainen Brysselin lehti») oli saksalaisten poliittisten maanpakolaisten Brysselissä perustama lehti, joka ilmestyi tammikuusta 1847 helmikuuhun 1848. Syyskuusta 1847 Marx ja Engels olivat lehden vakituisia avustajia ja vaikuttivat välittömästi sen suuntaukseen. Marxin ja Engelsin johdolla lehdestä tuli Kommunistien liiton äänenkannattaja. — 70, 147, 162.
- 52 Kesäkuun kapina oli Pariisin työläisten sankarillinen kapina 23.—26. kesäkuuta 1848. Ranskan porvaristo tukahdutti sen poikkeuksellisen julmasti. Kapina oli historian ensimmäinen suuri proletariaatin ja porvariston välinen kansalaissota. — 70, 98, 153.
- 53 »*Kreuz-Zeitungiksi*» («Ristilehdiksi») nimettiin saksalaista päivälehteä »Neue Preussische Zeitungia» («Uutta Preussin lehteä») (sen otsikossa maakunnan embleminä olleen ristin vuoksi). Lehti ilmestyi Berliinissä kesäkuusta 1848 vuoteen 1939, se oli vastavallankumouksellisen hoviklkin ja Preussin junkkeerien äänenkannattaja. — 70, 152.
- 54 Tarkoitetaan aseellista kapinaa *Dresdenissä* 3.—8. toukokuuta sekä vuoden 1849 touko—heinäkuun kapinoita *Etelä- ja Länsi-Saksassa* Frankfurtin kansalliskokouksen 28. maaliskuuta 1849 hyväksymän mutta joidenkin saksalaisten valtioiden hylkäämän valtakunnan perustuslain puolustamiseksi. Nämä kapinat olivat luonteeltaan hajanaisia ja vaistonvaraisia ja heinäkuun puoli-väliin mennessä 1849 ne tukahdutettiin. — 70, 168.

- 55 13. kesäkuuta 1849 pikkuporvarillinen vuoripuolue järjesti Pariisissa rauhanomaisen vastalausemielenosoituksen sen johdosta, että ranskalaisia joukkoja lähetettiin tukahduttamaan Italian vallankumousta. Sotaväki hajotti mielenosoituksen. Monet vuoripuolueen johtajat vangittiin ja karkotettiin tai heidän oli pakko lähteä maanpakoon. — 71, 155, 168.
- 56 »*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*» («Uusi Reinin lehti. Poliittinen ja taloudellinen katsaus») — aikakauslehti, Marxin ja Engelsin perustama Kommunistien liiton teoreettinen äänenkannattaja, ilmestyi joulukuusta 1849 marraskuuhun 1850; kaikkiaan ilmestyi kuusi numeroa. — 71, 170.
- 57 Tarkoitetaan provokatorista Kölnin oikeusjuttua, jonka Preussin hallitus oli järjestänyt Kommunistien liiton 11 jäsentä vastaan (4. lokakuuta — 12. marraskuuta 1852). Väärennetyjen asiapapereiden ja valheellisten todistusten perusteella seitsemälle valtiopetoksesta syytetylle langetettiin 3—6 vuoden vankilatuomio. — 71, 156.
- 58 »*New York Daily Tribune*» («New Yorkin päivän tribuuni») — vuosina 1841—1924 ilmestynyt edistysmielinen porvarillinen sanomalehti. Marx ja Engels avustivat lehteä elokuusta 1851 maaliskuuhun 1862. — 71, 147.
- 59 *Amerikan sisällissota* (1861—1865) oli teollisten pohjoisvaltioiden ja niiden kapinaan nousseiden etelän orjavaltioiden välinen sota, jotka pyrkivät säilyttämään orjuuden ja päättivät 1861 erota Yhdysvalloista. Sota johtui kahden yhteiskuntajärjestelmän — orjuus- ja palkkatyöjärjestelmän — välisestä taistelusta. — 71, 170.
- 60 *Italian sota* oli Ranskan ja Piemonten sotaa Itävaltaa vastaan v. 1859; sen aloitti Napoleon III muka Italian vapauttamiseksi, mutta itse asiassa hän pyrki aluevaltauksiin ja bonapartistien vallan lujittamiseen Ranskassa. Napoleon III, joka säikähti Italian laajaa kansallista vapausliikettä ja pyrki säilyttämään Italian valtiollisen hajanaisuuden, solmi kuitenkin erillisrauhan Itävallan kanssa. Sodan tuloksena Ranska sai Savoijin ja Nizzan. Lombardia yhdistettiin Sardiniaan, Venetsia jäi Itävallan alaiseksi. — 71, 346.
- 61 »*Das Volk*» («Kansa») — päivälehti, ilmestyi saksan kielellä Lontoossa 7. toukokuuta — 20. elokuuta 1859, Marx osallistui läheisesti lehden julkaisuun, heinäkuun alusta hän oli sen tosiasiallinen toimittaja. — 71.
- 62 *Tuileries* — palatsi Pariisissa — Napoleon III:n residenssi. — 71.
- 63 4. syyskuuta 1870 kansanjoukkojen vallankumouksellinen esiintyminen johti siihen, että kukistettiin toinen keisarikunta, pystytettiin tasavalta ja muodostettiin väliaikainen hallitus, johon kuului paitsi maltillisia tasavaltalaisia myös monarkisteja. Tämä Pariisin sotilaskuvernööri Trochun ja hänen tosiasiallisen innoittajansa Thiersin johtama hallitus asettui kansallisen kavaluksen tielle ja teki petollisen sopimuksen ulkoisten vihollisten kanssa. — 71, 368.
- 64 Marxin ja Engelsin 17.—18. syyskuuta 1879 A. Bebelille lähettämä *kiertokirje* oli tarkoitettu koko Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen johdolle ja se oli luonteeltaan puolueasiakirja. Tässä nidoksessa julkaistaan kiertokirjeen III osa, jossa osoitetaan, että puolueen oikeistosiiven johdossa olleet ja vuonna 1879 »*Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*» lehden palstoilla avointa opportunistimia julistaneet Höchberg, Bernstein ja Schramm olivat antautumiskannalla.
- Kirjeessä Marx ja Engels paljastivat ilmenneen opportunistin luokkakantaiset, poliittiset ja aatteelliset perustat ja esittivät vastalauseen sen johdosta, että puoluejohto suhtautui suvaitsevasti opportunistiin. He arvostelivat jyrkästi opportunistista horjuntaa, jota ilmeni puolueessa sosialisteja vastaan suunnatun poikkeuslain voimaansaattamisen jälkeen. Puolustaan proletariisen puolueen johdonmukaista luokkakantaisuutta Marx ja Engels vaativat,

- että hävitettäisiin opportunististen aineiden kaikkalainen vaikutus puolueeseen ja sen äänenkannattajaan. Marxin ja Engelsin arvostelu auttoi Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen johtajia kohentamaan puolueessa vallinnutta tilannetta, niin että puolue sai poikkeuslain voimassaoloaikana, vainottuna ollessaan lujitetuksi rivinsä ja järjestetyksi uudelleen puolueen ja löysi oikean tien joukkojen keskuuteen käyttämällä hyväkseen sekä laillisia että maanalaisia työmuotoja. — 77.
- 65 Kysymyksessä on »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik» («Yhteiskuntatieteen ja sosiaalipoliitikan vuosikirja») — suuntaukseltaan sosiaalireformistinen aikakausjulkaisu. Sitä julkaisi K. Höchberg (salanimellä Ludwig Richter) vuosina 1879—1881 Zürichissä; kaikkiaan ilmestyi kolme numeroa. — 77.
- 66 Kysymyksessä on Zürichissä perustettavaksi suunniteltu puolueen äänenkannattaja. — 77.
- 67 Tarkoitetaan Berliinissä 18. maaliskuuta olleita barrikaditaisteluja, joista alkoi Saksan vuosien 1848—1849 vallankumous. — 79.
- 68 Kysymyksessä on poikkeuslaki sosialisteja vastaan, joka hyväksyttiin Saksan valtiopäivillä lokakuussa 1878 (ks. selitystä 22). — 80.
- 69 »Die Zukunft» («Tulevaisuus») — suuntaukseltaan sosiaalireformistinen aikakauslehti, ilmestyi lokakuusta 1877 marraskuuhun 1878 Berliinissä. Sen julkaisija oli K. Höchberg. Marx ja Engels arvostelivat jyrkästi lehden yrityksiä käännättää puolue reformismin tielle.
»Die Neue Gesellschaft» («Uusi yhteiskunta») — sosiaalireformistinen aikakauslehti, ilmestyi Zürichissä vuosina 1877—1880. — 81.
- 70 Engelsin teos »*Socialismin kehitys utopiasta tieteeksi*» on »Anti-Dühringin» kolme lukua, jotka Engels muokkasi varta vasten esittääkseen työläisille yleis-tajuisesti marxilaista oppia ehyenä maailmankatsomuksena. — 84, 104.
- 71 *Bimetallismi* (kaksimetallikanta) — rahajärjestelmä, jonka mukaan rahana käytetään samanaikaisesti kahta valuuttametallia, kultaa ja hopeaa. — 85.
- 72 Tähän laitokseen ei sisälly Engelsin teos »Markki». — 85.
- 73 Engels tarkoittaa M. M. Kovalevskin teoksia »Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété» («Perheen ja omaisuuden alkuperä lyhyesti esitettynä»), ilmestynyt Tukholmassa 1890, ja »Первобытное право, выпуск I, Род». М., 1886 («Alkukantainen oikeus, I vihko, Suku», Moskova 1886). — 86.
- 74 *Nominalistit* edustivat keskiaikaisessa filosofiassa suuntausta, jonka mukaan yleiset sukusäsitteet ovat inhimillisen ajattelun ja kielen synnyttämiä nimiä, mitkä sopivat vain reaalisesti olemassaolevien yksityisolioiden merkitsemiseen. Toisin kuin keskiaikaiset realistit, nominalistit kiistivät sen, että käsitteet ovat olioiden esikuvia ja luovia alkulähteitä. Näin ollen he tunnustivat esi-neen ensisijaisuuden ja käsitteen toissijaisuuden. Tässä mielessä nominalismi oli ensimmäinen materialismin ilmaus keskiajalla. — 86.
- 75 *Homoimeriat* ovat loputtomasti jaollisia laadullisesti määriytyneitä materiaalihiukkasia. Anaksagoraan mukaan homoimeriat ovat kaiken olevaisen alkuperustana ja niiden yhdistelmistä johtuu olioiden moninaisuus. — 87.
- 76 *Deismi* — uskonnollis-filosofinen oppi, joka tunnustaa jumalan maailman persoonattomaksi järjesteliseksi alkuperusteeksi, mutta kiistää jumalan puuttumisen luonnon ja yhteiskunnan elämään. — 88, 318, 450.
- 77 Tarkoitetaan ensimmäistä yleismaailmallista kauppa- ja teollisuusnäyttelyä Lontoossa touko—lokakuussa 1851. — 88.
- 78 »*Pelastusarmeija*» — taantumuksellinen uskonnollis-filantrooppinen järjestö, joka perustettiin Englannissa 1865, vuonna 1880 se järjestäytyi sotilaallisesti

(tästä johtuu sen nimi). Tämä järjestö on saanut porvariston huomattavaa tukea ja perustanut monissa maissa hyväntekeväisyyslaitosten verkon vieroittaakseen työtätekeviä joukkoja taistelusta riistäjiä vastaan. — 89.

- 79 »*Mainioksi vallankumoukseksi*» nimitetään englantilaisessa porvarillisessa historiankirjoituksessa vuoden 1688 vallankaappausta, jolloin Englannin valtaistuimelta karkotettiin Stuartien hallitsijasuku ja pystytettiin Vilhelm Oranialaisen johtama perustuslaillinen monarkia (1689), joka pohjautui maaylimystön ja suurporvariston väliseen kompromissiin. — 94, 450.
- 80 *Ruusujen sota* (1455—1485) oli kahden englantilaisen ylimyssuvun — Yorkin, jonka vaakunassa oli valkoinen ruusu, ja Lancasterin, jonka vaakunassa oli punainen ruusu — välinen sota valtaistuimesta. Yorkin puolella oli taloudellisesti kehittyneemmän etelän suurfeodaaliherrojen osa sekä ritaristo ja porvaristo. Lancasteria tuki pohjoisten kreivikuntien maaylimystö. Molemmat suvet tuhoutuivat melkein kokonaan sodassa, joka päättyi itsevaltiuden pystyttäneen Tudor-suvun valtaannousuun Englannissa. — 94.
- 81 *Kartesiolainen filosofia* — ranskalaisen 1600-luvun filosofin Descartesin (lat. Cartesius) seuraajien oppi, jossa tehtiin materialistisia johtopäätöksiä Descartesin fiilosofiasta. — 95.
- 82 *Ihmisoikeuksien julistuksen* hyväksyi perustuslakia säättävä kansalliskokous 1789. Siinä esitettiin uuden porvarillisen järjestelmän välttöiset periaatteet. Julistus liitettiin Ranskan vuoden 1791 perustuslakiin; siihen pohjautui jakobiinien vuoden 1793 »Ihmisoikeuksien julistus», joka edelsi Kansalliskonventin 1793 hyväksymää ensimmäistä Ranskan tasavallan perustuslakia. — 96.
- 83 Tässä ja alempana Engels tarkoittaa *Napoleonin lakikokoelmalla* laajassa mielessä koko porvarillisen oikeuden järjestelmää, jota edusti Napoleon I:n aikana 1804—1810 hyväksytty viisiosainen oikeussäännösten kokoelma (Cinq Codes) (siviililaki, siviiliprosessi, kauppoikeus, rikoslaki ja rikosprosessi), eikä ainoastaan Code Napoleon-nimisenä tunnettua Napoleon I:n aikana 1804 hyväksyttyä siviililakia (Code Civil). Nämä oikeussäännökset saatiin voimaan Napoleonin aikana Ranskan valtaamalla Länsi- ja Lounais-Saksan alueilla ja ne olivat voimassa Reinin maakunnassa senkin jälkeen, kun se liitettiin Preusssiin 1815. — 96, 150, 334, 421, 449.
- 84 Tarkoitetaan *äänioikeusuudistusta*, jota koskevan lain (bill) Englannin alahuone hyväksyi 1831 ja ylähuone vahvisti lopullisesti kesäkuussa 1832. Uudistus antoi teollisuusporvariston edustajille mahdollisuuden päästä parlamenttiin. Liberaali porvaristo petti proletariaatin ja pikkuporvariston, jotka olivat päävoimana taistelussa uudistuksen puolesta mutta jäivät äänioikeutta vaille. — 98, 405.
- 85 Tarkoitetaan Englannin parlamentin kesäkuussa 1846 hyväksymää lakia (bill) viljalakien kumoamisesta. Niin sanotut *viljalait* joiden tarkoituksena oli ulkomaisen viljan tuonnin rajoittaminen tai kieltö, oli saatettu voimaan Englannissa suurmaanomistajien etuja silmällä pitäen. Vuoden 1846 lain hyväksyminen merkitsi voittoa teollisuusporvaristolle, joka kauppavapauden tunnuksin oli taistellut viljalajeja vastaan. — 98, 400.
- 86 Vuonna 1824 Englannin parlamentti joutui työväen joukkoliikkeen painostuksesta hyväksymään asetuksen, joka kumosi työväenyhdistysten (trade unionien) kiellon. — 98.
- 87 *Kansankartta*, joka sisälsi chartistien vaatimukset, julkaistiin 8. toukokuuta 1838 parlamentille esitettävänä lakiehdotuksena; siinä oli kuusi vaatimusta: yleinen äänioikeus (21 vuotta täyttäneille miehille), vuotuiset parlamenttiväalit, salainen äänestys, väkiluvun mukainen vaalipiirijako, varallisuudesta riippumaton vaalikelpoisuus ja palkkio parlamentin jäsenille. Parlamentti hylkäsi vuosina 1839, 1842 ja 1849 kolme chartistien joukkoanomusta; kansankartan hyväksymisestä. — 98, 404.

- 88 *Liitto viljalakeja vastaan* (Anti-Corn-Law-League) — englantilaisen teollisuusporvariston järjestö, jonka perustivat 1838 manchesterilaiset tehtailijat Cobden ja Bright. Esittäessään täydellisen kauppavapauden vaatimuksen liitto pyrki viljalakien lakkauttamiseen alentaakseen työläisten palkkoja ja horjuttaakseen maaylimystön taloudellista ja poliittista asemaa. Viljalakien kumoamisen jälkeen (1846) liitto lakkautti toimintansa. — 98.
- 89 Chartistien Lontoossa 10:nneksi huhtikuuta 1848 määräämä joukkomielenosoitus, jonka tarkoituksena oli esittää parlamentille joukkoanomus kansankartan hyväksymisestä, epäonnistui sen järjestäjien epäoiminnin ja horjunnan vuoksi. Taantumusvoimat käyttivät hyväkseen mielenosoituksen epäonnistumista aloittaakseen hyökkäyksen työläisiä vastaan ja rankaisutoimet chartisteja vastaan. — 98, 405.
- 90 Tarkoitetaan Louis Bonaparten 2. joulukuuta 1851 tekemää vallankaappusta, josta alkoi bonapartistisen toisen keisarikunnan olemassaolo. — 98, 345.
- 91 *Veli Jonathan* — englantilaisten pohjoisamerikkalaisista käyttämä ironinen nimitys Englannin pohjoisamerikkalaisten siirtokuntien vapaussodan aikana (1775—1783).
Revivalismi — Englannissa 1700-luvun alkupuoliskolla syntynyt ja Pohjois-Amerikassa levinnyt protestanttinen virtaus; sen kannattajat koettivat uskonnollisten saarnojen avulla ja perustamalla uusia uskonnollisia seuroja lujittaa ja levittää kristinuskon vaikutusta. — 98.
- 92 Napoleon III:n toinen keisarikunta oli olemassa Ranskassa vuosina 1852—1870, kolmas tasavalta vuosina 1870—1940. — 99.
- 93 Työväen joukkoliikkeen painostuksesta Englannissa toteutettiin 1867 *toinen parlamenttiuudistus*. I:n Internationaalien Pääneuvosto osallistui aktiivisesti uudistusliikkeeseen. Uudistuksen tuloksena valitsijoiden määrä Englannissa lisääntyi yli kaksinkertaisesti, äänioikeuden sai myös osa ammattitaitoisista työläisistä. — 100, 406.
- 94 *Katederisotalismi* oli porvarillisen ideologian suuntauksia 1870- ja 1890-luvulla. Sen kannattajat, lähinnä Saksan yliopistojen professorit, julistivat yliopistojen oppituoista (saksaksi Katheder) sosialismin nimellä porvarillista reformismia. Katederisotalismin edustajat (A. Wagner, G. Schmoller, L. Brentano, W. Sombart ym.) väittivät, että valtio on luokkien yläpuolella oleva instituutio, joka pystyy sovittamaan vihamieliset luokat ja saattamaan vähitellen voimaan »socialismin» kajoamatta kapitalistien etuihin. Heidän ohjelmansa rajoittui työläisten sairaus- ja tapaturmavakuutuksen järjestämiseen ja joidenkin toimenpiteiden toteuttamiseen tehdaslainsäädännön alalla. Katederisotalistien mielestä hyvin järjestetyt ammattiliitot tekevät tarpeettomaksi työväenluokan poliittisen taistelun ja poliittisen puolueen. Katederisotalismi oli revisionismin aatteellisia lähteitä. — 101.
- 95 *Ritualismi* (tunnettu laajemmin puseylaisuutena) — anglikaanisen kirkon suuntauksia, syntynyt 1830-luvulla; sen kannattajat vaativat anglikaanista kirkkoa palauttamaan katoliset jumalanpalvelusmenot (tästä johtuu suuntauksen nimi) ja eräät katolilaisuuden dogmit. — 101.
- 96 Tämä johtopäätös proletarisen vallankumouksen voiton mahdollisuudesta vain samanaikaisesti edistyneissä kapitalistisissa maissa ja siis vallankumouksen voiton mahdottomuudesta yhdessä maassa oli paikkansapitävä esimonopolistisen kapitalismin kaudella. Uusissa historiallisissa oloissa, monopolistisen kapitalismin kaudella, Lenin löysi kapitalismin taloudellisen ja poliittisen kehityksen epätasaisuuden lain ja sitä lähtökohtanaan pitäen teki uuden johtopäätöksen sosialistisen vallankumouksen voiton mahdollisuudesta aluksi muutamissa tai jopa yhdessä erillisessä maassa ja vallankumouksen samanaikaisen voiton mahdottomuudesta kaikissa maissa tai suurimmassa osassa maita. Tämän uuden johtopäätöksen Lenin muotoili ensi kerran artikkelissaan »Euroopan Yhdysvallat -tunnuksesta» (1915). — 103.

- 97 *Uudestikastajat* eli anabaptistit olivat lahkolaisia, jotka olivat saaneet nimensä esittämästään vaatimuksesta, että aikuiset kastettaisiin uudelleen. — 105.
- 98 Engels tarkoittaa »*todellisia levellereitä*» (»tasoittajia») eli »*deggereitä*» (»kai-vajia»), Englannin 1600-luvun porvarillisen vallankumouksen aikaisia ääri-vasemmistolaisen suunnan edustajia, jotka ilmensivät maaseutu- ja kaupunkiköyhälistön etuja. He vaativat maan yksityisomistuksen lakkauttamista, levittivät alkeellisen tasanjakokommunismiin aatteita ja koettivat toteuttaa niitä käytännössä muokkaamalla yhteisvoimin yhteisöomaita. — 105.
- 99 Engels tarkoittaa ennen kaikkea utopistisen kommunismin edustajien teoksia, nimittäin T. Moren teosta »*De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia*» ja T. Campanellan teosta »*Civitatis solis poetica*». — 105.
- 100 *Hirmuvalta* — jakobiinien vallankumouksellisen-demokraattisen diktatuurin aika (kesäkuu 1793 — heinäkuu 1794). — 106.
- 101 *Direktorio* (koostui viidestä direktorista, joista yksi oli erovuorossa vuosittain) — toimeenpanovallan elin Ranskassa vuosina 1795—1799; harjoitti terroria demokraattisia voimia vastaan ja puolusti suurporvariston etuja. — 106.
- 102 Kysymyksessä on Ranskan 1700-luvun porvarillisen vallankumouksen tunnus »*Vapaus. Veljeys. Tasa-arvoisuus*». — 107.
- 103 *New Lanark* — kehräämö lähellä skotlantilaista Lanarkin kaupunkia, perustettu 1784, sitä ympäröi pieni asutusyhdykskunta. — 107.
- 104 *Sata päivää* — lyhyeksi ajaksi palautetun Napoleon I:n keisarikunnan olemassaoloaika, joka alkoi hänen paluustaan Elban saarelta Pariisiin 20. maaliskuuta 1815 ja jatkui saman vuoden kesäkuun 22. päivään, jolloin hän luopui toistamiseen valtaistuimesta. — 109.
- 105 *Waterloossa* (Belgia) 18. kesäkuuta 1815 Wellingtonin johtamat englantilaiset ja hollantilaiset joukot ja Blücherin johtama preussilainen armeija murskasivat Napoleon I:n armeijan. — 109.
- 106 Lokakuussa 1833 Lontoossa pidettiin osuuskuntien ja ammattiyhdistysten edustajakokous, jonka puheenjohtajana oli Owen ja jossa perustettiin virallisesti *Ison-Britannian ja Irlannin suuri kansallinen yhdistetty tuotantoalojen liitto* (Grand national consolidated Trades'Union). Elokuussa 1834 se hajosi porvarillisen yhteiskunnan ja valtion voimakkaan vastarinnan vaikutuksesta. — 113.
- 107 Proudhon yritti perustaa vaihtopankin vuosien 1848—1849 vallankumouksen aikana. Hän perusti 31. tammikuuta 1849 Pariisissa Banque du peuple (Kansanpankin). Se oli olemassa pari kuukautta, mutta kärsi vararikon ennen kuin ehti aloittaa toimintaansa. Huhtikuun alussa pankki suljettiin. — 113.
- 108 Tarkoitetaan kolmannelta vuosisadalta ennen ajanlaskumme alkua seitsemännelle vuosisadalle meidän ajanlaskuamme jatkunutta aikakautta, joka on saanut nimensä egyptiläisen Alexandrian kaupungin (Välimeren rannalla) mukaan; tuohon aikaan kaupunki oli kansainvälisen taloudellisen kanssakäymisen suurimpia keskuksia. Alexandrialaisella kaudella kehittyivät huomattavasti monet tieteet, mm. matematiikka ja mekaniikka (Eukleides ja Arkhimedes), maantiede, tähtitiede, anatomia ja fysiologia. — 115.
- 109 *Seehandlung* (Merikauppa) — Preussissa 1772 perustettu kauppa- ja luottoyhtiö. Se sai valtiolta huomattavia etuoikeuksia ja myönsi hallitukselle suuria lainoja. — 130.
- 110 Kyseinen kirje on Marxin ensimmäinen hahmotelma vastaukseksi V. I. Zä sulitšin 16. helmikuuta 1881 päiväytyyn kirjeeseen. Zäsulitš kertoi Marxille kirjeessään »*Pääoman*» osuudesta venäläisten sosialistien kiistoissa kapita-

lismin kohtaloista Venäjällä ja pyysi tovereidensa, »vallankumouksellisten sosialistien», nimessä Marxia esittämään mielipiteensä tästä kysymyksestä ja mm. yhteisöä koskevasta kysymyksestä. Tämän kirjeen (ja Pietarista saapuneen samanlaisen pyynnön sisältäneen »Narodna ja Voljan» toimeenpanevan komitean kirjeen) saapumishetkellä Marx työskenteli »Pääoman» kolmannen osan parissa. Hän teki paljon työtä Venäjän yhteiskuntataloudellisia suhteita sekä venäläisen talonpoikaissyhteisön sisäistä rakennetta ja sen tilaa tutkiessaan. Mainitut pyynnöt saatuaan hän jatkoi työtään tehdäkseen yleistä yhteenvetoja sitä ennen tutkimiensa lähteiden perusteella ja päätyi siihen, että ainoastaan Venäjän kansanvallankumous Länsi-Euroopan proletariaarin vallankumouksen tukemana saattaisi poistaa venäläistä yhteisöä joka puolelta ahdistaneet »turmiolliset vaikutukset». Venäjän vallankumous loisi suotuisat edellytykset Länsi-Euroopan proletariaatin voitolle, ja tämä vuoroostaan auttaisi Venäjää sivuuttamaan kapitalistisen kehitystien. Tällä Marxin ajatusrakennelmalla ei ollut mitään yhteistä sen narodnikkilaisen haaveen kanssa, että yhteisön avulla voitaisiin harpata suoraan sosialistiseen yhteiskuntajärjestelmään suurteollisuutta kehittämättä. — 137.

- 111 L. H. Morgan. »Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization». London 1877, p. 552 (»Muinainen yhteiskunta eli tutkimus inhimillisen edistyksen teistä, villeydestä barbaarisuuden kautta sivistykseen». Lontoo 1877, s. 552). — 139.
- 112 H. S. Maine. »Village-Communities in the East and West». London 1871 (»Kyläyhteisöt Idässä ja Lännessä». Lontoo 1871). — 139.
- 113 Vuonna 321 ennen ajanlaskumme alkua samnilaiset (Keski-Apenniinien vuoristoalueella asuneet heimot) aiheuttivat tappion roomalaisille legioonille Caudiumin solissa lähellä muinaisroomalaista Caudiumin kaupunkia ja pakottivat roomalaiset kulkemaan »ikeen alitse», mitä pidettiin voiteton armeijan suurimpana häpeänä. Tästä johtuu sanonta »löpäistä Caudiumin solat», ts. joutua nöyryytytyksi. — 141.
- 114 *Volosti* — pienin hallintoalue Venäjällä ennen vallankumousta. — 142.
- 115 »*Vorwärts!*» (»Eteenpäin!») — saksalainen sanomalehti, ilmestyi Pariisissa tammiukuusta joulukuuhun 1844 kaksi kertaa viikossa. Marx ja Engels avustivat lehteä. — 147, 159.
- 116 Tässä Marxin kuoleman ensimmäiseksi vuosipäiväksi kirjoittamassaan artikkelissa Engels selitti proletariaatin vallankumouksmiesten taktiikan erikoisuuksia vuosien 1848—1849 porvarillis-demokraattisen vallankumouksen kaudella. Engels tähdensi teoksessaan kansanjoukkojen vallankumoustaistelun ja sen taktisesti oikean johtamisen historiallista merkitystä. Hän korosti, että proletariaatin puolueen on osattava taitavasti yhdistää yleisdemokraattiset tehtävät proletariaasiin. Engels asetti Marxin vuosina 1848—1849 soveltaman taktiikan esikuvaksi opettaessaan Saksan sosiaalidemokraatteja kampailemaan työväenluokan johto-osuudesta yleisdemokraattisessa liikkeessä, puoltamaan proletariaatin luokkaetuja antautumatta pikkuporvarillisten harkakuvitelmien lumoihin ja paljastaen päättävästi hallitsevien luokkien yritykset pettää proletariaattia valheellisilla lupauksilla. — 148.
- 117 Tarkoitetaan vuoden 1848 vallankumousta Ranskassa. — 148.
- 118 Tarkoitetaan Preussin hallituksen ministereitä, jotka nousivat valtaan vuoden 1848 maaliskuun vallankumouksen jälkeen, nimittäin Hansemannia, Camphausenia ym. liberaalin porvariston johtomiehiä, joiden kavalan politiikan tavoitteena oli sovinto taantumusvoimien kanssa. — 152.
- 119 *Frankfurtin kokous* oli Saksassa maaliskuun vallankumouksen jälkeen koollekutsuttu kansalliskokous, joka aloitti istuntonsa 18. toukokuuta 1848 Frankfurt am Mainissa. Kansalliskokouksen päätehtävänä oli Saksan valtiollisen pirstoutuneisuuden hävittäminen ja yleisvaltakunnallisen valtiosäännön laa-

timinen. Kokouksen liberaalin enemmistön pelkuruuden ja horjunnan ja vasemmistosiiven epäroinnin ja epäjohtonmukaisuuden vuoksi kansalliskokous ei rohnennut ottaa käsiinsä ylintä valtaa maassa eikä pystynyt asettamaan päättävälle kannalle Saksan vuosien 1848—1849 vallankumouksen peruskysymyksissä. Kansalliskokouksen oli pakko siirtyä 30. toukokuuta 1849 Stuttgartiin. 18. kesäkuuta 1849 se ajettiin hajalle sotavoimin.

Berliinin kokous kutsuttiin koolle toukokuussa 1848 Berliiniin laatimaan »kuninkaan kanssa tehdyn sopimuksen mukaan» perustuslakia. Hyväksymällä tämän sanamuodon toimintansa perustaksi Berliinin kansalliskokous kieltäytyi kansan itsenäisyyden periaatteesta; marraskuussa se siirrettiin kuninkaan määräyksestä Brandenburgiin. Preussin vallankaappauksen aikana joulukuussa 1848 kansalliskokous ajettiin hajalle. — 152, 167.

120 Bourgeartin kirja »Marat, l'Ami du Peuple» (»Kansan ystävä Marat») ilmestyi Pariisissa 1865.

»*L'Ami du Peuple*» (»Kansan ystävä») — J. P. Maratin julkaisema sanomalehti, ilmestyi 12:nnesta syyskuuta 1789 14:nteen heinäkuuta 1793; tämän nimisenä lehti ilmestyi 16:nnesta syyskuuta 1789 21:seen syyskuuta 1792; lehdessä oli allekirjoitus: Marat, l'Ami du Peuple. — 153.

121 24. helmikuuta 1848 — Ludvig Filipin yksinvaltiuden kukistamispäivä Ranskassa. Saatuaan tiedon helmikuun vallankumouksen voitosta Ranskassa Nikolai I antoi sotaministerille määräyksen osittaisesta mobilisaatiosta Venäjällä, minkä tarkoituksena oli valmistautua taisteluun Euroopan vallankumousta vastaan. — 154.

122 W. Wolffin artikkelisarja ilmestyi »Neue Rheinische Zeitungissa» 22:sesta maaliskuuta 25:nteen huhtikuuta 1849. — 154.

123 Engels kirjoitti artikkelin »*Kommunistien liiton historiaa*» johdannoksi Marxin pamfletin »Paljastuksia Kölnin kommunistijutusta» vuoden 1885 saksankieliseen painokseen. Poikkeuslain voimassaolovuosina Saksan työväenluokalle oli erittäin tärkeää perehtyä taantumusvuosien 1849—1852 vallankumoustaistelun kokemukseen. Juuri siksi Engels piti tarpeellisena Marxin pamfletin julkaisemista uusintapainoksena. — 156.

124 *Babouvismi* — Ranskan vallankumouksen aikana 1700-luvun lopulla Gracchus Babeufin ja hänen kannattajiensa perustama utopistisen tasanjakokommunismien virtaus. — 157.

125 *Société des Saisons* (Vuodenaikojen yhdistys) — tasavaltalaissosialistinen salaliittolaisjärjestö, toimi Pariisissa vuosina 1837—1839 A. Blanquin ja A. Barbésin johdolla.

Vuoden 1839 toukokuun 12. päivän kapina Pariisissa oli Vuodenaikojen yhdistyksen valmistelema ja siinä esittivät pääosaa vallankumoukselliset työläiset; hallituksen joukot ja kansalliskaarti nujersivat kapinan, jolla ei ollut laajojen kansanjoukkojen tukea. — 157.

126 Kysymyksessä on saksalaisten demokraattien taantumusta vastaan käymän taistelun vaihe, jota sanottiin Frankfurtin attentaatiksi; ryhmä radikaalilaineksia yritti 3. huhtikuuta 1833 saada aikaan valtiokeikauksen hyökkäämällä Saksan liiton keskuselintä, Frankfurt am Mainin liittopäiviä vastaan ja julistaa yleissaksalaisen tasavallan; sotaväki tukahdutti tämän huonosti valmistetun esiintymisen. — 157.

127 Helmikuussa 1834 italialainen porvarillinen demokraatti Mazzini järjesti vuonna 1831 perustamansa »Nuori Italia» yhdistyksen ja ulkomaisten vallankumouksellisten maanpakolaisten ryhmän retken Sveitsistä Savoijiin nostatakseen siellä kansankapinan Italian yhdistämiseksi ja riippumattoman porvarillisen Italian tasavallan perustamiseksi; piemontelaiset joukot murskasivat Savoijiin hyökänneen osaston. — 157.

- 128 »*Demagogeiksi*» nimitettiin Saksassa vuodesta 1819 niitä saksalaisen sivistyneistön oppositioliikkeen osanottajia, jotka esiintyivät saksalaisten valtioiden taantumuksellista järjestelmää vastaan ja vaativat Saksan yhdistämistä. »Demagogit» joutuivat saksalaisten viranomaisten ankarien vainotoimien kohteeksi. — 157.
- 129 Tarkoitetaan Lontoon *Saksalaista työväen valistusyhdistystä*, joka 1850-luvulla sijaitsi Great Windmill Streetin varrella. Yhdistyksen perustivat helmikuussa 1840 K. Schapper, J. Moll ym. Oikeamielisten liiton toimihenkilöt. Marx ja Engels osallistuivat aktiivisesti sen toimintaan 1849—1850. Marx ja Engels ja heidän kannattajansa erosivat 17. syyskuuta 1850 yhdistyksestä, sillä sen enemmistö asettui Willichin ja Schapperin seikkailuhenkisen lahkolaisryhmän kannalle. Internationaalien perustamisen jälkeen 1864 yhdistyksestä tuli Kansainvälisen työväenliiton Lontoon saksalainen jaosto. Lontoon valistusyhdistys oli olemassa vuoteen 1918, jolloin Englannin hallitus lakautti sen. — 158.
- 130 »*The Northern Star*» (»Pohjantähti») — englantilainen päivälehti, 1837 perustettu chartistien pää-äänenkannattaja; ilmestyi vuoteen 1852 asti, aluksi Leadsissa ja marraskuusta 1844 Lontoossa. Lehden perustaja ja toimittaja oli O'Connor, toimituskuntaan kuului myös G. Harney. Vuosina 1843—1850 lehdessä julkaistiin Engelsin artikkeleita. — 162.
- 131 Syksyllä 1847 Brysselissä perustettuun *Demokraattiseen yhdistykseen* kuuluu proletariaasia vallankumousmiehiä, pääasiallisesti saksalaisia vallankumouksellisia maanpakolaisia sekä etumaisia porvarillisia ja pikkuporvarillisia demokraatteja. Marx ja Engels osallistuivat aktiivisesti yhdistyksen perustamiseen. 15. marraskuuta 1847 Marx valittiin sen varapuheenjohtajaksi, puheenjohtajaksi valittiin belgialainen demokraatti L. Jottrand. Marxin vaikutuksen ansiosta Brysselin Demokraattisesta yhdistyksestä tuli kansainvälisen demokraattisen liikkeen suurimpia keskuksia. Sen jälkeen kun Marx karkotettiin Brysselistä maaliskuun alussa 1848 ja belgialaiset viranomaiset ranskaisivat yhdistyksen vallankumouksellisimpia aineksia, yhdistyksen toiminta suppeni muuttuen paikallisuonteiseksi ja vuoteen 1849 mennessä tosiasialisesti raukesi jo kokonaan. — 162.
- 132 »*La Réforme*» (»Reformi») — ranskalainen päivälehti, pikkuporvarillisten tasavaltalaisten demokraattien ja pikkuporvarillisten sosialistien äänenkannattaja; ilmestyi Pariisissa vuosina 1843—1850. Lokakuusta 1847 tammikuuhun 1848 Engels julkaisi artikkeleitaan lehdessä. — 162, 416.
- 133 »*Der Volks-Tribun*» (»Kansan tribuuni») — saksalaisten »todellisten sosialistien» New Yorkissa perustama päivälehti; ilmestyi 5:nnestä tammikuuta 31:seen joulukuuta 1846. — 163.
- 134 Marx ja Engels kirjoittivat »*Kommunistisen puolueen vaatimukset Saksassa*» maaliskuun 21. ja 29. päivän välisenä aikana 1848 Pariisissa. Nämä vaatimukset olivat Kommunistien liiton poliittisena toimintaohjelmana alkaneessa Saksan vallankumouksessa. Lentolehtiseksi painettuna ne annettiin koti-maahansa palaaville Kommunistien liiton jäsenille ohjelmalliseksi asiakirjaksi. Vallankumouksen kuluksa Marx ja Engels ja heidän kannattajansa propagoivat tätä ohjelmallista asiakirjaa kansanjoukkojen keskuudessa. — 165.
- 135 Tarkoitetaan Kommunistien liiton aloitteesta 8.—9. maaliskuuta 1848 Pariisissa perustettua saksalaisten työläisten klubia. Marxilla oli johtava osuus tässä yhdistyksessä. Klubin perustamisen tarkoituksena oli yhdistää Pariisissa maanpaossa olleet saksalaiset työläiset ja selittää heille proletariaatin taktiikkaa porvarillis-demokraattisessa vallankumouksessa. — 167.
- 136 Marxin teoksen »Paljastuksia Kölnin kommunistijutusta» vuoden 1885 painokseen, jonka esipuheeksi kyseinen artikkeli oli tarkoitettu, Engels sijoitti muutamia liitteitä, mm. Keskuskomitean maaliskuu- ja kesäkuussa 1850 Kommunistien liitolle kirjoittamat vetoomukset. — 169.

- 137 Marx ja Engels nimittivät ironisesti *Sonderbundiksi* (Erikoisliitoksi) Sveitsin 1840-luvun taantumuksellisten katolisten kantonien separatiivisen liittouman analogian mukaan Willichin ja Schapperin seikkailuhenkistä lahkolaistryhmää, joka eristäytyi Kommunistien liitossa 15. syyskuuta 1850 tapahtuneen jakautumisen jälkeen itsenäiseksi, oman keskuskomiteansa omaavaksi järjestöksi. Toiminnallaan ryhmä auttoi Preussin poliisia paljastamaan Kommunistien liiton salaisia yhteisöjä Saksassa ja antoi poliisille aihetta tekaista oikeusjuttu Kommunistien liiton huomattavia toimihenkilöitä vastaan Kölnissä vuonna 1852 (ks. selitystä 57). — 171.
- 138 Engels kirjoitti teoksensa »Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä» kahdessa kuukaudessa, maaliskuun lopusta toukokuun loppuun mennessä 1884. Selvitellään Marxin käsikirjoituksia Engels löysi Marxin vuosina 1880—1891 tekemät seikkaperäiset muistiinpanot edistysmielisen amerikkalaisen tiedemiehen L. H. Morganin kirjasta »Ancient Society» (»Muinainen yhteiskunta»). Ne sisälsivät paljon Marxin arvostelevia huomautuksia ja omia ajatuksia sekä muista lähteistä otettuja lisäyksiä. Tutustuttuaan noihin muistiinpanoihin ja vakuututtuaan siitä, että Morganin kirja osoittaa paikkansa pitäväksi Marxin ja hänen itsensä kehittämän materialistisen historiankäsityksen ja alkukantaista yhteiskuntaa koskevat näkemykset, Engels katsoi tarpeelliseksi kirjoittaa erikoisen teoksen käyttämällä laajalti hyväksi Marxin huomautuksia sekä eräitä Morganin kirjassa esitettyjä johtopäätöksiä ja tosiasia-aineistoa. Engels piti sitä tavallaan Marxin »testamentin toimeenpanona». Kirjaansa valmistellessaan Engels käytti lisäksi suuren määrän erilaista Kreikan ja Rooman, muinaisen Irlannin, muinaisten germaanien jne. historiaa koskevaa omaa tutkimusaineistoaan.
- Kartutettuaan aineistoa alkukantaisen yhteiskunnan historiasta Engels ryhtyi vuonna 1890 valmistelemaan kirjansa uutta, neljättä painosta, joka ilmestyi Stuttgartissa 1891. Työn kulussa hän tutki kaiken uusimman kirjallisuuden, mm. venäläisen tiedemiehen M. M. Kovalevskin teokset, teki alkuperäiseen tekstiin paljon muutoksia ja korjauksia sekä merkittäviä lisäyksiä, varsinkin perhettä koskevaan lukuun. — 173, 185.
- 139 Kyseinen kirjoitus on alkulause, jonka Engels kirjoitti teoksensa »Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä» neljätteen painokseen. Ennen kirjan ilmestymistä alkulause julkaistiin 1891 aikakauslehdessä »Neue Zeit» n:o 41, otsikolla »Alkukantaisen perheen historiasta (Bachofen, McLennan, Morgan)». — 175.
- 140 »*Contemporanul*» (»Aikalainen») — romanialainen, suuntaukseltaan sosialistinen aikakauslehti, ilmestyi Jassyssa vuosina 1881—1890. — 175.
- 141 *Magarit* — heimo, nykyään kansallinen ryhmä, joka asuu Nepalín läntisillä alueilla. — 179.
- 142 Engels teki elo- ja syyskuussa 1888 matkan Amerikan Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. — 183.
- 143 *Pueblo*-intiaanit — Uuden-Meksikon alueella (nykyään USA:n lounaisosa ja Pohjois-Meksiko) asuneiden sekä historiallisen ja kulttuurillisen yhteisyyden perusteella yhdistettyjen Pohjois-Amerikan intiaaniheimojen ryhmän nimitys. Tuon nimityksen, joka on peräisin espanjan kielen sanasta pueblo (kansa, asutus, yhteisö), antoivat espanjalaiset valloittajat. Nimitys johtuu intiaanien erikoisluonteisista asutuksista, suurista, noin 5- tai 6-kerroksisista yhteisöjen rakennuksista, joissa asui lähes tuhat ihmistä. Pueblo-nimitystä käytettiin myös noiden heimojen asutuksista. — 187.
- 144 Tämä Marxin kirje ei ole säilynyt. Engels mainitsee siitä Kautskylle 11. huhtikuuta 1884 lähettämässään kirjeessä. — 196.
- 145 Kysymyksessä on R. Wagnerin »Nibelungin sormus» -tetralogian teksti,

- jonka säveltäjä on itse kirjoittanut skandinaviaalaiseepoksen »Eddan» ja saksalaisen eepoksen »Nibelungeinlaulun» perusteella. — 196.
- 146 »Edda» ja »Ögisdrecca» — Skandinavian kansojen mytologisten ja sankarilisten tarujen ja laulujen kokoelma. — 196.
- 147 *Asit ja vanit* ovat kaksi jumalaryhmää skandinaviaalaisessa tarustossa. »*Ynglinga-saaga*» — ensimmäinen saaga keskiajan islantilaisen runoilijan ja historiankirjoittajan Snorre Sturlasonin norjalaisia kuninkaita (muinaisajoista 1200-luvulle asti) kuvaavasta kirjasta. — 196.
- 148 Tarkoitetaan avioluokkia eli -jaostoja, erityisiä ryhmiä, joiksi jakautui suurin osa australialaisista heimoista. Kuhunkin ryhmään kuuluvilla miehillä oli oikeus mennä naimisiin vain toiseen määrättyyn ryhmään kuuluvien naisten kanssa; kussakin heimossa oli 4—8 sellaista ryhmää. — 199.
- 149 *Saturnalia* — muinaisessa Roomassa joka vuosi Saturnus-jumalan kunniaksi pidetyt juhlallisuuudet peltotöiden päättymisen jälkeen. Saturnalia-päivinä vallitsi vapaa sukupuolilyhteys. »Saturnalia» sanasta on tullut hillittömien pitojen ja orgioiden yleisnimi. — 205.
- 150 Ks. L. H. Morgan. »Ancient Society». London 1877, p. 465—466. — 211.
- 151 Ks. L. H. Morgan. »Ancient Society». London 1877, p. 470. — 211.
- 152 Kysymyksessä on M. M. Kovalevskin teos «Первобытное право, выпуск I, Род», M., 1886 (»Alkukantainen oikeus, I vihko. Suku», Moskova 1886). Teokseen Kovalevski viittaa Oršanskin vuonna 1875 ja Jefimenkon vuonna 1878 antamiin tietoihin perheyhteisöstä Venäjällä. — 212.
- 153 *Jaroslavin »Pravdaksi»* sanotaan muinaisen Venäjän lakikokoelman »Ruskaja Pravdan» vanhimman laitoksen ensimmäistä osaa. Lakikokoelma on laadittu 1000—1100-luvulla senaikaisen tapaoikeuden perusteella ja se kuvasti silloisia taloudellisia ja sosiaalisia suhteita.
Dalmatialaiset lait — Policassa (osa Dalmatiaa) 1400—1600-luvulla voimassa olleiden lakien kokoelma, tunnetaan Polican statuuttien nimellä. — 212.
- 154 *Calpullis* — Meksikon intiaanien perheyhteisöjä espanjalaisten suorittaman Meksikon valtaamisen aikoina. Jokainen perheyhteisö (calpulli), jonka jäsenet olivat samaa alkuperää, omisti yhteisen maapalstan, jota ei voitu luovuttaa pois eikä jakaa perillisten kesken. — 212.
- 155 »*Das Auslands*» (»Ulkomaat») — maantieteen, kansatieteen ja luonnontieteen kysymyksiä käsittelevä saksalainen aikakauslehti, ilmestyi vuosina 1828—1893. Vuodesta 1873 sitä julkaistiin Stuttgartissa. — 212.
- 156 Tarkoitetaan siviililain 230. pykälää (ks. selitystä 83). — 214.
- 157 *Spartalaiset* — muinaisen Spartan täysarvoiset kansalaiset.
Helootit — muinaisen Spartan oikeudettomat maahan kiinnitettyt asukkaat, joilla oli kannettavanaan määrättyjä rasituksia spartalaisien maanomistajien hyväksi. — 215.
- 158 Aristofanes. »Naiset Thesmoforia-juhlassa». — 215.
- 159 *Hieroduulit* — temppeleorjia ja -orjattaria muinaisessa Kreikassa ja Kreikan siirtokunnissa. Naishieroduulit harjoittivat monin paikoin, varsinkin Etu-Aasian ja Korintin kaupungeissa, tempeliprostitutiota. — 217.
- 160 »*Gudrun*» — keskiajalla, 1200-luvulla seipetty saksalainen epos. — 226.
- 161 Tarkoitetaan espanjalaisten conquistadorien Meksikon valloitusta vuosina 1519—1521. — 235.
- 162 L. H. Morgan. »Ancient Society». London 1877, p. 115. — 236.
- 163 »*Puolueeton kansakunta*» — siten 1600-luvulla nimitettiin muutamien Eriejärven pohjoisrannalla asuneiden irokeesien sukuisten intiaaniheimojen so-

taliittoa. Nimen olivat antaneet ranskalaiset siirtolaiset, ja se johtui siitä, että kyseinen liitto pysyi puolueettomana varsinaisten irokeesien ja huroniheimojen välisissä sodissa. — 240.

164 Kysymyksessä on zulujen kansallinen vapaustaistelu englantilaisia siirtomaorjuuttajia vastaan vuosina 1879—1887.

Muhamettilaisen saarnaajan Muhammed Ahmedin johtama nubialaisten, arabien ja Sudanin muiden kansallisten ryhmien kansalliseen vapautukseen tähtäävä kapina oli vuosina 1881—1884. Kapinan kullussa muodostui itsenäinen keskitetty mahdollisvaltio. Englantilaiset valloittivat Sudanin vasta vuonna 1889. — 240.

165 Tarkoitetaan niin sanottuja metoikkeja eli muukalaisia, jotka asettuivat Attikaan asumaan vakituisesti. He olivat vapaita, mutta eivät omanneet Ateenan kansalaisoikeuksia. Metoikit harjoittivat pääasiallisesti käsityötä ja kauppaa, he olivat velvolliset maksamaan erityistä veroa ja omaamaan »suojelijoinaan» täysarvoisia kansalaisia, joiden välityksellä he saattoivat kääntyä hallintoelinten puoleen. — 255.

166 *Kahdentoista taulun lait* laadittiin 5. vuosisadan keskivaiheilla ennen ajanlaskumme alkua plebeijien patriiseja vastaan käymän taistelun tuloksena. Laeissa heijastuivat roomalaisen yhteiskunnan kerrostuminen varallisuuden mukaisesti, orjuuden kehittyminen ja orjavaltion muodostuminen. Lait oli kirjoitettu kahdelletoista taululle. — 258.

167 *Toinen puunilaissota* (vuosina 218—201 ennen ajanlaskumme alkua) — kahden suurimman muinaisen orjavaltion, Rooman ja Karthagon, välinen sota, jota ne kävivät herruutensa pystyttämiseksi Välimeren länsirannikolla, uusien alueiden valtaamiseksi ja orjien hankkimiseksi. Sota päättyi Karthagon tappioon. — 259.

168 Englantilaiset saivat valloitetuksi Walesin 1283, mutta Wales säilytti autonomian sen jälkeenkin. Se yhdistettiin Englantiin täydellisesti 1500-luvun puolivälissä. — 266.

169 Vuosina 1869—1870 Engels valmisteli Irlannin historialle omistettua suurta teosta, joka jäi keskeneräiseksi. Kelttien historiaa tutkiessaan hän tutki myös muinaiswalesilaisia lakeja. — 266.

170 Engels siteeraa kirjaa: »Ancient Laws and Institutes of Wales» (»Walesin muinaiset lait ja asetukset»), I osa, 1841, s. 93. — 266.

171 Syyskuussa 1891 Engels suoritti matkan Skotlantiin ja Irlantiin. — 268.

172 Vuosina 1745—1746 Skotlannissa oli ylämaan klaanien kapina ahdistelua ja maiden anastusta vastaan, jota toteutettiin englantilais-skotlantilaisen maaylimyksen ja porvariston hyväksi; ylämaalaiset taistelivat vanhan sukujärjestelmän säilyttämisestä. Kapinan kukistaminen johti Skotlannin ylämaan klaanijärjestelmän hajottamiseen, maan sukuomistuksen jäänteiden hävittämiseen, skottilaisten talonpoikien mailtahäädön tehostumiseen, sukuoikeuksien lakkauttamiseen ja eräiden sukutapojen kieltämiseen. — 268.

173 L. H. Morgan. »Ancient Society». London 1877, p. 357—358. — 268.

174 »*Alemannien laki*» — alemannien (alamannien) germaanisen heimoliiton tapaoikeudellinen lakikokoelma. 400-luvulta lähtien alemannit asuivat nykyisen Elsassin, nykyisen Itä-Sveitsin ja Lounais-Saksan alueella. Lakikokoelma ajoittuu 500-luvun lopulle, 600-luvun alulle ja 700-luvulle. Engels viittaa tässä »Alemannien lain» LXXXI (LXXXIV) lakiin. — 269.

175 »*Hildebrandin laulu*» — sankarilaulu, 700-luvulta katkelmina säilynyt muinaisgermaanisen eepisen runouden muistomerkki. — 269.

176 Civiliksen johtama germaani- ja gallialaisheimojen kapina roomalaisherrsua vastaan tapahtui vuosina 69—70 (eräiden lähteiden mukaan vuosina 69—71). Se levisi huomattavaan osaan Galliaa ja Rooman vallan alaisia germaani-

alueita muodostaen Roomalle noiden alueiden menettämisen uhkan. Kapinalliset kärsivät tappion ja olivat pakotetut solmimaan rauhan Rooman kansa. — 271.

- 177 »*Codex Laurehamensis*» (»Lorschin kartulaarit») — Lorschin luostarin asiakirjojen ja lahjoitusten jäljennösten kokoelma. Tämä 1100-luvulla laadittu kokoelma on 700- ja 800-luvun talonpoikien ja feodaalien maanomistuksen historian tärkeimpiä lähdeaineistoja. — 273.
- 178 *Pyhä saksalais-roomalainen valtakunta* oli keskiaikainen vuonna 962 perustettu valtakunta, joka käsitti Saksan ja osittain Italian alueen. Myöhemmin valtakuntaan kuului myös joitakin Ranskan alueita, Böömi, Itävalta, Alan-komaat, Sveitsi ym. maita. Valtakunta ei ollut keskitetty valtio, vaan keisarin ylivoimainen tunnustaneiden feodaalisten ruhtinaskuntien ja vapaakaupunkien höllä yhtymä. Valtakunnan olemassaolo päättyi vuonna 1806, jolloin Habsburgit joutuivat luopumaan Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan keisariudesta kärsittyään tappion sodassa Ranskaa vastaan. — 279, 454.
- 179 *Beneficium* (kirjaimellisesti: hyväteko) — 700-luvun alkupuoliskolla Frankkien valtakunnassa laajalti levinnyt maiden lahjoittaminen palkkiona. Beneficiumin muodossa myönnetty maa-ala ja sillä asuvat epäitsenäiset talonpojat siirtyivät palkkion saajan elinikäiseen hallintaan määrättyjen palvelusten, useimmiten sotapalveluksen suorittamisen ehdolla. Beneficium-järjestelmä myötävaikutti feodaaliluokan, varsinkin pien- ja keskivarakkaan aateliston muodostumiseen, talonpoikaisjoukkojen orjuuttamiseen, vasallisuhteiden ja feodaalisen hierarkian kehittymiseen. Myöhemmin beneficiumit alkoivat muuttua perinnöllisiksi lääneiksi (feudumeiksi). — 281.
- 180 *Maakuntakreivit* (Gaugrafen) olivat Frankkien valtakunnan hallitusmiehiä, jotka kuningas oli asettanut maakuntien eli kreivikuntien johtoon. Kreivillä oli maakunnassaan tuomiovalta, hän keräsi siellä verot ja hallitsi sotajoukkoa, joka oli hänen komennossaan sotaretkillä. Palveluksensa korvaukseksi hän sai kolmanneksen kuninkaan tuloista, jotka muutettiin kyseisestä maakunnasta, sekä maapalkkiota. Myöhemmin kreivit muuttuivat kuninkaan nimitämistä virkamiehistä suuriksi feodaalierroiksi, joilla oli itsenäinen määräysvalta, varsinkin vuoden 877 jälkeen, jolloin kreivin arvo säädettiin virallisesti perintönä siirtyväksi. — 282.
- 181 *Angaarit* — Rooman valtakunnan asukkaiden rasitukset, jotka velvoittivat heitä myöntämään hevosia ja kantajia hallituksen kuljetustoihin. Myöhemmin noita rasituksia laajennettiin ja ne olivat raskaana taakkana väestölle. — 282.
- 182 *Kommendaatio* — Euroopassa 700- ja 800-luvulta alkaen laajalti käytännössä ollut tapa alistaa talonpojat feodaalierrojen »suojelukseseen» tai pienet feodaaliherrat suurten »suojelukseseen» määrätyillä ehdoilla (esim. sotapalveluksen ja muiden palvelusten suorittaminen »suojelijan» eduksi, maidensa luovuttaminen »suojelijalle» ja niiden takaisin saanti ehdolliseen käyttöön). Talonpojille, jotka usein pakotettiin voimakeinoin siirtymään »suojelijan» alustalaisiksi, kommandaatio merkitsi henkilökohtaisen vapauden menettämistä, pienelle feodaalitaalistolle se merkitsi suurten feodaalierrojen vasalliuteen joutumista. Siten kommandaatio edisti feodaalisten suhteiden lujittumista. — 283.
- 183 *Hastingsin lähellä* vuonna 1066 tapahtui Englantiin hyökänneiden Norman-dian herttuan Vilhelmin sotajoukkojen ja anglosaksien taistelu. Anglosaksien joukot, joiden organisaatiossa oli säilynyt yhteisjärjestelmän jäänteitä ja joiden aseistus oli alkeellinen, kärsivät tappion. Anglosaksien kuningas Harald kaatui taistelussa. Vilhelmistä tuli Englannin kuningas ja hän sai nimen Vilhelm I Valloittaja. — 289.
- 184 *Dithmarschen* — maakunta nykyisen Schleswig-Holsteinin lounaisosassa. 1200-luvun alusta 1500-luvun puoliväliin Dithmarschen oli sellaisten itsehallinnollisten talonpoikaisyhteisöjen muodostama kokonaisuus, joiden perustana

- olivat useissa tapauksissa vanhat talonpoikaissuvut. Vuonna 1559 Tanskan kuninkaan Fredrik II:n sekä Holsteinin herttuoiden Johanneksen ja Adolfin sotajoukot lannistivat Dithmarschenin väestön vastarinnan, ja voittajat jakoivat maakunnan keskenään. Yhteisöjärjestelmä ja osittainen itsehallinto säilyivät kuitenkin Dithmarschenissa aina 1800-luvun jälkipuoliskolle asti. — 294.
- 185 Ks. G. W. F. Hegel. »Grundlinien der Philosophie des Rechts», §§ 257 und 360 (»Oikeusfilosofian perusteet», pykälät 257 ja 360). — 294.
- 186 *Ensimmäinen keisarikunta* oli Ranskassa vuosina 1804—1814. — 296.
- 187 Vuosina 1833—1834 Heine julkaisi teoksensa »Romanttinen koulukunta» ja »Saksan uskonnon ja filosofian historiasta», joissa esitti ajatuksen, että Saksassa tapahtunut filosofian vallankumous, jonka loppuvaiheena oli silloin Hegelin filosofia, on Saksan tulevan demokraattisen vallankumouksen alkuosittoa. — 304.
- 188 Ks. Hegel. »Philosophie des Rechts. Einleitung» (»Oikeusfilosofia. Johdanto»). — 305.
- 189 »*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*» (»Saksalaiset tieteen ja taiteen vuosikirjat») — nuorhegeliläisten kaunokirjallinen ja filosofinen aikakauslehti, tällä nimellä ilmestyi heinäkuusta 1841 tammikuuhun 1843 Leipzigin. — 309.
- 190 Tarkoitetaan M. Stirnerin kirjaa »Der Einzige und sein Eigenthum» (»Ainoa ja hänen omaisuutensa»), joka ilmestyi Leipzigin 1845. — 310.
- 191 Tarkoitetaan Neptunusta, jonka löysi saksalainen tähtitieteilijä J. Halle 1846. — 313.
- 192 Yleinen sananpars, jota käytettiin saksalaisessa porvarillisessa lehdistössä preussilaisten Sadowan taistelussa saaman voiton (ks. selitystä 241) jälkeen. Se merkitsi sitä, että Preussin voitto johtui muka preussilaisen kansanvalistusjärjestelmän etuisuuksista. — 323.
- 193 *Restauraatio* oli Bourbonien hallitsijasuvun toinen hallituskausi Ranskassa 1814—1830. — 331.
- 194 *Nikean kirkolliskokous* oli ensimmäinen Rooman valtakunnan kristillisen kirkon piispojen kokous, jonka keisari Konstantinos I kutsui koolle vuonna 325 Nikean kaupunkiin (Vähä-Aasia). Kirkolliskokous laati kaikille kristityille ehdottoman uskontunnustuksen, niin sanotun »Uskon symbolin». — 335.
- 195 *Abigenssit* (nimi johtuu Albin kaupungista) — Etelä-Ranskassa ja Pohjois-Italiassa 1100- ja 1200-luvulla esiintyneen uskonlahkon osanottajat, jotka vastustivat upeita katolisia kirkonmenoja ja kirkollista hierarkiaa ja ilmaisivat uskonnollisessa muodossa kauppaa ja käsitöitä harjoittaneen kaupunkilaisväestön vastalauseen feodalismille. — 336.
- 196 Vuosina 1477—1555 Hollanti kuului Pyhään saksalais-roomalaiseen valtakuntaan (ks. selitystä 178), jonka jälkeen se joutui Espanjan alaiseksi. 1500-luvun porvarillisen vallankumouksen lopulla Hollanti vapautui Espanjan herruudesta ja muuttui itsenäiseksi porvarilliseksi tasavallaksi. — 336.
- 197 Tarkoitetaan Englannin »mainiota vallankumousta». Ks. selitystä 79. — 336.
- 198 Tämä kirjoitus on neljäs luku Engelsin suunnittelemasta mutta keskeneräiseksi jääneestä kirjasta »Väkivallan osuus historiassa». Kirjassa kolme ensimmäistä lukuja Engels suunnitteli muokattaviksi »Anti-Dühringin» toisen osaston luvuiksi yhteisöteoriassa »Väkivaltateoriat». Engelsillä oli aikomus eritellä kirjassaan kriittisesti Bismarckin politiikkaa ja osoittaa vuoden 1848 jälkeisestä Saksan historiasta otetuina esimerkein, että »Anti-Dühringissä» tehdyt teoreettiset johtopäätökset talouselämän ja politiikan keskinäisuh-

teista ovat oikeita. Engels ei kirjoittanut lukua loppuun. Hän päätti Saksan kehityksen erittelyn vuoteen 1888.

Kirjoituksessaan »Väkivallan osuus historiassa» Engels luonnehtii seikkaperäisesti Saksan yhdistämisen mahdollisia teitä ja osoittaa syyt, jotka johtivat sen yhdistämiseen »ylhäältä käsin», Preussin johdolla. Engels totesi, että tätäkin tietä tapahtunut yhdistyminen oli silti edistysaskel, ja paljasti samalla Bismarckin politiikan historiallisen rajoittuneisuuden ja bonapartistien luonteeseen osoittaen että tuo politiikka johti viime kädessä poliisivaltion perustamiseen Saksassa, junkkereiden ylivaltaan ja militarismin kasvuun. Engels osoitti Saksan porvariston puolinaisuuden ja pelkuruuden, sen kykenemättömyyden puolustaa loppuun saakka etujaan ja hävittää lopullisesti feodalismin jäänteet. Engels arvosteli murhaavasti Saksan hallitsevien luokkien sotahenkistä ulkopolitiikkaa, jonka selvimpinä ilmauksina olivat Ranskan ryöstäminen 1871 sekä Elsassin ja Lothringenin valtaus. Eritellessään Saksan valtakunnassa vallinnutta tilannetta ja luokkavoimien sijoitusta, selvitellessään Saksan valtakunnalle sen perustamisesta asti ominaisia sisäisiä ristiriitoja, sen militaristisia ja hyökkäyshenkisiä pyrkimyksiä Engels tuli johtopäätökseen Saksan valtakunnan väistämättömästä tuhoutumisesta. Engelsin kirjoituksesta juontuu ilmeisenä toteamuksena, että Saksassa vain yksi luokka, proletariaatti, voi oikeutetusti edustaa koko kansan todellisia kansallisia etuja. — 339.

- 199 Wienin kongressissa (1814—1815) Itävalta, Englanti ja Venäjä suorittivat Ranskan tappion jälkeen Euroopan uudelleenjaon, minkä tarkoituksena oli legitimitteettiperiaatteen mukainen monarkioiden palauttaminen vastoin kansojen kansallista yhdistämistä ja itsenäisyyttä. — 339.
- 200 *Liittopäivät* — Saksan liiton (Wienin kongressin päätöksen perusteella 8. kesäkuuta 1815 perustettu Saksan feodaalisten itsevaltaisten valtioiden liitto) keskuselin, joka piti istuntojaan Frankfurt am Mainissa ja oli Saksan hallitusten taantumuksellisen politiikan välikappale. Vuosina 1848—1849 se lakkautti toimintansa liiton hajottua, mutta vuonna 1850 se alkoi jälleen toimia, kun Saksan liitto palautettiin. Itävallan ja Preussin sodan aikana 1866 Saksan liitto hajosi lopullisesti. — 340.
- 201 »*Hullu vuosi*» («das tolle Jahr») — näin eräät saksalaiset taantumukselliset kirjailijat ja historioitsijat nimittivät vuotta 1848. Sanonta on lainattu kirjailija Ludwig Bechsteiniltä, joka julkaisi 1833 tämännimisen, Erfurtin vuoden 1509 levottomuuksille omistetun romaanin. — 340.
- 202 Tarkoitetaan vaikutusta, jonka tekivät kansainvälisen kaupan kehitykseen uusien kultaesiintymien löydöt Kaliforniassa 1848 ja Australiassa 1851. — 340.
- 203 *Wartburgin juhla* oli saksalaisten ylioppilasjärjestöjen (burschenschaftien) 18. lokakuuta 1817 järjestämä juhla uskonpuhdistuksen 300-vuotispäivän ja vuoden 1813 Leipzigin taistelun 4-vuotispäivän kunniaksi. Juhlallisuudet muodostuivat oppositiohenkisen ylioppilaskunnan mielenosoitukseksi Metternichin taantumuksellista hallitustapaa vastaan ja Saksan yhtenäisyyden puolesta. — 342.
- 204 *Hambachin juhlat* — saksalaisen liberaalin ja radikaalin porvariston edustajien 27. toukokuuta 1832 Baijerin Pfalzissa Hambachin linnan edustalla järjestämä poliittinen manifestaatio. Juhlan osanottajat kehottivat kaikkia saksalaisia liittymään yhteen Saksan hallitsijoita vastaan porvarillisten vapauksien ja perustuslaillisten uudistusten puolesta käytävän taistelun nimessä. — 342.
- 205 *Kolmikymmenvuotinen sota* (1618—1648) oli protestanttien ja katolilaisten välisen taistelun aiheuttama koko Euroopan sota. Saksasta tuli taistelun pääareena, sodan osanottajien harjoittaman rosvouksen ja valloituspyrkimysten kohde. Sota päättyi 1648 Westfalenin rauhaan, joka vahvisti Saksan valtiollisen hajanaisuuden. — 343, 454.

- 206 *Teschenin rauha* oli toisaalta Itävallan ja toisaalta Preussin ja Saksin välillä Teschenissä 24. toukokuuta 1779 tehty rauhansopimus, johon päättyi Baijerista käyty perimyssota (1778—1779). Tämän sopimuksen mukaan Preussi ja Itävalta saivat osia Baijerin alueesta, Saksi sai rahakorvauksen. Sopimuksen solmimista välitti Venäjä, joka yhdessä Ranskan kanssa oli myös sopimuksen takaaja. — 343.
- 207 Niin sanottu *valtakunnan edustusto* oli valtiopäivien lokakuussa 1801 valitsema Saksan valtakuntaan kuuluneiden valtioiden edustajien valiokunta, joka pitkien keskustelujen jälkeen hyväksyi 25. helmikuuta 1803 Ranskan ja Venäjän (jotka olivat lokakuussa 1801 tehneet salaisen sopimuksen Saksan Reinin varrella sijainneiden alueiden säännöstelystä Napoleonin hallitseman Ranskan etujen mukaisesti) edustajien painostuksesta päätöksen Saksan 112 valtion lakkauttamisesta ja niiden luovuttamisesta suurimmalta osaltaan Baijerin, Württembergin, Badenin ja Preussin haltuun. — 343.
- 208 Tarkoitetaan Saksan valtioiden edustajista koostuneen Pyhän Rooman valtakunnan ylimmän elimen, valtiopäivien, käsittelemää ja vahvistamaa päätöstä, jonka olivat sanelleet Ranska ja Venäjä ja joka koski Saksan Reinin varren aluekysymysten säännöstelyä (ks. selitystä 207). Vuodesta 1663 valtiopäivien kokouamispaikkana oli Regensburg. — 343.
- 209 Engels tarkoittaa Venäjän ja Ranskan Pariisissa 3. maaliskuuta (19. helmikuuta) 1859 solmimaa salaista sopimusta, jonka mukaan Venäjä sitoutui asettumaan hyvänsuopaiselle puolueettomuuskannalle, mikäli toisaalta Ranskan ja Sardinian ja toisaalta Itävallan välillä syttyy sota. Ranska lupasi puolestaan ottaa tarkasteltavaksi uudelleen Pariisin vuoden 1856 rauhansopimuksen kohdat, jotka rajoittivat Venäjän itsenäisyyttä Mustalla merellä. — 345.
- 210 Engels tarkoittaa seuraavia tapahtumia Louis Bonaparten elämässä: kansansuosiota tavoitellen Louis Bonaparte koetti saavuttaa erilaisten oppositio-puolueiden, mm. italialaisten carbonarien luottamuksen; vuonna 1832 hän sai Sveitsin kansalaisoikeudet Thurgaun kantonissa; 30. lokakuuta 1836 hän teki kahden tykistörykmentin tukemana kapinayrityksen Strasbourgissa; vuonna 1848 Englannissa oleskellessaan Louis Bonaparte liittyi vapaaehtoisesti konstaapeliksi (Englannissa siviilihenkilöistä muodostettu poliisin varmiehistö) ja osallistui chartistien mielenosoituksen estämiseen 10. huhtikuuta 1848. — 345.
- 211 Kysymyksessä ovat *Lunevillen rauhan* säätämät Ranskan rajat. Ranska ja Itävalta solmivat 9. helmikuuta 1801 rauhansopimuksen, joka vahvisti Ranskan ensimmäistä ja toista liittoumaa vastaan käymissä sodissa laajennetut rajat, mm. Reinin lännenpuoleisten alueiden, Belgian ja Luxemburgin liittäminen Ranskaan. — 346.
- 212 Tarkoitetaan Pariisissa pidettyä Ranskan, Englannin, Itävallan, Venäjän, Sardinian, Preussin ja Turkin edustajien kongressia, jossa 30. maaliskuuta 1856 allekirjoitettiin vuosien 1853—1856 Krimin sodan päättänyt Pariisin rauhansopimus. — 346.
- 213 *Baselin rauha 1795* oli erillisrauha, jonka Preussi solmi 5. huhtikuuta Ranskan tasavallan kanssa. Siten Preussi petti muut ensimmäisen Ranskan-vastaisen liittouman osanottajat. — 347.
- 214 Näin Preussin ulkoministeri von Schleinitz luonnehti 1859 Preussin ulkopolitiikkaa Ranskan ja Piemonten sodassa Itävaltaa vastaan. Tämä politiikka edellytti, ettei liitytä kumpaankaan sotivista puolista, mutta ei julisteta puolueettomuuttakaan. — 347.
- 215 Kysymyksessä on *Société Générale du Crédit Mobilier*, vuonna 1852 perustettu suuri ranskalainen osakepankki. Pankin tärkeimpänä tulolähteenä oli arvopapereilla keinottelu. Crédit Mobilier oli läheisessä yhteydessä toisen

- keisarikunnan hallituspiireihin. Vuonna 1867 osakeyhtiö kärsi vararikon ja 1871 se lakkautettiin. — 347.
- 216 *Reinin liitto* — heinäkuussa 1806 perustettu Etelä- ja Länsi-Saksan valtioiden liitto, joka oli Napoleon I:n suojeluksessa. Liittoon kuului yli 20 valtiota, joista tuli itse asiassa Ranskan vasalleja. Liitto hajosi 1813, kun Napoleonin armeija kärsi tappion. — 347.
- 217 Tarkoitetaan Saksan liiton (ks. selitystä 235) linnoituksia, jotka sijaitsivat suurimmalta osaltaan Ranskan rajan tuntumassa; näiden linnoitusten varuskunnat oli muodostettu pääasiallisesti Saksan liiton suurimpien valtioiden asevoimista, pääasiallisesti itävaltalaisista ja preussilaisista joukoista. — 349.
- 218 Tarkoitetaan ruhtinas Schwarzenbergin taantumuksellista hallitusta, joka muodostettiin marraskuussa 1848 sen jälkeen kun Wienin kansankapinan 13. maaliskuuta 1848 alulle panema porvarillis-demokraattinen vallankumous oli kärsinyt tappion. — 349.
- 219 Sanonnalla *»reaalipolitiikka»* luonnehdittiin Bismarckin politiikkaa, jota aikalaiset pitivät laskelmointiin perustuvana. — 350.
- 220 Tarkoitetaan Fredrik II:n hyökkäystä joulukuussa 1740 Sleesiaan, joka kuului Itävallalle. — 350.
- 221 14. lokakuuta 1806 ranskalaiset joukot tuhosivat Preussin armeijan kahdessa samanaikaisessa — *Jenan* ja *Auerstedtin* — taistelussa, ja Preussin valtio tuli murskatuksi täydellisesti. — 350.
- 222 *Landwehr* — osa Preussin maavoimista; perustettiin 1813 kansan nostoväkenä taisteluun Napoleonin joukkoja vastaan; ikäluokan mukaan sitä käytettiin joko toimivan armeijan täydennykseen tai varuskuntapalvelukseen. — 352.
- 223 *Kantoni-liberaaleiksi* Engels nimitti ironisesti liberaaleja, jotka kannattivat Saksan muuttamista itsehallinnollisiin kantoneihin jaetun Sveitsin kaltaiseksi liittovaltioksi. — 352.
- 224 Kysymyksessä on marras- ja joulukuussa 1848 Preussissa tapahtunut vallankaappaus ja sitä seurannut taantumuskausi. — 353.
- 225 *»Der Sozialdemokrat»* (*»Sosiaalidemokraatti»*) — saksalainen päivälehti, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattaja, ilmestyi syyskuusta 1879 syyskuuhun 1888 Zürichissä ja lokakuusta 1888 syyskuun 27. päivään 1890 Lontoossa. Marx samoin kuin Engelskin, joka avusti lehteä koko sen ilmestymisajan, auttoi lehden toimitusta noudattamaan proletaarista puolueelinjaa, arvosteli sen erinäisiä virheitä ja horjahteluja ja auttoi pääsemään niistä. — 353.
- 226 Vuonna 1858 prinssihallitsija Vilhelm erotti Manteuffelin ministeristön ja asetti valtaan maltillisia liberaaleja; porvarillisessa lehdistössä tätä suuntaa nimitettiin kovaäänisesti *»uudeksi aikakaudeksi»*; todellisuudessa Vilhelmin politiikka oli suunnattu yksinomaan Preussin monarkian ja junkkereiden aseman varmistamiseen. *»Uusi aikaus»* oli tosiasiallisesti syyskuussa 1862 valtaan astuneen Bismarckin diktatuurin valmistelua. — 353.
- 227 Niin sanottu *perustuslakiselikkaus* Preussin hallituksen ja maapäivien porvarillis-liberaalisen enemmistön välillä puhkesi helmikuussa 1860, jolloin maapäivien enemmistö kieltäytyi vahvistamasta sotaministeri von Roonin esittämää armeijan uudistamisen suunnitelmaa. Maaliskuussa 1862 edustajakamarin liberaali enemmistö kieltäytyi uudelleen vahvistamasta sotilasmenoja, hallitus laski maapäivät hajalle ja määräsi uudet vaalit. Syyskuun lopulla 1862 muodostettiin Bismarckin vastavallankumouksellinen ministeristö, joka saman vuoden lokakuussa laski jälleen hajalle maapäivät ja alkoi toteuttaa sotaväen uudistusta käyttämällä siihen varoja ilman maapäivien vahvistusta.

- Selkkkaus tuli ratkaistuksi vasta 1866; preussilainen porvaristo antautui Bismarckin edessä Preussin Itävallasta saaman voiton jälkeen. — 354, 392.
- 228 Vastaukseksi itävaltalais-baijerilaisten joukkojen tunkeutumiseen Kurheseniin Preussin hallitus julisti marraskuun alussa 1850 *mobilisaation* ja lähetti sinne joukkojaan. Marraskuun 8. päivänä Bronnzellen edustalla tapahtui itävaltalais-baijerilaisten ja preussilaisten etujoukkojen vähäinen yhteenotto, joka osoitti, että Preussin sotilasjärjestelmässä oli vakavia puutteellisuuksia ja että sen armeijan aseistus oli vanhentunutta. Tämä pakotti Preussin luopumaan sotatoimista ja antautumaan Itävallan edessä. — 354.
- 229 *Kansallinen liitto* perustettiin 15.—16. syyskuuta 1859 porvarillisten liberaalien edustajakokouksessa Frankfurt am Mainissa. Liiton perustajat asettivat tavoitteekseen koko Saksan yhdistämisen Preussin johdolla, mutta ilman Itävallaa. Kun 11. marraskuuta 1867 perustettiin Pohjois-Saksan liitto, Kansallinen liitto julistautui hajonneeksi. — 355.
- 230 Vihjaus Pariisissa 1839 ilmestyneeseen Louis Bonaparten kirjaan »Napoleonin aatteet» (Napoléon-Louis Bonaparte. »Des idées napoléoniennes»). — 355.
- 231 Puolan kansalliseen vapautukseen tähtäävän kapinan aikana 8. helmikuuta 1863 Venäjä ja Preussi tekivät sopimuksen kummankin maan sotaväen yhteisistä toimista kapinallisia vastaan. Preussilaiset joukot tehostivat rajan vartiointia jo ennen sopimuksen allekirjoittamista estääkseen kapinallisten siirtymisen Preussin alueelle. — 357.
- 232 Tanskan kuninkaan Fredrik VII:n kuoleman jälkeen Itävältä ja Preussi esittivät 16. tammikuuta 1864 Tanskan hallitukselle uhkavaatimuksen, että se kumoaisi vuoden 1863 perustuslain, jossa Schleswig julistettiin liitetyksi täydellisesti Tanskaan. Kun Tanska kieltäytyi noudattamasta uhkavaatimusta, Itävältä ja Preussi alkoivat sotatoimet, ja heinäkuuhun mennessä 1864 murskasivat tanskalaiset joukot. Ranska ja Venäjä olivat koko sodan ajan ystävällisyysmielisellä puolueettomuuskannalla Itävallalta ja Preussiin nähden. Wienissä 30. lokakuuta 1864 solmitun rauhansopimuksen mukaan herttua-kuntien alue — myös ne osat mukaan lukien, joissa ei-saksalainen väestö oli vallitsevana — julistettiin Itävallan ja Preussin yhteiseksi omaisuudeksi, mutta Itävallan ja Preussin vuoden 1866 sodan jälkeen se liitettiin kokonaan Preussiin. — 358.
- 233 5. kesäkuuta (24. toukokuuta) 1851 Venäjän ja Tanskan edustajien allekirjoittaman *Varsovan pöytäkirjan* mukaan sekä 8. toukokuuta 1852 Venäjän, Itävallan, Ranskan, Preussin ja Ruotsin yhdessä Tanskan edustajien kanssa allekirjoittaman *Lontoon pöytäkirjan* mukaan säädettiin Tanskan kuninkaalle kuuluvien alueiden, Schleswigin ja Holsteinin jakamattomuuden periaate. — 359.
- 234 *Meksikon retkikunta* oli Ranskan vuosina 1862—1867 toimeenpanema aseellinen maahanhyökkäys, aluksi yhdessä Englannin ja Espanjan kanssa. Sen tarkoituksena oli tukahduttaa Meksikon vallankumous ja tehdä Meksikosta Euroopan valtioiden siirtomaan. Meksikon kansan sankarillinen vapaustaistelu tuotti ranskalaisille maahanhyökkääjille tappion ja nämä joutuivat 1867 viemään joukkonsa pois Meksikosta. — 360.
- 235 *Saksan liitto* perustettiin Wienin kongressissa 8. kesäkuuta 1815. Se oli itsevaltaisten feodaalivaltioiden yhteenliittymä, joka vakiinnutti Saksan valtiollisen ja taloudellisen hajanaisuuden. Liitto hajosi lopullisesti Itävallan ja Preussin sodan aikana 1866, sen korvasi Pohjois-Saksan liitto. — 360.
- 236 Sanontaa »*reipas iloinen sota*» käytti ensi kerran taantumuksellinen historioitsija ja lehtimies H. Leo 1853, ja myöhempinä vuosina sitä käytettiin niinkään militaristisessa ja šovinistisessä mielessä. — 360.
- 237 Preussin johtama *Pohjois-Saksan liitto*, johon kuului Pohjois- ja Keski-Saksan

19 valtiota ja 3 vapaakaupunkia, perustettiin 1867 Bismarckin ehdotuksesta. Liiton perustaminen oli Preussin johdolla tapahtuneen Saksan yhdistämisen ratkaisevia vaiheita. Liitto hajosi tammikuussa 1871, kun perustettiin Saksan valtakunta. — 360.

- 238 Tarkoitetaan Itävallan ja Preussin sotaa 1866, jossa Itävallan puolella esiintyivät Saksi, Hannover, Baijeri, Baden, Württemberg, Hessenin vaaliruhtinaskunta, Hessen-Darmstadt ym. Saksan liiton jäsenet ja Preussin puolella Mecklenburg, Oldenburg ym. pohjoissaksalaiset valtiot ja kolme vapaakaupunkia. — 361.
- 239 Keväällä 1866 Itävallalta esitti liittopäiville (ks. selitystä 200) valituksen sen johdosta, että Preussi rikkoi sopimusta Schleswigin ja Holsteinin herttuakuntien yhteisestä hallinnasta. Bismarck kieltäytyi alistumasta liittopäivien päätökseen, ja liittopäivät julistivat Itävallan ehdotuksesta sodan Preussille. Sodan kuluksa preussilaisten joukkojen saavuttaessa menestystä liittopäivät jouduttiin siirtämään Frankfurt am Mainista Augsburgiin, jossa ne 24. elokuuta 1866 ilmoittivat toimintansa lakkauttamisesta. — 361.
- 240 Syyskuussa 1866 Preussin edustajakamari hyväksyi Bismarckin esittämän lakiehdotuksen, joka vapautti hallituksen vastuusta laillisesti vahvistamatta jääneestä varojen käytöstä perustuslakiselkkauksen aikana (ks. selitystä 227). — 362.
- 241 Kysymyksessä on Itävallan ja Preussin sodan ratkaiseva taistelu 3. heinäkuuta 1866 *Königgrätzin* kaupungin (nykyisin Hradec Králové, Tšekkoslovakia) edustalla lähellä *Sadowan* kylää. Sadowan taistelu päättyi itävallalaisten musertavaan tappioon. — 362.
- 242 *Pohjois-Saksan liiton perustuslakia* säätävät valtiopäivät vahvistivat 17. huhtikuuta 1867 Pohjois-Saksan liiton perustuslain, joka laillisesti Preussin tosiasiallisen herruusosaston liitossa. Preussin kuningas julistettiin liiton presidentiksi ja asevoimien ylikomentajaksi, ulkopolitiikan johto luovutettiin myös hänen hoidettavakseen. Yleisen äänioikeuden perusteella valittujen liiton valtiopäivien lainsäädäntävaltuuksia rajoitettiin suuresti: sen hyväksymät lait astuivat voimaan vasta sen jälkeen, kun kokoomukseltaan taantumuksellinen liittoneuvosto hyväksyi ja presidentti vahvisti ne. Myöhemmin Saksan valtakunnan perustuslaki pohjautui Pohjois-Saksan liiton perustuslakiin.
- Vuoden 1850 perustuslain* mukaan Preussissa säilyi suurimmalta osaltaan feodaaliylimystöstä koostunut ylähuone (»herrainhuone»), maapäivien valtuudet olivat hyvin rajoitetut, niiltä puuttui lainsäädäntäaloitetta. Kuningas nimitti ministerit, jotka olivat vastuuvollisia vain kuninkaalle. Hallituksella oli oikeus perustaa erikoisia tuomioistuimia käsittelemään valtiopetosjuttuja. Vuoden 1850 perustuslaki oli voimassa Preussissa Saksan valtakunnan perustamisen (1871) jälkeenkin. — 363, 392.
- 243 »*The Manchester Guardian*» (»Manchesterin vartio») — englantilainen porvarillinen sanomalehti, vapaakaupan kannattajien äänenkannattaja, myöhemmin liberaalipuolueen äänenkannattaja; perustettu Manchesterissa 1821. — 364.
- 244 *Tulliparlamentti* oli Tulliliiton johtoelin. Tulliliittoa uudistettiin vuoden 1866 sodan jälkeen ja sen jälkeen kun Preussi ja Etelä-Saksan valtiot solmivat 8. heinäkuuta 1867 sopimuksen, joka edellytti tämän elimen perustamista. Parlamentti koostui Pohjois-Saksan liiton valtiopäivämiehistä ja varta vasten valituista eteläsaksalaisten valtioiden — Baijerin, Badenin, Württembergin ja Hessenin — edustajista. Sen toimialaan kuuluivat yksinomaan kauppa- ja tullipolitiikan kysymykset, Etelä-Saksan edustajat vastustivat sinnikkäästi Bismarckin yrityksiä laajentaa vähitellen tulliparlamentin toimialaa muitakin poliittisia kysymyksiä käsitteväksi. — 364.

- 245 Main-joki oli Pohjois-Saksan liiton ja eteläsaksalaisten valtioiden välisenä rajana. — 364.
- 246 Wienissä 3. lokakuuta 1866 Itävallan kanssa solmitun rauhansopimuksen mukaan Itävallan ja Preussin sotaan Preussin puolella osallistuneelle Italialle palautettiin Venetsia, mutta Italian vaatimukset Etelä-Tyrolin ja Triesten luovuttamisesta sille jäivät tyydyttämättä. — 365.
- 247 Tarkoitetaan Itävallan kanslerin Metternichin sanontaa »Italia on maantieteellinen käsite», jota hän käytti 6. elokuuta 1847 päivätyssä pikasanomassaan Pariisin-lähettiläälle kreivi Apponyille. Myöhemmin hän käytti sanontaa »maantieteellinen käsite» myös Saksasta puhuessaan. — 365.
- 248 Itävallan, Venäjän, Preussin, Ranskan, Italian, Alankomaiden ja Luxemburgin diplomaattisten edustajien *Lontoon konferenssi*, jossa käsiteltiin Luxemburgin kysymystä, pidettiin 7.—11. toukokuuta 1867. Toukokuun 11. päivänä allekirjoitetun sopimuksen mukaan Luxemburgin herttuakunta (Alankomaiden kuningas säilytti entiseen tapaan jatkuvasti herttuan arvonimen) julistettiin puolueettomaksi valtioksi. Preussi velvoitettiin viemään viipymättä varuskuntansa pois Luxemburgin linnoituksesta ja Napolcon III:n oli luovuttava Luxemburgin Ranskaan yhdistämisen vaatimuksestaan. — 366.
- 249 »*Tulikivijoukkioiksi*» (Schwefelbande) nimettiin alun perin 1770-luvulla Jenan yliopiston ylioppilasseuraa, jolla oli huono maine sen jäsenten toimeenpanemien meteileiden vuoksi. Myöhemmin nimitystä »tulikivijoukkio» on käytetty yleensä kaikista rikollisten ja epäilyttävien aineiden joukkioista. — 367.
- 250 *Spichernin* (Lothringen) ja *Wörthin* (Elsass) taisteuissa preussilaiset aiheuttivat 6. elokuuta 1870 ranskalaisille tappion, *Sedanin* edustalla käytiin yksi suurimmista Saksan—Ranskan sodan taisteluista, jossa 2. syyskuuta 1870 Ranskan armeija antautui. — 368.
- 251 *Franc-tireureiksi* (vapaa-ampujiksi) nimettiin ranskalaisia sissejä, jotka osallistuivat aktiivisesti taisteluun Preussia vastaan Saksan—Ranskan sodan aikana 1870—1871. — 369.
- 252 »*Asetus nostoväestä*» oli Preussissa 21. huhtikuuta 1813 hyväksytty laki, joka edellytti Napoleonin armeijan selustassa ja sivustoissa sissisodan menetelmin toimivien volontääri- (vapaaehtois-) joukkojen perustamista. — 369.
- 253 19. maaliskuuta Berliinin kapinaan nousseet asukkaat pakottivat Preussin kuninkaan Fredrik Vilhelm IV:n astumaan palatsin parvekkeelle ja paljastamaan päänsä kunnianosoitukseksi kansankapinassa 18. maaliskuuta 1848 kaatuneille. — 370.
- 254 28. tammikuuta 1871 Ranskan »kansallisen puolustuksen» hallitus allekirjoitti Bismarckin kanssa sopimuksen välirauhasta ja Pariisin antautumisesta. Lopullinen rauhansopimus allekirjoitettiin 10. toukokuuta 1871 Frankfurtissa. — 370.
- 255 Ludvig XIV:n määräyksestä ranskalaiset joukot valloittivat 30. syyskuuta 1681 Strassburgin, joka kuului Saksan valtakuntaan. Piispa Fürstenbergin johtama kaupungin katolinen puolue tervehti kaupungin liittämistä Ranskaan ja myötävaikutti siihen, ettei ranskalaisille tehty vastarintaa. — 370.
- 256 Ludvig XIV:n 1679—1680 perustamien »*reunionikamareiden*» tehtävänä oli perustella laillisesti ja historiallisesti ja todistaa oikeutetuiksi Ranskan aluevaatimukset naapurivaltioidensa joidenkin osien suhteen, jotka ranskalaiset joukot sen jälkeen miehittivät. — 371.
- 257 *Kartelli* — Bismarckin hallitusta kannattanut kahden vanhoillisen puolueen (»konservatiivien» ja »vapaiden konservatiivien») ja kansalliliberaalien liitto, joka perustettiin sen jälkeen, kun Bismarck oli laskenut hajalle valtiopäivät tammikuussa 1887. Helmikuussa 1887 kartelli sai vaalivoiton ja muodosti enem-

mistön valtiopäivillä (220 paikkaa). Tähän liittoon nojautuen Bismarck saattoi voimaan junkkereiden ja suurporvariston etujen mukaisia lakeja. Kartelliin kuuluneiden puolueiden keskinäisten ristiriitojen kärjistyminen ja kartellin tappio vuoden 1890 vaaleissa (se sai kaikkiaan 132 paikkaa) johtivat kartellin hajoamiseen. — 376.

- 258 Engels tarkoittaa Preussin kuninkaan Vilhelm I:n julistamista Saksan keisariksi 18. tammikuuta 1871 Versailles'in palatsissa. — 376.
- 259 *Progressistit* olivat kesäkuussa 1861 perustetun preussilaisen porvarillisen puolueen jäseniä. Progressistien puolue vaati Saksan yhdistämistä Preussin johdolla, yleissaksalaisen parlamentin koollekutsumista ja edustajakamarille vastuullisen liberaalin ministeristön perustamista. — 378.
- 260 Tarkoitetaan Baijerin ja Württembergin erikoisoikeuksia, jotka oli säädetty sopimuksissa niiden liittämisestä (marraskuu 1870) Pohjois-Saksan liittoon ja Saksan valtakunnan perustuslaissa. Baijeri ja Württemberg säilyttivät muun muassa erityisen viina- ja olutveron sekä itsenäisen posti- ja lennätinlaitoksen. Baijerin, Württembergin ja Saksin edustajista liittoneuvostossa oli perustettu varsinaisesti ulkopoliittikan kysymyksiä käsittelevä valiokunta, jolla oli veto-oikeus. — 381, 394.
- 261 *Rikostuomioistuimet* olivat Saksan valtakunnan alimpia tuomioistuimia, joita perustettiin joissakin Saksan valtioissa vuoden 1848 vallankumouksen jälkeen ja koko Saksassa vuodesta 1871 alkaen. Ne koostuivat ylituomarista ja kahdesta lautamiehestä (schöffen) jotka osallistuivat paitsi syytettyjen syyllisyyden toteamiseen myös rangaistuksen määrittelyyn yhdessä tuomarin kanssa. Lautamiehen toimi edellytti vakinaista asuinpaikkaa ja taattua varallisuusestään. — 384.
- 262 Kysymyksessä on Preussin vuoden 1872 hallinnollinen uudistus, jonka mukaan lakkautettiin tilanherrojen perinnöllinen hallinto-oikeus maaseudulla ja paikkakunnilla saatettiin voimaan joitakin itsehallinnon aineksia. Tosi-asiallisesti junkkeri-tilanherrat säilyttivät valtansa paikkakunnilla, sillä heille itselleen tai heidän suosikeilleen kuului suurin osa valituista ja nimitetyistä viroista. — 385.
- 263 Tarkoitetaan vuonna 1888 hyväksyttyä *Englannin paikallisen hallinnon uudistusta*. Uudistuksen mukaan šeriffien tehtävät siirrettiin kreivikuntien valituille neuvostoille, joiden hoidettavana oli mm. verojen periminen ja paikallinen budjetti. Kreivikuntien neuvostojen valintaan saivat osallistua kaikki, joilla oli oikeus osallistua parlamenttivaaleihin, sekä 30 vuotta täytäneet naiset. — 386.
- 264 *Ultramontanismi* — roomalaiskatolisen kirkon ääritaanumuksellinen suuntaus, joka pyrki keskittämään Rooman paavin rajoittamattomaan määräysvaltaan kaikkien maiden uskonnolliset ja maalliset asiat. Ultramontanismin voitettua Vatikaanin kirkolliskokous hyväksyi 1870 dogmin paavin »erehlyttämättömydestä». — 387.
- 265 Kirkkovaltiossa 2. lokakuuta 1870 toimeen pannun kansanäänestyksen perusteella Kirkkovaltio liitettiin Italian kuningaskuntaan. Siten vietiin päätökseen maan valtiollinen yhdistäminen. Paavin maallinen valta lakkautettiin; paavin valta säilyi vain Vatikaanissa ja Lateraanipalatsissa sekä kaupungin ulkopuolella olevassa paavin residenssissä. Vastaukseksi tähän paavi julisti olevansa »Vatikaanin vanki». Monia vuosia jatkunut paavin ja Italian hallituksen välinen selkkäus ratkaistiin virallisesti vasta 1929. — 387.
- 266 *Welfit* — hannoverilainen puolue, joka perustettiin Hannoverin Preussiin liittämisen jälkeen 1866 (nimi on saanut alkunsa muinaisen hannoverilaisen Welfien ruhtinassuvun mukaan). Puolue asetti tavoitteekseen hannoverilaisen kuningassuvun oikeuksien ja Hannoverin itsenäisen aseman palauttamisen

Saksan valtakunnassa. Puoluetta lähensivät keskustaan pääasiallisesti sen partikularistiset ja preussilaisvastaiset pyrkimykset. — 387.

- 267 Artikkelin »Vuoden 1891 sosiaalidemokraattisen ohjelmanluonnoksen arvostelua» on mallinäyte Engelsin leppymättömästä taistelusta opportunistia vastaan ja Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen vallankumouksellisen marxilaisen ohjelman puolesta. Välittömänä aiheena artikkelin kirjoittamiseen oli Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmanluonnos, joka oli lähetetty Engelsille ja jonka puolueen hallitus oli laatinut Erfurtin edustajakokouksen hyväksyttäväksi vuoden 1875 Gothan ohjelman tilalle. Engelsin arvostelevat huomautukset sekä tuohon aikaan hänen vaatimuksestaan julkaistu Marxin teos »Gothan ohjelman arvostelua» (ks. tätä osaa, ss. 5—24) vaikuttivat tuntuvasti ohjelmanluonnoksen myöhempään käsittelyyn ja laadintaan.

Erfurtissa 14.—21. lokakuuta 1891 pidetyssä Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen edustajakokouksessa hyväksytty ohjelma oli huomattava askel eteenpäin Gothan ohjelmaan verraten. Uudesta ohjelmasta oli poistettu reformistiset lassalalaiset dogmit ja siinä oli muotoiltu täsmällisemmin kuin entisessä poliittiset ja taloudelliset vaatimukset. Ohjelmassa muotoiltiin tieteellisesti kapitalistisen järjestelmän tuhoutumisen ja sen sosialistiseen järjestelmään vaihtamisen välttämättömyys ja sanottiin selvästi, että suorittaakseen yhteiskunnan sosialistisen uudistamisen proletariaatin on otettava käsiinsä valtiolta.

Erfurtin ohjelmassa oli kuitenkin myös vakavia puutteellisuuksia, joista suurin oli se, että puuttui teesiä proletariaatin diktatuurista, yhteiskunnan sosialistisen uudistamisen välikappaleesta. Ohjelman lopullista tekstiä laadittaessa oli näin ollen jätetty ottamatta huomioon Engelsin tärkein huomautus.

Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen johto jätti pitkäksi aikaa julkaisematta Engelsin artikkelin »Vuoden 1891 sosiaalidemokraattisen ohjelmanluonnoksen arvostelua»; se julkaistiin vasta 1901 aikakauslehdessä »Neue Zeit». — 388.

- 268 Engels on ironisessa mielessä yhdistänyt tällä nimellä kaksi vuonna 1871 Saksan valtakuntaan liitettyä »itsenäistä» kääpiövaltiota: Reuss-Greizin ja Reuss-Greiz-Schleiz-Lobensteini-Ebersdorfin, jotka kuuluivat Reussin ruhtinassuvun vanhemmalle ja nuoremmalle haaralle. — 392.
- 269 Manchesterilaisuus, Manchesterin koulukunta — teollisuusporvariston etuja heijastanut taloustieteellinen koulukunta. Tämän suuntauksen edustajat olivat vapaakaupan kannattajia, he kielsivät valtion sekaantumisen talouselämässä. Agitaatiokeskus oli Manchesterissa, jossa liikkeen johtomiehinä olivat kaksi puuvillatehtailijaa, Cobden ja Bright. 1860-luvulla vapaakaupan kannattajat muodostivat liberaalipuolueen vasemmistosiiven. — 393.
- 270 Kysymyksessä on 18. brumairekuuta (9. marraskuuta) 1799 suoritettu valankaappauksen ansiosta ensimmäiseksi konsuliksi julistautuneen Napoleon Bonaparten diktatuuri. Tämä valtiomuoto tuli Ranskassa 10. elokuuta 1792 pystytetyn tasavaltalaisen järjestelmän tilalle. Vuonna 1804 Ranskasta tuli virallisesti keisarikunta, ja Napoleon julistettiin keisariksi. — 395.
- 271 Ensimmäinen tasavalta oli Ranskassa vuosina 1792—1799. — 395.
- 272 Engels tarkoittaa marraskuussa 1880 le Havren edustajakokouksessa hyväksyttyä Ranskan työväenpuolueen ohjelmaa. Toukokuussa 1880 yksi Ranskan sosialistijohtajista, J. Guesde, saapui Lontooseen, jossa hän sekä Marx, Engels ja Lafargue laativat ohjelmanluonnoksen. Marx saneli Guesdelle ohjelman teoreettisen johdannon. — 396.
- 273 Espanjan sosialistisen työväenpuolueen ohjelma hyväksyttiin Barselonan edustajakokouksessa 1888. — 396.

- 274 Philadelphian näyttelystä katso selitystä 40. Nimittäessään Saksan teollisuuden jälkeensäneisyttä teollisuuden Jenaksi Engels tarkoittaa Preussin armeijan tappiota Jenan taistelussa lokakuussa 1806 Napoleonin aikaista Ranskaa vastaan käydyssä sodassa. — 400.
- 275 Laki joka kielsi palkan maksun tavarana, hyväksyttiin 1831, monet tehtailijat rikkoivat sitä kuitenkin.
Lain kymmentuntisesta työpäivästä Englannin parlamentti hyväksyi 8. kesäkuuta 1847. Laki koski vain alaikäisiä ja naistyöläisiä. — 401.
- 276 »*Pieni Irlanti*» (»Little Ireland») — pääasiassa irlantilaiden työläisten asutama kortteli Manchesterin eteläpuoleisella laitakaupungilla.
»*Seven Dials*» (»Seitsemän nuolta») — työläiskortteli Lontoon keskustassa. — 402.
- 277 *Cottagejärjestelmä* — asunnon myöntäminen tehtaan työläiselle orjuuttavilla ehdoilla: vuokra vedettiin työläisen palkasta. — 402.
- 278 Kysymyksessä on 22. tammikuuta alkanut ja 26. helmikuuta 1886 päättynyt yli 10 000 vuorityöläisen lakko Pennsylvanian osavaltiossa (USA). Palkan korotusta ja työehtojen parannusta vaatineet lakkoon ryhtyneet masuunien ja koksiumien hoitajat saivat osittain tyydytetyksi vaatimuksensa. — 403.
- 279 »*The Commonweal*» (»Yhteishyvä») — englantilainen viikkolehti, ilmestyi Lontoossa vuosina 1885—1891 ja 1893—1894; Sosialistiliiton äänenkannattaja. Vuosina 1885—1886 aikakauslehdessä julkaistiin muutamia Engelsin artikkeleita. — 404.
- 280 Maaseutupiirien joukkoliikkeen painostuksesta Englannissa pantiin 1884 toimeen kolmas parlamentti uudistus, jonka perusteella maaseutupiireissä saatiin voimaan samat äänioikeuden saantiehtodot, jotka olivat 1867 (ks. selitystä 93) kaupunkipiirien väestöllä. Tämän uudistuksen jälkeen Englannissa olivat yhä vielä äänioikeutta vailla huomattavat väestökerrokset: maalaisproletariaatti, kaupunkilaisköyhälistö ja kaikki naiset. — 406.
- 281 *Brittiläinen tieteen edistämisseura* perustettiin 1831 ja se on olemassa nykyäänkin; seuran vuosikokousten aineistot julkaistaan selosteina. — 409.
- 282 Tämän artikkelin Engels kirjoitti vastaukseksi Italian sosialistisen työväenpuolueen johtajien Kulischowan ja Turatin pyyntöön lausua mielipiteensä puolueen taktiikasta Italian työtätekevien laajan joukkoliikkeen kaudella. Engels tähdensi, että Italiassa kypsyvä vallankumous on luonteeltaan porvarillinen, ja hahmotteli taktiikan, jota sosialistien oli noudatettava taatakseen proletariaatin aktiivisen osallistumisen vallankumoukseen ja saadakseen säilymään sen luokkaisenäisyyden. — 413.
- 283 »*Käännetyiksi*» tasavaltalaisiksi sanottiin F. Cavallottin johtamia italialaisia radikaaleja. Pikku- ja keskivarakkaan porvariston etuja puoltaneet radikaalit olivat demokratismin kannalla ja joissakin tapauksissa toimivat yksimielisesti sosialistien kanssa. — 414.
- 284 Tarkoitetaan pikkuporvarillisten demokraattien Ledru-Rollinin, Floconin ja pikkuporvarillisen sosialistin Louis Blancin sekä salaisten vallankumouksellisten yhdistysten jäsenen mekaanikko Albertin osallistumista Ranskan tasavallan väliaikaiseen hallitukseen, joka muodostettiin 24. helmikuuta 1848. — 416.
- 285 »*Talonpoikaiskysymys Ranskassa ja Saksassa*» on tärkeä agraarikysymystä koskeva marxilaisuuden asiakirja. Engelsille antoi välitöntä aihetta tämän teoksen kirjoittamiseen Vollmarin ym. opportunistien yritys käyttää hyväkseen Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen agraariohjelman luonnoksen käsittelyä Frankfurtin edustajakokouksessa 1894 viedäkseen läpi marxilaisuudenvastaisia »teorioita» maaseudun kulakkiaainesten vähittäin tapahtuvasta sosialismiin kasvatuksesta jne. Engels halusi esiintyä lehdistössä tästä

kysymyksestä korjatakseen myös ranskalaisten sosialistien virheet, heidän agraariohjelmassaan (hyväksytty Marseillen edustajakokouksessa 1892 ja täydennetty Nantes'n edustajakokouksessa 1894) tekemät poikkeamat marxilaisuudesta ja myönnytykset opportunistisille. — 417

286 »*Sozialdemokrat*» (»Sosiaalidemokraatti») — Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen viikkolehti, ilmestyi Berliinissä vuosina 1894—1895.

Engelsin mainitsema Lafarguen selostus »Talonpoikien omistus ja taloudellinen kehitys» julkaistiin sanomalehden liitteenä 18. lokakuuta 1894. — 431.

287 Puhuessaan preussilaisen kansakunnan pyhästä Saksan valtakunnasta Engels on muuntanut Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan keskiaikaisen nimen (ks. selitystä 178) korostaakseen, että Saksan yhdistäminen tapahtui Preussin johdolla ja merkitsi saksalaisten alueiden preussilaistamista. — 433.

288 Tarkoitetaan P. Lavrovin artikkelia »Sosialismi ja olemassaolotaistelu», joka julkaistiin ilman allekirjoitusta sanomalehdessä «Вперед!» (»Eteenpäin!») n:o 17, 15. syyskuuta 1875. — 435.

289 »*Über Land und Meer*» (»Maalla ja merellä») — saksalainen kuvitettu viikkolehti, ilmestyi Stuttgartissa vuosina 1858—1923. — 436.

290 Tarkoittaen Dühringin kannattajien hyökkäilyjä Gothan edustajakokouksessa 1877 Blos kysyi Marxilta 30. lokakuuta — 6. marraskuuta 1877 päivätyssä kirjeessään, olivatko Marx ja Engels tosiaan suuttuneet Saksan puoluetovereille. Blos kirjoitti, että saksalaiset työläiset kiinnittävät Marxin ja Engelsin esiintymisiin lehdistössä suurempaa huomiota kuin milloinkaan aikaisemmin ja että sosiaalidemokraattien agitaatiotoiminnan ansiosta Marx ja Engels ovat tulleet tunnetuimmiksi kuin he itse olettavatkaan. — 438.

291 »*Työn ritarikunta*» (»Order of the Knights of Labor») — amerikkalaisten työläisten järjestö, perustettu 1869 Philadelphiassa, vuoteen 1878 asti se oli saksalaisen yhdistyksen luonteinen. Ritarikuntaan kuului pääasiassa ammattitaidottomia työläisiä, mm. neekereitä; sen tavoitteena oli osuuskuntien perustaminen ja keskinäisavun järjestäminen. Ritarikunnan johto itse asiaansa torjui työläisten osallistumisen poliittiseen taisteluun ja kannatti luokkien yhteistoimintaa. Vuonna 1886 ritarikunnan johto vastusti yleislakkoa ja kielsi jäsentensä osallistumisen siihen. Kiellosta huolimatta ritarikunnan rivijäsenet osallistuivat lakkoon. Sen jälkeen ritarikunnan vaikutusvalta alkoi heiketä työläisjoukkojen keskuudessa ja 1890-luvun lopulla ritarikunta hajosi. — 440.

292 »*Deutsche Worte*» (»Saksalainen sana») — itävaltalainen taloustieteellinen ja yhteiskuntapoliittinen aikakauslehti, ilmestyi Wienissä vuosina 1881—1904.

M. Wirthin artikkeli »Hegeliin kohdistettu ilkivaltaisuus ja hänen vainoaminen nykyisessä Saksassa» julkaistiin aikakauslehden 5. numerossa 1890. — 441.

293 Kysymyksessä on P. Barthin kirja »Die Geschichtsphilosophie Hegels und Hegelianer bis auf Marx und Hartmann» (»Hegelin ja hegeliläisten historianfilosofia ennen Marxia ja Hartmannia»), joka ilmestyi Leipzigiä 1890. — 441, 451, 452.

294 »*Berliner Volks-Tribüne*» (»Berliinin kansantribuuni») — sosiaalidemokraattinen viikkolehti, läheinen puolianarkistiselle »nuorten» ryhmälle; ilmestyi vuosina 1887—1892.

Aiheesta »Saakoon kukin työnsä koko tuotteen» käydyn keskustelun aineistot julkaistiin lehdessä 14. kesäkuuta — 12. heinäkuuta 1890. — 441.

295 Boenigk, joka valmisteli luentoa sosialismista, pyysi 16. elokuuta 1890 päivätyssä kirjeessään Engelsiä vastaamaan kysymykseen sosialististen uudistusten tarkoituksenmukaisuudesta ja mahdollisuudesta, mikäli eri yhteiskun-

taluokkien välillä on eroavuuksia sivistyksessä, tietoisuustasossa yms. — 443.

- 296 Mehringin artikkeli »Historiallisesta materialismista» julkaistiin 1893 liitteenä hänen kirjaansa »Die Lessing-Legende». — 451.
- 297 Tarkoitetaan N. F. Danielsonin kirjaa «Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства» (»Katsauksia reformin jälkeiseen yhteiskuntatalouteemme»), joka ilmestyi Pietarissa 1893 salanimellä Nikolai —on. Kirjeessä Engels on kirjoittanut venäjäksi sanan «очерки» (»katsauksia»). — 455.
- 298 »Sozialpolitisches Centralblatt» (»Yhteiskuntapoliittinen keskuslehti») — sosiaalidemokraattinen viikkolehti, ilmestyi Berliinissä vuosina 1892—1895. Vuoden 1893 ensimmäisessä numerossa julkaistiin P. Struven artikkeli »Arvio Venäjän kapitalistisesta kehityksestä». — 455.
- 299 Kyseisen kirjeen julkaisi ensi kerran osoitteenomistajaa mainitsematta »Der Sozialistische Akademiker» (»Sosialistinen tiedemies») lehden avustaja H. Starkenburg lehden 20. numerossa 1895. Siksi Starkenburg on aikaisemmissa julkaisuissa esitetty virheellisesti osoitteenomistajaksi. — 457.
- 300 Kysymyksessä on G. Gülichin moniosainen teos »Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handelntreibenden Staaten unserer Zeit» (»Aikamme huomattavimpien kauppavaltioiden kaupan, teollisuuden ja maanviljelyksen historiallinen kuvaus»), joka ilmestyi Jenassa vuosina 1830—1845. — 459.
- 301 Kysymyksessä on W. Sombartin artikkeli »Karl Marxin taloudellisen järjestelmän arvostelu», joka julkaistiin aikakauslehdessä »Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik» (»Sosiaalilainsäädännön ja tilastotieteen arkisto»), VII nidos, 1894. — 460.
- 302 Toukokuussa 1895 Engels kirjoitti »Lisäyksiä Pääoman kolmanteen osaan»: »Arvolaki ja voiton suhdelu» ja »Pörssi». — 462.

NIMIHAKEMISTO

A

- Agassiz*, Jean Louis Rodolphe (1807—1873) — sveitsiläinen eläintieteilijä ja geologi, kannatti idealistista katastrofiteoriaa ja jumalallisen luomistapah-tuman ajatusta. — 206.
- Aiskhylos* (525—456 e.a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen näytelmäkirjailija, klassisten tragediain kirjoittaja. — 117, 214, 246.
- Albrecht*, Karl (1788—1844) — saksalainen kauppias; sai 6:n vuoden vankeustuomion osallistumisestaan »demagogien» oppositioliikkeeseen. Vuonna 1841 muutti asumaan Sveitsiin, jossa levitti uskonnollis-mystisessä muodossa Weit-lingin utopistiselle kommunismille läheisiä aatteita. — 163.
- Aleksanteri I* (1777—1825) — Venäjän keisari (1801—1825). — 339, 369.
- Aleksanteri II* (1818—1881) — Venäjän keisari (1855—1881). — 144, 357, 360.
- Aleksanteri Suuri* (356—323 e.a.) — Makedonian kuningas, kuuluisa muinaisajan sotapäällikkö ja valtiomies. — 212.
- Ammianus Marcellinus* (n. 332 — n. 400) — roomalainen historioitsija, kirjoit-tanut teoksen »Res gestae». — 219, 237.
- Anakreon* (500-luvun jälkipuolisko e.a.) — muinaiskreikkalainen lyyrikkoru-nollija. — 225.
- Anaksagoras Klazomenaista* (n. 500—428 e.a.) — muinaiskreikkalainen mate-rialistifilosofi. — 87, 104.
- Anaksandridas* (500-luku e.a.) — Spartan keisari, hallitsi vuodesta 560 e.a. rinnan Aristonin kanssa. — 215.
- Appianus* (k. n. 170-luvulla) — muinaisroomalainen historioitsija. — 334.
- Appius Claudius Caesus* (k. n. 448 e.a.) — roomalainen valtiomies, yksi 12 tau-lun lait laatineen decemvirien lautakunnan jäsenistä (451, 450). — 259.
- Aristeides* (n. 540—467 e.a.) — muinaiskreikkalainen poliitikko ja sotapääl-likkö. — 255.
- Aristofanes* (n. 446—385 e.a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen näytelmäkir-jailija, poliittisaiheisten komediain tekijä. — 215.
- Ariston* (500-luku e.a.) — Spartan keisari (574—520 e.a.), hallitsi rinnan Anak-sandridaksen kanssa. — 215.
- Aristoteles* (384—322 e.a.) — suuri muinaisajan ajattelija, filosofiassa horjui materialismin ja idealismin välillä, orjanomistajaluokan ideologi. — 52, 114, 248.
- Arkwright*, Richard (1732—1792) — englantilainen teollisuudenharjoittaja; pa-tentoi ominaan eräitä toisten tekemiä keksintöjä. — 97.

- Arndt**, Ernst Moritz (1769—1860) — saksalainen kirjailija, historioitsija ja filologi; hänellä esiintyi joitakin nationalismin aineksia. — 343.
- Artakserkses** — kolmen Akemenidien hallitsijasukuun kuuluneen muinaispersialaisen kuninkaan nimi. — 263.
- Auer**, Ignaz (1846—1907) — saksalainen sosiaalidemokraatti, sosiaalidemokraattisen puolueen johtajia, useita kertoja valtiopäiväedustajana; myöhemmin siirtyi reformismiin kannalle. — 5, 7.
- Augustenborg**, Fredrik (1829—1880) — Slesvig-Holstein-Sonderburg-Augustenburgin prinssi, vuodesta 1863 Slesvig-Holsteinin herttua Fredrik VIII nimellä. — 358.
- Augustus** (63 e.a.a. — 14) — Rooman keisari (27 e.a.a. — 14). — 258—259, 277, 459.

B

- Babeuf**, Gracchus (oik. François Noël) (1760—1797) — ranskalainen vallankumousmies, utopistisen tasanjakokommunismiin huomattava edustaja, »yhdenvertaisten» salaliiton järjestäjä. — 105.
- Bachofen**, Johan Jakob (1815—1887) — tunnettu sveitsiläinen historioitsija ja oikeustieteilijä, kirjoittanut teoksen »Das Mutterrecht». — 175, 176—178, 179, 181, 183, 192, 198, 199, 205—207, 210, 229.
- Bacon**, Francis, *Verulamilainen* (1561—1626) — tunnettu englantilainen filosofi, englantilaisen materialismin perustajia. — 54, 87—88, 115.
- Baer**, Karl Ernst von (Karl Maksimovitš) (1792—1876) — tunnettu venäläinen luonnontutkija, embryologian perustaja; toimi Saksassa ja Venäjällä. — 42.
- Bailly**, Jean Sylvain (1736—1793) — Ranskan 1700-luvun porvarillisen vallankumouksen toimihenkilöitä, liberaalin perustuslaillisen porvariston johtomiehiä. — 153.
- Bakunin**, Mihail Aleksandrovitš (1814—1876) — venäläinen demokraatti, lehtimies, Saksan vuosien 1848—1849 vallankumouksen osanottaja; anarkismin ideologeja; I:ssä Internationaalissa esiintyi marxilaisuuden kiivaana vastustajana; Haagin kongressissa hänet erotettiin I:stä Internationaalista hajotustoimintansa vuoksi. — 5, 7, 29, 310, 325.
- Bancroft**, Hubert Howe (1832—1918) — amerikkalainen porvarillinen historioitsija, kirjoittanut historiallisia ja etnografisia tutkimuksia. — 205, 207, 286.
- Bang**, Anton Christian (1840—1913) — norjalainen teologi, teoksissaan käsiteli pohjoismaista mytologiaa ja Norjan kristinuskon historiaa. — 270.
- Barbès**, Armand (1809—1870) — ranskalainen vallankumousmies, pikkuporvarillinen demokraatti; vuoden 1848 vallankumouksen toimihenkilö, osallisuudesta vuoden 1848 toukokuun 15. päivän tapahtumiin sai elinkautisen vankeusrangaistuksen, vuonna 1854 hänet armahdettiin. — 157.
- Barth**, Paul (1858—1922) — saksalainen porvarillinen filosofi ja sosiologi, Leipzigin yliopiston opettaja. — 441, 442, 451, 452, 453.
- Bauer**, Bruno (1809—1882) — saksalainen idealistifilosofi, huomattavimpia nuorhegeliläisiä, porvarillinen radikaali; vuoden 1866 jälkeen kansallis-liberaali. — 69, 309, 311, 325.
- Bauer**, Heinrich — Saksan työväenliikkeen tunnettu toimihenkilö, Oikeamielisten liiton johtajia, Kommunistien liiton Keskuskomitean jäsen; vuodesta 1851 maanpaossa Itävallassa. — 157, 166, 169, 171.
- Bayle**, Pierre (1647—1706) — ranskalainen skeptikkofilosofi. — 337.
- Bebel**, August (1840—1913) — kansainvälisen ja Saksan työväenliikkeen tunnettu toimihenkilö, vuodesta 1867 johti Saksan työväenyhdistysten liittoa, I:n Internationaalin jäsen, vuodesta 1867 valtiopäivämies. Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen perustajia ja johtajia, Marxin ja Engelsin ystävä ja työtoveri; II:n Internationaalin toimihenkilö. — 5, 7, 25—31, 33, 77, 363.
- Beck**, Alexander — saksalainen räätäli, Oikeamielisten liiton jäsen, vuoden 1846 lopulla hänet vangittiin liiton jäsenyydestä syytettynä; todistajana Kölnin kommunistijutussa (1852). — 159.

- Becker*, August (1814—1871) — saksalainen lehtimies, Oikeamielisten liiton jäsen Sveitsissä, Weitlingin kannattaja; osallistui vuosien 1848—1849 vallankumoukseen Saksassa; 1850-luvun alussa lähti maanpakoon USA:han, jossa avusti demokraattisia lehtiä. — 158.
- Becker*, Bernhard (1826—1891) — saksalainen lehtimies ja historioitsija, lassalalainen, myöhemmin liittyi eisenachilaisiin. — 8.
- Becker*, Hermann Heinrich (1820—1885) — saksalainen lakimies ja lehtimies, vuodesta 1850 Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852); myöhemmin kansallisliberaali. — 170, 171.
- Becker*, Wilhelm Adolf (1796—1846) — saksalainen historioitsija, kirjoittanut tutkimuksia muinaishistoriasta. — 243.
- Beda Venerabilis* (kunnioitettava) (n. 673—735) — anglosaksilainen oppinut munkki, historioitsija. — 268.
- Benedetti*, Vincent (1817—1900) — ranskalainen diplomaatti, 1864—1870 lähettiläänä Berliinissä. — 366, 367.
- Berends*, Julius (s. 1817) — kirjapainon omistaja Berliinissä, pikkuporvarillinen demokraatti; 1848 Preussin kansalliskokouksen jäsen, kuului vasemmistosiipeen. — 152.
- Bernstein*, Eduard (1850—1932) — saksalainen sosiaalidemokraatti, lehtimies, »Sozialdemokrat» lehden toimittaja (1881—1890); vuosien 1889 ja 1893 kansainvälisten sosialistikongressien edustajana; Engelsin kuoleman jälkeen revidoi avoimesti marxilaisuutta reformismin asemista. — 77, 451.
- Berthelot*, Pierre Eugène Marcelin (1827—1907) — tunnettu ranskalainen kemisti, porvarillinen poliitikko. — 320.
- Bismarck*, Otto von, ruhtinas (1815—1898) — Preussin ja Saksan valtiomies ja diplomaatti, Preussin junkkereiden edustaja; Preussin ministeripresidentti (1862—1871), Saksan valtakunnankansleri (1871—1890). — 16, 17, 30, 33, 79, 129, 130, 171, 215, 297, 348, 354—365, 367—370, 373—383, 386, 406, 454.
- Blanc*, Louis (1811—1882) — ranskalainen pikkuporvarillinen sosialisti, historioitsija; 1848 väliaikaisen hallituksen jäsen ja Luxemburgin valiokunnan puheenjohtaja; elokuusta 1848 pikkuporvarillisten maanpakolaisten johtomiehiä Lontoossa. — 168, 170, 320, 416.
- Blanqui*, Louis Auguste (1805—1881) — ranskalainen vallankumousmies, utopistikkommunisti, vuoden 1848 vallankumouksen kaudella kuului Ranskan demokraattisen ja proletaarisen liikkeen äärivasemmistoon; sai useita vankeusrangaistuksia. — 157.
- Bleichröder*, Gerson (1822—1893) — saksalainen rahamies, Bismarckin yksityispankkiiri ja epävirallinen neuvonantaja raha-asioista ja monien keinotteluyritysten välittäjä. — 297, 357, 360.
- Bloch*, Joseph — aikakauslehden »Sozialistische Monatshefte» toimittaja. — 444—446.
- Blos*, Wilhelm (1849—1927) — saksalainen sosiaalidemokraatti, lehtimies ja historioitsija; vuosina 1872—1874 »Volksstaat» lehden toimittaja; valtiopäivämies, ensimmäisen maailmansodan aikana sosiaališvinisti. — 438.
- Boenigk*, Otto von, paroni — saksalainen julkisuuden toimihenkilö, luennoi sosialismia Breslaun yliopistossa. — 443—444.
- Bolingbroke*, Henry (1678—1751) — englantilainen deistifilosofi ja poliitikko, tory-puolueen johtomiehiä. — 95.
- Bonaparte*, Napoleon Joseph Charles Paul (1822—1891) — Jerome Bonaparten poika, Louis Bonaparten serkku, toisen tasavallan kaudella perustuslakia säätävän ja lakiasäätävän kansalliskokouksen jäsen. — 71.
- Bonnier*, Charles (s. 1863) — ranskalainen sosialisti, lehtimies. — 196.
- Borgius*, W. — 457—460.
- Born*, Stephan (oik. Simon *Buttermilch*) (1824—1898) — saksalainen työläinen, Kommunistien liiton jäsen, vuosien 1848—1849 vallankumouksen aikana esiintyi yhtenä Saksan työväenliikkeen vanhimmista reformismin edustajista. — 167.
- Bornstedt*, Adalbert (1808—1851) — saksalainen pikkuporvarillinen demokraatti; »Deutsche-Brüsseler Zeitungin» perustaja ja toimittaja (1847—1848),

- Kommunistien liiton jäsen, erotettu liitosta maaliskuussa 1848; Pariisissa muodostetun saksalaisten maanpakolaisten vapaaehtoislegioonan järjestäjiä, legioona osallistui huhtikuussa 1848 Badenin kapinaan. — 166.
- Bougeart*, Alfred (1815—1882) — ranskalainen lehtimies, kirjoittanut Ranskan 1700-luvun porvarillisen vallankumouksen historiaa käsitteleviä teoksia. — 153.
- Bourbaki*, Charles (1816—1897) — ranskalainen kenraali, 1870—1871 Saksan — Ranskan sodan aikana kaartin päällikkönä, sitten 18. armeijakunnan ja itäisen armeijan päällikkönä. — 369.
- Bourbon* — ranskalainen kuningassuku (1589—1792, 1814—1815 ja 1815—1830). — 331.
- Bracke*, Wilhelm (1842—1880) — saksalainen sosiaalidemokraatti, Sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen (eisenachilaisten) perustajia (1869) ja johtajia; oli läheinen Marxille ja Engelsille, kamppaili lassallaisuutta vastaan. — 5, 7—8, 27, 30, 77.
- Braun*, Heinrich (1854—1927) — saksalainen sosiaalidemokraatti, reformisti, lehtimies, monien sanoma- ja aikakauslehtien toimittaja. — 460.
- Brentano*, Lujo (1844—1931) — saksalainen vulgaari porvarillinen taloustieteilijä, katederisocialismin pääedustajia. — 102, 407.
- Bright*, John (1811—1889) — englantilainen tehtailija, vapaakaupan kannattaja, Anti-Corn-Law-Leaguen perustajia (liitto viljalakeja vastaan); 1860-luvun lopulta liberaalipuolueen edustajia; ministerinä useissa liberaalihalituksissa. — 100, 393, 404.
- Broadhurst*, Henry (1840—1911) — englantilainen poliitikko, trade unionien johtajia, reformisti, trade unionien kongressin parlamenttivaliokunnan sihteeri (1875—1890), liberaalipuolueen edustajana parlamentissa. — 411.
- Bruno*, Giordano (1548—1600) — suuri italialainen ajattelija, materialisti ja ateisti; inkvisitio poltatti hänet roviolla, kun hän ei luopunut aatteistaan. — 37.
- Buchez*, Philippe (1796—1865) — ranskalainen poliitikko ja historioitsija, porvarillinen tasavaltalainen, kristillisen sosialismin ideologeja. — 19, 27.
- Buckland*, William (1784—1856) — englantilainen geologi ja pappi, teoksissaan koetti sovittaa geologian tietoja raamatun taruihin. — 88.
- Bugge*, Elseus Sophus (1833—1907) — norjalainen filologi, tutkielmissaan käsittelee muinaisskandinaviaalaista kirjallisuutta ja mytologiaa. — 270.
- Burns*, John (1858—1943) — Englannin työväenliikkeen toimihenkilö, 1880-luvulla yksi uusien trade unionien johtajista, 1890-luvulla siirtyi liberaalin tradeunionismin kannalle, esiintyi sosialistista liikettä vastaan. — 411.
- Büchner*, Georg (1813—1837) — saksalainen kirjailija, vallankumouksellinen demokraatti, yksi Hessenissä 1834 perustetun salaisen vallankumouksellisen Ihmisoikeuksien yhdistyksen perustajista, kirjoitti Hessenin talonpojille osoitetun vetoimuksen, jonka tunnukseksi oli »Rauha tölleille, sota palatseille!». — 157.
- Büchner*, Ludwig (1824—1899) — saksalainen porvarillinen fysiologi ja filosofi, vulgaarin materialismin kannattaja. — 53, 315, 435.
- Byr*, Robert (Karl Robert Emmerich von Bayerin kirjailijanimi) (1835—1902) — saksalainen romaanikirjailija. — 436.
- Bürgers*, Heinrich (1820—1878) — saksalainen radikaali lehtimies, »Rheinische Zeitungin» avustaja (1842—1843), »Neue Rheinische Zeitungin» toimittajia; vuodesta 1850 Kommunistien liiton Keskuskomitean jäsen; yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852); myöhemmin progressisti. — 150, 170, 171.
- Böhme*, Jacob (1575—1624) — saksalainen käsityöläinen, mystikkofilosofi. — 87.
- Börnstein*, Arnold Bernhard Karl (1808—1849) — saksalainen pikkuporvarillinen demokraatti, Pariisissa muodostetun saksalaisten maanpakolaisten vapaaehtoislegioonan johtajia, legioona osallistui huhtikuussa 1848 Badenin kapinaan. — 166.

C

- Caesar*, Gaius Julius (n. 100—44 e.a.a.) — kuuluisa roomalainen sotapäällikkö ja valtiomies. — 139, 181, 189, 199, 236, 267, 268—269, 272, 273, 274, 275, 276, 459.
- Calvin*, Johannes (1509—1564) — tunnettu uskonpuhdistuksen toimihenkilö, perusti protestanttisuuden yhden suuntauksen, calvinismin, joka ilmaisi porvariston etuja pääoman alkuperäisen kasaantumisen kaudella. — 37, 93, 336, 453.
- Camphausen*, Ludolf (1803—1890) — saksalainen pankkiiri, Reinin liberaalin porvariston johtomiehiä, maaliskuusta kesäkuuhun 1848 Preussin ministeripresidenttinä. — 68, 352.
- Caprivi*, Georg Leo von, kreivi (1831—1899) — saksalainen valtiomies, kenraali, Saksan valtakunnankansleri (1890—1894). — 396.
- Carlyle*, Thomas (1795—1881) — englantilainen kirjailija, historioitsija, idealistifiilosophi, sankarinpalvonnan kannattaja; arvosteli englantilaista porvaristoa taantumuksellisen romantismin kannalta, kannatti tory-puoluetta; vuoden 1848 jälkeen taantumusmies. — 107.
- Carnot*, Nicolas Léonard Sadi (1796—1832) — ranskalainen insinööri ja fyysikko, termodynamiikan perustaja. — 56.
- Cartwright*, Edmund (1743—1823) — tunnettu englantilainen keksijä. — 97.
- Cavallotti*, Felice (1842—1898) — italialainen poliitikko ja lehtimies, osallistui Italian kansalliseen vapausliikkeeseen, porvarillisten radikaalien johtaja. — 414.
- Cavour*, Camillo Benso di, kreivi (1810—1861) — italialainen valtiomies, Sardinian pääministeri (1852—1859 ja 1860—1861), noudatti »ylhäältä käsin» savoijillaisen kuningassuvun johdolla toteutettavan Italian yhdistämisen poliitiikka Napoleon III:n kannatukseen suunnistautuen; 1861 yhdistyneen Italian pääministeri. — 348.
- Civilis*, Claudius (Julius) (1. vuosisata) — germaanilaisen bataaviheimon päällikkö, johti germaanilais- ja gallialaisheimojen kapinaa roomalaisherruutta vastaan (69—70 tai 69—71). — 271.
- Claudius* — roomalainen patriisisuku. — 258.
- Cobden*, Richard (1804—1865) — englantilainen tehtailija, porvarillinen poliitikko, vapaakaupan kannattajien johtaja ja Anti-Corn-Law-Leagueen perustaja; parlamentin jäsen. — 100, 393.
- Collins*, Anthony (1676—1729) — englantilainen materialistifiilosophi. — 88.
- Coulanges de* — ks. *Fustel de Coulanges*, Numa Denis.
- Coward*, William (n. 1656—1725) — englantilainen lääkäri, materialistifiilosophi. — 88.
- Crawford*, Emily (1831—1915) — englantilainen sanomalehtinainen, monien englantilaisten sanomalehtien Pariisin kirjeenvaihtaja. — 364.
- Cromwell*, Oliver (1599—1658) — porvariston ja porvaristuneen aateliston johtaja Englannin 1600-luvun porvarillisen vallankumouksen kaudella, vuodesta 1653 Englannin, Skotlannin ja Irlannin protektori. — 94, 459.
- Cunow*, Heinrich Wilhelm Karl (1862—1936) — saksalainen sosiaalidemokraatti, historioitsija, sosiologi ja kansatieteilijä; 1880- ja 1890-luvulla liittyi marxilaisiin, myöhemmin revisionisti. — 212.
- Cuvier*, Georges (1769—1832) — ranskalainen luonnontutkija, tieteenvastaisen idealistisen katastrofiteorian seppittäjä. — 40, 191.

D

- Dalton*, John (1766—1844) — tunnettu englantilainen kemisti ja fyysikko, kehitti kemian atomiteoriaa. — 41, 53.
- Daniels*, Roland (1819—1855) — saksalainen lääkäri, Kommunistien liiton jäsen; yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852); ensimmäisiä dialektisen materialismin soveltajia luonnontieteeseen; Marxin ja Engelsin ystävä. — 171, 172.

- Danielson*, Nikolai Frantsevitš (salanimi *Nikolai —on*) (1844—1918) — venäläinen kirjailija ja taloustieteilijä, narodnikkilaisuuden ideologeja 1880- ja 1890-luvulla; Marxin Pääoman venäjääntäjä; oli kirjeenvaihdossa Marxin ja Engelsin kanssa. — 455—457.
- Dante Alighieri* (1265—1321) — suuri italialainen runoilija. — 68.
- Darwin*, Charles Robert (1809—1882) — suuri englantilainen luonnontutkija, tieteellisen polveutumisopin perustanlaskija. — 42, 46, 57, 58, 85, 117, 146, 182, 316, 328, 435, 436.
- Demokritos* (n. 460 — n. 370 e.a.a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen materiaalistifilosofi, atomiopin perustaja. — 53, 87.
- Demosthenes* (384—322 e.a.a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen puhuja ja poliitikko. — 242.
- Deprez*, Marcel (1843—1918) — ranskalainen fyysikko ja sähköopin tuntija, tutki sähkövoimansiirron ongelmia. — 147.
- Descartes*, René (1596—1650) — kuuluisa ranskalainen dualistifilosofi, matemaatikko ja luonnontutkija. — 37, 41, 52, 114, 313, 315, 441.
- Diderot*, Denis (1713—1784) — kuuluisa ranskalainen filosofi, kannatti mekaniikkaa materialismia, ateisti, Ranskan vallankumouksellisen porvariston ideologeja, valistaja, ensyklopedistien johtaja. — 114, 318.
- Dietz*, Johann Heinrich Wilhelm (1843—1922) — saksalainen sosiaalidemokraatti; perusti sosiaalidemokraattisen kustantamon, vuodesta 1881 valtiopäivämies. — 33, 34, 175.
- Dietzen*, Joseph (1828—1888) — saksalainen sosiaalidemokraatti, itseoppinut filosofi, päätyi itsenäisesti dialektisen materialismin perustoihin; ammatiltaan nahkuri. — 326.
- Dikaiarkhos* (300-luku e.a.a.) — kreikkalainen oppinut, Aristoteleen oppilas, kirjoittanut historiallisia, poliittisia, filosofisia, maantieteellisiä ym. tutkielmia. — 243.
- Didoros Siculus* (n. 80—29 e.a.a.) — muinaiskreikkalainen historioitsija, maailmanhistoriaa käsittelevän »Historiallisen kirjaston» tekijä. — 270, 276.
- Diogenes Laërtios* (200-luku) — muinaiskreikkalainen filosofian historioitsija, kirjoittanut laajan kokoomateoksen muinaisista filosofeista. — 53.
- Dionysios Halikarnassolainen* (1. vuosisata e.a.a. — 1. vuosisata) — muinaiskreikkalainen historioitsija ja reetori, kirjoittanut »Rooman muinaishistorian». — 246.
- Disraeli*, Benjamin, *Beaconsfieldin* jaarli (1804—1881) — englantilainen valtiomies ja kirjailija, tory-puolueen jäsen, konservatiivipuolueen johtaja, pääministeri (1868 ja 1874—1880). — 100.
- Dodwell*, Henry (k. 1784) — englantilainen materialistifilosofi. — 88.
- Dolleschall*, Lorenz (s. 1790) — poliisivirkailija Kölnissä (1819—1847); »Rheinische Zeitungin» sensori. — 68.
- Draper*, John William (1811—1882) — amerikkalainen luonnontutkija ja historioitsija. — 49.
- Duncker*, Franz (1822—1888) — saksalainen porvarillinen poliitikko ja kustantaja. — 71.
- Duns Scotus*, Johannes (n. 1265—1308) — skolastinen filosofi, kannatti nominalismia, joka keskiajalla oli ensimmäinen materialismin ilmaus; kirjoittanut laajan tutkimuksen »Opus Oxoniense». — 86.
- Dureau de la Malle*, Adolphe Jules César Auguste (1777—1857) — ranskalainen runoilija ja historioitsija. — 264.
- Dühring*, Karl Eugen (1833—1921) — saksalainen eklektikko-filosofi ja vulgaari taloustieteilijä, kannatti taantumuksellista pikkuporvarillista sosialismia; Dühringin filosofiset katsomukset olivat idealismin, vulgaarin materialismin ja positivismin sekoitusta, hän oli metafysiikko; vuosina 1863—1877 Berliinin yliopiston ylimääräinen dosentti. — 50, 51, 55, 84, 85.
- Dürer*, Albrecht (1471—1528) — tunnettu saksalainen renessanssiajan taideemaalari. — 36.

E

- Eccarius, Johann Georg* (1818—1889) — saksalainen räätäli, kansainvälisen työväenliikkeen tunnettu toimihenkilö, Oikeamielisten liiton ja sitten Kommunistien liiton jäsen, I:n Internationaalin Pääneuvoston jäsen, myöhemmin osallistui Englannin tradeunionistiseen liikkeeseen. — 164.
- Elsner, Karl Friedrich Maurice* (1809—1894) — sleesialainen lehtimies ja poliitikko, radikaali; 1848 Preussin kansalliskokouksen jäsen, kuului sen vasemmistosiipeen; 1850-luvulla yksi »Neue Oder-Zeitungin» toimittajista. — 152.
- Engels, Friedrich* (1820—1895) (elämäkertatietoja). — 5—8, 25, 29, 30, 32—34, 50—51, 69, 70, 82, 83, 85—86, 88—89, 147, 150—167, 169—170, 173—175, 183, 184, 216, 220, 249, 266, 268, 300—303, 310, 325, 326, 347, 351, 352, 389, 390—391, 395—396, 399, 402—404, 409—410, 415—416, 425, 431, 433, 435—441, 443, 444, 445, 446, 448, 451, 452, 453—455, 460—462.
- Epikuros* (n. 341 — n. 270 e.a.) — muinaiskreikkalainen materialistifilosofi, ateisti. — 53.
- Erhardt, Johann Ludwig Albert* (s.n. 1820) — saksalainen kauppavirkailija, Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852). — 171.
- Eschenbach* — ks. *Wolfram von Eschenbach*.
- Espinás, Alfred Victor* (1844—1922) — ranskalainen porvarillinen filosofi ja sosiologi, polventumisopin kannattaja. — 193, 194.
- Eukleides* (300-luvun loppu — 200-luvun alku e.a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen matemaatikko. — 37.
- Euripides* (n. 480 — n. 406 e.a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen näytelmäkirjailija, klassisten tragediain kirjoittaja. — 215.
- Ewerbeck, August Hermann* (1816—1860) — saksalainen lääkäri ja kirjailija, Oikeamielisten liiton Pariisin yhteisöjen johtaja, myöhemmin kuului Kommunistien liittoon, josta erosi 1850. — 162, 171.

F

- Fabius* — roomalainen patriisiku. — 262.
- Ferdinand V Katolilainen* (1452—1516) — Kastilian kuningas (1474—1504) ja hallitsija (1507—1516), Aragonian kuningas Ferdinand II:n nimellä (1479—1516). — 207.
- Feuerbach, Ludwig* (1804—1872) — suuri saksalainen esimarxilaisen kauden materialistifilosofi. — 55, 302, 303, 310—311, 313—314, 316—325, 450.
- Fichte, Johann Gottlieb* (1762—1814) — klassisen saksalaisen filosofian edustaja, subjektiivinen idealisti. — 453.
- Filip II August* (1165—1223) — Ranskan kuningas (1180—1223). — 453.
- Fischer, Richard* (1855—1926) — saksalainen sosiaalidemokraatti, sosiaalidemokraattisen puolueen hallinnon sihteeri (1890—1893), johti puolueen kustannustoimintaa (1893—1903). — 34.
- Fison, Lorimer* (1832—1907) — englantilainen kansatieteilijä, Australian tutkija, lähetyssaarnaaja; kirjoittanut tutkielmia australialaisista ja Fidžisaarten heimoista; vuodesta 1871 teki yhteistyötä A. W. Howittin kanssa; heidän yhteisiä teoksiaan ovat »Kamilaroi ja kurnai» ja »Kurnai-heimo, sen tavat rauhan ja sodan aikana.» — 200, 202.
- Flocon, Ferdinand* (1800—1866) — ranskalainen poliitikko ja lehtimies, pikku-porvarillinen demokraatti, »La Réforme» lehden toimittajia, 1848 väliaikaisen hallituksen jäsen. — 70, 167.
- Forster, William Edward* (1818—1886) — englantilainen tehtailija ja poliitikko, liberaali, parlamentin jäsen, Irlannin asiain ministeri (1880—1882); ajoi kansallisen vapausliikkeen ankan tukahduttamisen politiikkaa. — 99, 100.
- Fould, Achille* (1800—1867) — ranskalainen pankkiiri, orleanisti, myöhemmin bonapartisti; vuosina 1849—1867 oli useita kertoja finanssiministerinä. — 357.

- Fourier*, Charles (1772—1837) — suuri ranskalainen utopistisocialisti. — 56, 106, 107, 110, 111, 126, 128, 184, 221, 284, 300.
- Frans I* (1768—1835) — Itävallan keisari (1804—1835). — 348.
- Frans Joosef I* (1830—1916) — Itävallan keisari (1848—1916). — 349.
- Fredrik II* (Suuri) (1712—1786) — Preussin kuningas (1740—1786). — 343, 350, 356, 434.
- Fredrik VII* (1808—1863) — Tanskan kuningas (1848—1863). — 358.
- Fredrik Vilhelm* (1620—1688) — Brandenburgin vaaliruhtinas (1640—1688). — 356, 453.
- Fredrik Vilhelm III* (1770—1840) — Preussin kuningas (1797—1840). — 68, 130, 305, 307, 350, 354.
- Fredrik Vilhelm IV* (1795—1861) — Preussin kuningas (1840—1861). — 309, 370.
- Freeman*, Edward August (1823—1892) — englantilainen porvarillinen historioitsija, liberaali, Oxfordin yliopiston professori. — 174.
- Freiligrath*, Ferdinand (1810—1876) — saksalainen runoilija, toimintansa alkuvaiheissa romantikko, sittemmin vallankumouksellinen runoilija, vuosina 1848—1849 yksi »Neue Rheinische Zeitungin» toimittajista, Kommunistien liiton jäsen; 1850-luvulla loittoni vallankumoustaistelusta. — 171.
- Fustel de Coulanges*, Numa Denis (1830—1889) — ranskalainen porvarillinen historioitsija, teoksia: »Muinainen kansalaisyhteisö» ym. — 245.

G

- Gaius* (100-luku) — roomalainen lainoppinut, tunnettu roomalaisen oikeuden systematisoija. — 211.
- Galle*, Johann Gottfried (1812—1910) — saksalainen tähtitieteilijä, Leverrierin laskelmien perusteella löysi 1846 Neptunuksen. — 313.
- Garibaldi*, Giuseppe (1807—1882) — italialainen vallankumousmies, demokraatti, Italian kansallisen vapausliikkeen johtaja. — 346, 373.
- Geib*, August (1842—1879) — saksalainen sosiaalidemokraatti, hampurilainen kirjakauppias; Saksan yleisen työväenyhdistyksen jäsen; osallistui Eisenachin edustajakokoukseen (1869), sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen perustajia, puolueen rahastonhoitaja (1872—1878), valtiopäivämies (1874—1877) — 5, 7.
- George*, Henry (1839—1897) — amerikkalainen lehtimies, porvarillinen taloustieteilijä; levitti ajatusta porvarillisen valtion toteuttamasta maan kansallistamisesta kapitalistisen järjestelmän kaikkien sosiaalisten ristiriitojen ratkaisukeinona; yritti päästä Amerikan työväenliikkeen johtoon ja suunnata sen porvarillisen reformismin tielle. — 439, 440.
- Gerwinus*, Georg Gottfried (1805—1871) — saksalainen porvarillinen historioitsija, liberaali; vuonna 1848 Frankfurtin kansalliskokouksen jäsen. — 351.
- Giffen*, Robert (1837—1910) — englantilainen porvarillinen talous- ja tilastotieteilijä, finanssikysymysten asiantuntija, kauppaministeriön tilastodepartementin päällikkö (1876—1897). — 134, 407, 426.
- Giraud-Teulon*, Alexis (s. 1839) — historian professori Genèvessä, kirjoittanut alkukantaisen yhteiskunnan historiaa käsitteleviä tutkielmia. — 182, 184, 193, 194, 213.
- Gladstone*, Robert (1811—1872) — englantilainen liikemies, porvarillinen filantrooppi, William Gladstonen serkku. — 22.
- Gladstone*, William Ewart (1809—1898) — englantilainen valtiomies, liberaalipuolueen johtomiehiä 1800-luvun jälkipuoliskolla; valtionrahaston kansleri (rahaministeri) (1852—1855 ja 1859—1866) ja pääministeri (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 22, 247, 412.
- Goegg*, Amandus (1820—1897) — saksalainen lehtimies, pikkuporvarillinen demokraatti, vuonna 1849 Badenin väliaikaisen hallituksen jäsen, vallankumouksen päätyttyä tappioon pakeni Saksasta; 1870-luvulla liittyi Saksan sosiaalidemokratiaan. — 27, 170.

- Goethe, Johann Wolfgang von** (1749—1832) — suuri saksalainen kirjailija ja ajattelija. — 18, 46, 90, 121, 196, 305, 307—308, 316, 375.
- Goldenberg, Iosif Petrovitš** (salanimi *Meškovski*) (1873—1922) — venäläinen sosiaalidemokraatti, vuodesta 1890 opiskeli ulkomailla, vuodesta 1903 bolševikki; ensimmäisen maailmansodan aikana liittyi puolustuskantalaisiin, vuonna 1920 liittyi jälleen bolševikkipuolueeseen. — 455.
- Gould, Jay** (1836—1892) — amerikkalainen miljonääri, rautatieliikkeen harjoittaja ja rahamies. — 355, 447.
- Govone, Giuseppe** (1825—1872) — italialainen kenraali ja valtiomies, huhtikuussa 1866 kävi neuvotteluja Bismarckin kanssa, sotaministeri (1869—1870). — 360, 361.
- Gregorius Toursilainen** (Georgius Florentius) (n. 540 — n. 594) — kristinuskoinen pappi, jumaluusoppinut ja historioitsija, vuodesta 573 Toursin piispa; teoksia: »Historia Francorum» ja »Seitsemän ihmekirjaa». — 272.
- Grimm, Jacob** (1785—1863) — kuuluisa saksalainen kielitieteilijä ja kulttuurihistorioitsija, kirjoittanut saksan kielen, lakitieteen, mytologian ja kirjallisuuden historiaa käsitteleviä teoksia. — 269.
- Grote, George** (1794—1871) — englantilainen porvarillinen historioitsija, moniosaisen »A History of Greece» tekijä. — 242—245.
- Grove, William Robert** (1811—1896) — englantilainen fyysikko ja lakimies. — 41.
- Grün, Karl** (1817—1887) — saksalainen pikkuporvarillinen lehtimies, 1840-luvun puolivälissä huomattavimpia »todellisen sosialismin» edustajia. — 311.
- Guizot, François Pierre Guillaume** (1787—1874) — ranskalainen porvarillinen historioitsija ja valtiomies, vuosina 1840—1848 tosiasiallisesti johti Ranskan sisä- ja ulkopoliittikkaa. — 69, 331, 459.
- Gulich, Gustav** (1791—1847) — saksalainen porvarillinen taloustieteilijä ja historioitsija, kirjoittanut kansantaloustieteen historiaa käsitteleviä teoksia. — 459.

H

- Habsburg** — niin sanotussa Pyhässä saksalais-roomalaisessa valtakunnassa vuodesta 1273 vuoteen 1806 (väliajoin) hallinnut keisarisuku, Itävallan keisareiden (vuodesta 1804) ja Itävalta-Unkarin keisareiden (1867—1918) suku. — 154.
- Hansemann, David** (1790—1864) — saksalainen suurkapitalisti, Reinin liberaalin porvariston johtajia; maalisi—syyskuussa 1848 Preussin finanssiministeri. — 68, 352.
- Hardie, James Keir** (1856—1915) — Englannin työväenliikkeen toimihenkilö, reformisti, Skotlannin työväenpuolueen (vuodesta 1888) ja Riippumattoman työväenpuolueen (vuodesta 1893) perustaja ja johtaja, labour-puolueen toimihenkilö. — 411.
- Harney, George Julian** (1817—1897) — Englannin työväenliikkeen tunnettu toimihenkilö, chartistien vasemmistosiiven johtajia; chartistien useiden aika-kausjulkaisujen toimittaja; oli yhteydessä Marxiin ja Engelsiin. — 162.
- Harring, Harro** (1798—1870) — saksalainen kirjailija, pikkuporvarillinen radiikaali; vuodesta 1828 enimmäkseen maanpaossa eri maissa. — 162.
- Hartley, David** (1705—1757) — englantilainen lääkäri, materialistifilosofi. — 88.
- Hartmann, Eduard von** (1842—1906) — saksalainen idealistifilosofi. — 53.
- Hasenclever, Wilhelm** (1837—1889) — saksalainen sosiaalidemokraatti, lassallilainen, Saksan yleisen työväenyhdistyksen puheenjohtaja (1871—1875). — 25, 30.
- Hasselmann, Wilhelm** (s. 1844) — lassallilaisen Saksan yleisen työväenyhdistyksen johtajia, vuosina 1871—1875 »Neuer Social-Demokrat» lehden toimittaja; vuodesta 1875 Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen jäsen; 1880 erotettu puolueesta anarkistina. — 16, 25, 30.
- Hatzfeldt, Sophie von, kreivitär** (1805—1881) — Lassallen ystävätär ja kannattaja. — 33.

- Haupt*, Hermann Wilhelm (s. n. 1831) — saksalainen kauppavirkailija, Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutun yhteydessä vangituista, tutkimuksen aikana esitti petoksellisia todisteita; pakeni Brasiliaan, kun poliisi vapautti hänet ennen oikeusistuntoa. — 170.
- Hegel*, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — klassisen saksalaisen filosofian huomattavin edustaja, objektiivinen idealisti. — 39, 52, 54—56, 90, 104, 110, 114, 117—119, 294, 302—309, 311—314, 315, 317, 321, 322, 325—327, 329, 330, 332, 450, 451, 453.
- Heine*, Heinrich (1797—1856) — suuri saksalainen vallankumouksellinen runoilija. — 54, 304, 372, 438.
- Hellwald*, Friedrich Anton Heller von (1842—1892) — itävaltalainen kansatieteilijä, maantieteilijä ja historioitsija. — 436.
- Henrik IV* (1553—1610) — Ranskan kuningas (1589—1610). — 370.
- Henrik VII* (1457—1509) — Englannin kuningas (1485—1509). — 94.
- Henrik VIII* (1491—1547) — Englannin kuningas (1509—1547). — 94.
- Herakleitos* (n. 540 — n. 480 e.a.a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen filosofi, dialektiikan perustanlaskijoita, vaistonvarainen materialisti. — 115.
- Herodes* (73—4 e.a.a.) — Juudean kuningas (40—4 e.a.a.). — 263.
- Herodotos* (n. 484 — n. 425 e.a.a.) — muinaiskreikkalainen historioitsija. — 199, 215.
- Herschel*, Friedrich Wilhelm (1738—1822) — kuuluisa englantilainen tähtitieteilijä. — 40.
- Herwegh*, Georg (1817—1875) — saksalainen runoilija, pikkuporvarillinen demokraatti. — 166.
- Heusler*, Andreas (1834—1921) — sveitsiläinen porvarillinen lakimies, kirjoittanut sveitsiläistä ja saksalaista oikeutta käsitteleviä teoksia. — 212.
- Hinkel*, Karl (1794—1817) — saksalainen ylioppilas, osallistui Saksan yhdistämistä kannattaneeseen ylioppilaiden oppositioliikkeeseen. — 342.
- Hobbes*, Thomas (1588—1679) — kuuluisa englantilainen filosofi, kannatti mekaniikasta materialismia. — 87, 88, 95, 313, 436, 450.
- Hoffman von Fallersleben*, August Heinrich (1798—1874) — saksalainen porvarillinen runoilija ja filologi. — 343.
- Hohenstaufit* — niin sanotussa Pyhässä saksalais-roomalaisessa valtakunnassa hallinnut ruhtinassuku (1138—1254). — 342.
- Hohenzollern* — saksalainen hallitsijasuku, Brandenburgin vaaliruhtinaita (1415—1701), Preussin kuninkaita (1701—1918) ja Saksan keisareita (1871—1918). — 154, 348.
- Hohenzollern*, Leopold, prinssi, vuodesta 1885 ruhtinas (1835—1905) — Hohenzollernien hallitsijasuvun edustaja, Espanjan kruunun tavoittelija 1870. — 366, 367.
- Homeros* — puoleksi tarunomainen muinaiskreikkalainen eepinen runoilija, »Iliaan» ja »Odysseian» tekijä. — 189, 214, 215, 245—248.
- Howitt*, Alfred William (1830—1908) — englantilainen kansatieteilijä, Australian tutkija, siirtomaavirkailija Australiassa (1862—1901); kirjoittanut tutkimuksia australialaisista heimoista; vuodesta 1871 teki yhteistyötä L. Fisonin kanssa; heidän yhteisiä teoksiaan ovat »Kamilaroi ja kurnai» ja »Kurnai-heimo, sen tavat rauhan ja sodan aikana». — 202.
- Humboldt*, Alexander von (1769—1859) — suuri saksalainen tiedemies, luonnontutkija ja tutkimusretkeilijä. — 69.
- Hume*, David (1711—1776) — englantilainen filosofi, subjektiivinen idealisti, agnostikko; porvarillinen historioitsija ja taloustieteilijä. — 313.
- Huschke*, Georg Philipp Eduard (1801—1886) — saksalainen porvarillinen lakitieteilijä, kirjoittanut roomalaista oikeutta käsitteleviä teoksia. — 262.
- Häusser*, Ludwig (1818—1867) — saksalainen porvarillinen historioitsija ja poliitikko, liberaali, Heidelbergin yliopiston professori. — 351.
- Höchberg*, Karl (1853—1885) (salanimi *L. Richter*) — saksalainen sosiaalireformisti; 1876 yhtyi sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, perusti ja rahoitti muutamia suuntaukseltaan reformistisia sanoma- ja aikakauslehtiä. — 77.

I

Irminon (k. n. 826) — Saint-Germain-des-Prés'n luostarin apotti (812—817).— 282.

J

Jacobi, Abraham (1830—1919) — saksalainen lääkäri, Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852), vuonna 1853 lähti maanpakoon Englantiin ja sitten USA:han, missä osallistui marxilaisuuden aatteiden propagointiin lehdistössä; osallistui itsenäisyysotaan pohjoisvaltioiden puolella; professorina ja presidenttinä useissa lääketieteellisissä laitoksissa, kirjoittanut lääketieteellisiä tutkimuksia. — 171.

Jaroslav Viisas (978—1054) — Kijevin suuriruhtinas (1019—1054). — 212.

Joosef II (1741—1790) — niin sanotun Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan keisari (1765—1790). — 348.

Joule, James Prescott (1818—1889) — kuuluisa englantilainen fyysikko, sähkömagnetismin ja lämpöteorian tutkija. — 41.

Juhana (kirjailijanimi *Philalethes*) (1801—1873) — Saksin kuningas (1854—1873), Danten »Jumalaisen näytelmän» saksantaja. — 68.

Julius — roomalainen patriis suku. — 269.

K

Kaarle, arkkiherttua — ks. *Karl Ludwig Johann*.

Kaarle I (1600—1649) — Englannin kuningas (1625—1649), mestattiin Englannin porvarillisen vallankumouksen aikana. — 94.

Kaarle Rohkea (1433—1477) — Burgundin herttua (1467—1477). — 454.

Kaarle Suuri (n. 742—814) — frankkien kuningas (768—800) ja keisari (800—814). — 282—283.

Kanitz, Hans Wilhelm Alexander, kreivi (1841—1913) — saksalainen poliitikko, vanhoillisten puolueen johtajia, Preussin maapäivien ja Saksan valtiopäivien jäsen. — 424.

Kant, Immanuel (1724—1804) — klassisen saksalaisen filosofian kantaisä, idealisti. — 39, 40, 41, 42, 54—55, 90, 111, 117, 306, 313, 314, 315, 317, 324, 450, 453.

Karl Ludwig Johann (1771—1847) — Itävallan arkkiherttua, sotamarsalkka, ylikomentaja Ranskaa vastaan käydyissä sodissa (1796, 1799, 1805 ja 1809); sotaministeri (1805—1809). — 371.

Kautsky, Karl (1854—1938) — saksalainen sosiaalidemokraatti, lehtimies, »Neue Zeit» aikakauslehden toimittaja (1883—1917), 1880-luvulla yhtyi marxilaisiin; myöhemmin siirtyi opportunistin kannalle ja hänestä tuli keskustalaisuuden ideologi Saksan sosiaalidemokraattisessa puolueessa ja II:ssa Internationaalissa. — 32—34, 438—439.

Kaye, John William (1814—1876) — englantilainen siirtomaavirkailija, kirjoittanut Intian historiaa ja kansatiedettä sekä Englannin Afganistanissa ja Intiassa käymien siirtomaasotien historiaa käsitteleviä teoksia. — 199.

Kekulé von Stradonitz, Friedrich August (1829—1896) — tunnettu saksalainen kemisti. — 53.

Kelley-Wischnewetzky, Florence (1859—1932) — amerikkalainen kielenkääntäjä, sosialisti, myöhemmin porvarillinen reformisti; venäläisen maanpakolaisen sosialisti L. Wischnewetzky'n puoliso. — 399, 439—441.

Kepler, Johannes (1571—1630) — huomattava saksalainen tähtitieteilijä, keksi planeettojen liikkeen lait. — 37.

Kinkel, Gottfried (1815—1882) — saksalainen runoilija ja lehtimies, pikkuporvarillinen demokraatti, osallistui Badenin—Pfalzin kapinaan 1849; pikkuporvarillisten maanpakolaisten johtomiehiä Lontoossa, taisteli Marxia ja Engelsiä vastaan. — 170.

- Klapka*, György (1820—1892) — unkarilainen kenraali, vuosien 1848—1849 vallankumouksen aikana unkarilaisen vallankumousarmeijan komentajia, sitten maanpaossa; Itävallan ja Preussin sodassa 1866 komensi Preussin hallituksen perustamaa unkarilaista legioonaa. — 361.
- Klein*, Johann Jacob (s. n. 1818) — kölniläinen lääkäri, Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852). — 171.
- Kleisthenes* — ateenalainen valtiomies, vuosina 510—507 ennen ajanlaskumme pani toimeen uudistuksia, jotka oli suunnattu sukujärjestelmän jäänteiden hävittämiseen ja orjanomistajien demokratian pystyttämiseen Ateenassa. — 255.
- Kolumbus*, Kristoffer (1451—1506) — kuuluisa merenkulkija, Amerikan löytäjä. — 65.
- Kopernikus*, Nikolaus (1473—1543) — suuri puolalainen tähtitieteilijä, aurinkokeskisen maailmanjärjestelmän perustaja. — 37, 39, 313.
- Kopp*, Hermann Franz Moritz (1817—1892) — saksalainen tiedemies, kemisti. — 320.
- Kossuth*, Lajos (Ludwig) (1802—1894) — Unkarin kansallisen vapausliikkeen johtaja, johti porvarillis-demokraattisia aineksia vuosien 1848—1849 vallankumouksessa, Unkarin vallankumoushallituksen päämies; vallankumouksen päätyttyä tappioon lähti maanpakoon Unkarista. — 170.
- Kovalevski*, Maksim Maksimovitš (1851—1916) — venäläinen tiedemies ja poliitikko, porvarillinen liberaali, kirjoittanut alkukantaisen yhteisöjärjestelmän historiaa käsitteleviä tutkimuksia. — 85, 210, 211, 212, 265, 269, 273.
- Kriege*, Hermann (1820—1850) — saksalainen lehtimies, »todellisen sosialismin» edustaja, 1840-luvun jälkipuoliskolla johti saksalaisten »todellisten sosialisten» ryhmää New Yorkissa. — 162, 163.
- Kristian*, Glücksburgin herttua (1818—1906) — vuodesta 1852 Tanskan kruunun perillinen, vuosina 1863—1906 Tanskan kuningas Kristian IX:n nimellä. — 340.
- Krupp*, Friedrich Alfred (1854—1902) — Saksan suurin teräs- ja sotateollisuuden magnaatti. — 433.
- Kuhlmann*, Georg — Itävallan hallituksen salainen tiedonantaja; esiintyi »ennustajana»; 1840-luvulla levitti Weitlingiä kannattaneiden saksalaisten käsityöläisten keskuudessa Sveitsissä »todellisen sosialismin» aatteita uskonnollista fraseologiaa käyttäen. — 163.

L

- Lafargue*, Paul (1842—1911) — tunnettu kansainvälisen työväenliikkeen toimihenkilö, huomattava marxilaisuuden levittäjä, Internationaalin Pääneuvoston jäsen, Espanjan-kirjeenvaihtaja (1866—1869), osallistui Internationaalin jaostojen perustamiseen Ranskassa (1869—1870), Espanjassa ja Portugalissa (1870—1872), Haagin kongressin edustaja (1872), Ranskan työväenpuolueen perustaja; Marxin ja Engelsin oppilas ja työtoveri. — 85, 431.
- Lafayette*, Marie Joseph Paul (1757—1834) — ranskalainen kenraali, suurporvariston johtajia Ranskan 1700-luvun porvarillisen vallankumouksen kaudella. — 153.
- Lamarck*, Jean-Baptiste Pierre Antoine (1744—1829) — tunnettu ranskalainen luonnontutkija, luonut ensimmäisen ehyen kehitysoopin biologiassa, Darwinin edeltäjä. — 42, 316.
- Lamartine*, Alphonse de (1790—1869) — ranskalainen runoilija, historioitsija ja poliitikko; vuonna 1848 ulkoasiain ministeri ja väliaikaisen hallituksen tosiasiallinen päämies. — 70, 166, 167.
- Lange*, Christian Konrad Ludwig (1825—1885) — saksalainen filologi, kirjoittanut tutkielmia muinaisen Rooman historiasta. — 262.
- Lange*, Friedrich Albert (1828—1875) — saksalainen porvarillinen filosofi, uskantilainen, materialismin ja sosialismin vihollinen. — 18.
- Laplace*, Pierre Simon (1749—1827) — tunnettu ranskalainen tähtitieteilijä, matemaatikko ja fyysikko, Kantista riippumatta kehittäi ja perusteli matemaat-

- tisesti hypoteesin, jonka mukaan aurinkokunta on muodostunut kaasumaisesta alkusumusta. — 39, 40, 43, 55, 89, 117.
- Lassalle, Ferdinand** (1825—1864) — saksalainen pikkuporvarillinen lehtimies, asianajaja, vuosina 1848—1849 osallistui demokraattiseen liikkeeseen Reinin maakunnassa; 1860-luvun alussa yhtyi työväenliikkeeseen, Saksan yleisen työväenyhdistyksen perustajia (1863); kannatti Saksan yhdistämistä »ylhäältä käsin» Preussin johdolla; opportunistisen suuntauksen alullepanija Saksan työväenliikkeessä. — 5, 8, 11—12, 15—18, 26—28, 30, 33, 34, 77, 299, 438.
- Latham, Robert Gordon** (1812—1888) — englantilainen filologi ja kansatieteilijä. — 179.
- Lavoisier, Antoine Laurent** (1743—1794) — tunnettu ranskalainen kemisti, kumosi flogiston teorian; tutki myös kansantalous- ja tilastotieteen ongelmia. — 41, 56.
- Lavrov, Pjotr Lavrovitš** (1823—1900) — venäläinen sosiologi ja lehtimies, narodnikkilaisuuden ideologeja, eklektikkofilosofi; Internationaalin jäsen, Pariisin Kommuunin osanottaja, eräiden suuntaukseltaan narodnikkilaisten aikakausjulkaisujen toimittaja. — 435—438.
- Ledru-Rollin, Alexandre Auguste** (1807—1874) — ranskalainen lehtimies, pikkuporvarillisten demokraattien johtajia, »La Réforme» lehden toimittaja; perustuslakia säätävän ja lakiasäättävän kansalliskokouksen jäsen, johti vuori-puoluetta, sittemmin maanpaossa. — 170, 416.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm** (1646—1716) — suuri saksalainen matemaatikko; idealistifilosofi. — 37.
- Leonardo da Vinci** (1452—1519) — renessanssikauden suuri italialainen taiteilija, monipuolinen tutkijanero ja insinööri. — 36.
- Lessner, Friedrich** (1825—1910) — Saksan ja kansainvälisen työväenliikkeen huomattava toimihenkilö; Kommunistien liiton jäsen, vuosien 1848—1849 vallankumouksen osanottaja, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852); vuodesta 1856 maanpaossa Lontoossa, Lontoon saksalaisten työläisten kommunistisen valistusseuran jäsen, I:n Internationaalien Pääneuvoston jäsen, Englannin riippumattoman työväenpuolueen perustajia; Marxin ja Engelsin ystävä ja työtoveri. — 164, 171.
- Letourneau, Charles Jean Marie** (1831—1902) — ranskalainen porvarillinen sosiologi ja kansatieteilijä. — 192, 193, 195.
- Leukippos** (400-luku e.a.) — muinaiskreikkalainen materialistifilosofi, atomiopin kantaisä. — 53.
- Leverrier, Urbain Jean Joseph** (1811—1877) — ranskalainen tähtitieteilijä ja matemaatikko. — 313.
- Levi, Leone** (1821—1888) — englantilainen porvarillinen talous- ja tilastotieteilijä ja lakimies. — 407.
- Liebig, Justus von** (1803—1873) — tunnettu saksalainen tiedemies, maanviljelyskemian perustajia. — 435.
- Liebknecht, Wilhelm** (1826—1900) — Saksan ja kansainvälisen työväenliikkeen huomattava toimihenkilö; vuosien 1848—1849 vallankumouksen osanottaja, Kommunistien liiton ja I:n Internationaalien jäsen; Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen perustajia ja johtajia; Marxin ja Engelsin ystävä ja työtoveri. — 5, 7, 25, 29, 30, 33, 34, 50, 77, 363, 392.
- Linné, Carl von** (1707—1778) — kuuluisa ruotsalainen luonnontutkija, laatinut kasvien ja eläinten luokittelujärjestelmän. — 38, 118.
- Liutprand** (n. 922 — n. 972) — keskiaikainen historioitsija ja piispa, kirjoittanut teoksen »Antapodosis». — 279.
- Livius, Titus** (59 e.a. — 17) — roomalainen historioitsija, kirjoittanut teoksen »Ab urbe condita libri» (»Rooman historia kaupungin perustamisesta alkaen»). — 260, 262.
- Lochner, Georg** (s. n. 1824) — Saksan ja kansainvälisen työväenliikkeen toimihenkilö, ammatiltaan puuseppä, Kommunistien liiton jäsen, I:n Internationaalien Pääneuvoston jäsen; Marxin ja Engelsin ystävä ja toimintatoveri. — 164.

- Locke*, John (1632—1704) — tunnettu englantilainen dualistifilosofi, sensuaalisti. — 54, 88, 115, 450.
- Long* (100-luvun loppu — 200-luvun alku) — muinaiskreikkalainen kirjailija. — 225.
- Louis Bonaparte* — ks. *Napoleon III.*
- Louis Napoleon* — ks. *Napoleon III.*
- Lubbock*, John (1834—1913) — englantilainen kasvi- ja eläintieteilijä, darvinisti, kansatieteilijä ja arkeologi; kirjoittanut tutkielmia alkukantaisen yhteiskunnan historiasta. — 180, 181.
- Ludvig XIV (Suuri)* (1638—1715) — Ranskan kuningas (1643—1715). — 337, 370, 376.
- Ludvig Filip* (1773—1850) — Orleans'in herttua, Ranskan kuningas (1830—1848). — 19, 21, 94, 99, 157, 394.
- Lukianos* (n. 120 — n. 180) — muinaiskreikkalainen kirjailija, ateisti. — 196.
- Luther*, Martti (1483—1546) — kuuluisa uskonpuhdistaja, protestantismin (luterilaisuuden) perustaja Saksassa; saksalaisen porvariston ideologi. — 36, 37, 93, 336, 453.
- Luxemburg* — hallitsijasuku, böömiläisiä kuninkaita (1310—1437), unkarilaisia kuninkaita (1387—1437) ja Pyhän saksalais-roomalaisen valtakunnan keisareita (1308—1437 väliajoin). — 364.
- Lyell*, Charles (1797—1875) — englantilainen tiedemies, geologi. — 40.

M

- Mably*, Gabriel Bonnot de (1709—1785) — ranskalainen sosiologi, utopistisen tasanjakokommunismin kannattaja. — 105.
- Machiavelli*, Niccolò (1469—1527) — italialainen poliitikko, historioitsija ja kirjailija. — 36.
- Maine*, Henry James Sumner (1822—1888) — englantilainen lainoppinut, kirjoittanut teoksen »Ancient law» ym. — 139, 227.
- Malthus*, Thomas Robert (1766—1834) — englantilainen pappi, taloustieteilijä; ihmisvihaa uhkuvan väestöteorian julistaja. — 18, 27, 436.
- Manners*, John James Robert (1818—1906) — englantilainen valtiomies, torypuolueen jäsen, myöhemmin vanhoillinen; parlamentin jäsen, useita kertoja ministerinä konservatiivihallituksissa. — 101.
- Mantell*, Gideon Algernon (1790—1852) — englantilainen geologi ja paleontologi, teoksissaan koetti sovittaa tieteelliset tiedot raamatun taruihin. — 88.
- Manteuffel*, Otto Theodor von, paroni (1805—1882) — preussilainen valtiomies, sisäministeri (1848—1850), ministeripresidentti (1850—1858). — 353, 382.
- Marat*, Jean Paul (1743—1793) — ranskalainen lehtimies, Ranskan 1700-luvun porvarillisen vallankumouksen huomattava toimihenkilö, jakobiinien johtaja. — 16, 153.
- Martignetti*, Pasquale — italialainen sosialisti, kääntänyt Marxin ja Engelsin teoksia italian kielelle. — 175.
- Marx*, Jenny, omaa sukua Westphalen (1814—1881) — Karl Marxin puoliso, hänen uskollinen ystävänsä ja auttajansa. — 69, 163.
- Marx*, Karl (1818—1883) (elämäkertatietoja). — 5—8, 25, 28—34, 55—56, 68—76, 82—86, 88, 120, 121, 137, 138, 146—148, 150—155, 156, 159, 161—167, 169—173, 191, 196, 216, 219, 302, 303, 310, 324—326, 347, 374, 403, 406, 433, 438, 441, 442, 444, 445, 451, 452, 459, 460—462.
- Maurer*, Georg Ludwig (1790—1872) — saksalainen historioitsija, tutkinut muinaisen ja keskiaikaisen Saksan yhteiskuntarakennetta. — 139, 239, 271, 273, 442.
- Mayer*, Julius Robert von (1814—1878) — saksalainen luonnontutkija, yhtenä ensimmäisistä löysi energian säilymisen ja muuttumisen lain. — 41.
- Mazzini*, Giuseppe (1805—1872) — italialainen vallankumousmies, porvarillinen demokraatti, Italian kansallisen vapausliikkeen johtaja; 1849 Rooman tasavallan väliaikaisen hallituksen päämies, 1850 yksi Euroopan demokraat-

- tisen liikkeen Keskuskomitean perustajista Lontoossa; I:n Internationaalin perustamisvaiheessa koetti alistaa sen vaikutukseensa, esti itsenäisen työväenliikkeen kehitystä Italiassa. — 157, 160, 170.
- McLennan*, John Ferguson (1827—1881) — skotlantilainen porvarillinen lakitieteilijä ja historioitsija, tutkimuksissaan käsitellyt avioliiton ja perheen historiaa. — 175, 178—184, 190, 204, 213, 232, 265.
- Mehring*, Franz (1846—1919) — Saksan työväenliikkeen huomattava toimihenkilö, historioitsija ja lehtimies; 1800-luvulta alkaen marxilainen, kirjoittanut tutkielmia Saksan ja Saksan sosiaalidemokraattisen liikkeen historiasta ja Marxin elämäkerran; yksi »Neue Zeit» aikakauslehden toimittajista; Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmistosiiven johtajia ja teoreetikkoja; esitti huomattavaa osaa Saksan kommunistisen puolueen perustamisessa. — 451—455.
- Meissner*, Otto Karl (1819—1902) — hampurilainen kustantaja, julkaissut »Pääoman» sekä muita Marxin ja Engelsin teoksia. — 326.
- Mentel*, Christian Friedrich (s. 1812) — saksalainen räätäli, Oikeamielisten liiton jäsen, vuosina 1846—1847 oli Preussissa vangittuna liiton asioiden vuoksi. — 159.
- Metternich*, Clemens, ruhtinas (1773—1859) — itävaltalainen taantumuksellinen valtiomies; ulkoministeri (1809—1821) ja kansleri (1821—1848), Pyhän allianssin järjestäjä. — 129, 348, 365.
- Mignet*, François Auguste Marie (1796—1884) — ranskalainen liberaalis-porvarillinen historioitsija, pääsi käsitykseen luokkataistelun osuudesta porvarillisen yhteiskunnan kehityshistoriassa. — 331, 459.
- Milde*, Karl August (1805—1861) — sleesialainen suurtehtailija, 1848 Preussin kansalliskokouksen puheenjohtaja (touko- ja kesäkuu), kuului sen oikeistosiipeen. — 352.
- Miquel*, Johannes von (1828—1901) — saksalainen poliitikko, 1840-luvulla Kommunistien liiton jäsen; myöhemmin kansallisliberaali; 1890-luvulla Preussin finanssiministeri. — 80, 394.
- Moleschott*, Jacob (1822—1893) — porvarillinen fysiologi ja filosofi, vulgaarin materialismin kannattaja; opettajana Saksan, Sveitsin ja Italian oppilaitoksissa. — 315, 435.
- Molière*, Jean-Baptiste (oik. *Poquelin*) (1622—1673) — suuri ranskalainen näytelmäkirjailija. — 292.
- Moll*, Joseph (1813—1849) — tunnettu Saksan ja kansainvälisen työväenliikkeen toimihenkilö, Oikeamielisten liiton johtomiehiä, Kommunistien liiton Keskuskomitean jäsen, 1849 Badenin—Pfalzin kapinan osanottaja, sai surmansa taistelussa Murgilla. — 158, 164, 166, 168.
- Mommsen*, Theodor (1817—1903) — saksalainen porvarillinen historioitsija, kirjoittanut tutkielmia muinaisen Rooman historiasta. — 243, 259—261, 262, 263.
- Montalembert*, Marc René de (1714—1800) — ranskalainen kenraali, sotainsinööri, laati uuden linnoitusjärjestelmän, jota käytettiin laajalti 1800-luvulla. — 36.
- Montesquieu*, Charles (1689—1755) — ranskalainen porvarillinen sosiologi, taloustieteilijä ja kirjailija, 1700-luvun porvarillisen valistusfilosofian edustaja, perustuslaillisen monarkian teoreetikko. — 453.
- Moody*, Dwight Lyman (1837—1899) — amerikkalainen protestanttinen kirkonmies ja herätysaarnaaja. — 98.
- Morelly* (1700-luku) — utopistisen tasanjakokommunismin kannattaja Ranskassa. — 105.
- Morgan*, Lewis Henry (1818—1881) — amerikkalainen tiedemies, alkukantaista yhteiskuntaa tutkinut historioitsija, vaistonvarainen materialisti. — 138, 173—174, 179, 180—186, 189—192, 196, 197, 200, 203, 217, 230—233, 234, 239, 244, 247, 248, 249, 255, 261, 262, 268, 272, 285, 300, 301, 459.
- Morny*, Charles Auguste Louis Joseph, kreivi de (1811—1865) — ranskalainen poliitikko, bonapartisti, Napoleon III:n velipuoli, valtiokaappauksen järjestäjä 2. joulukuuta 1851. — 356.

- Moschus* — muinaiskreikkalainen runoilija 100-luvun puolivälissä ennen ajanlaskuamme. — 225.
- Münzer*, Thomas (n. 1490—1525) — tunnettu saksalainen vallankumousmies, plebeijien ja talonpoikien leirin johtaja ja ideologi uskonpuhdistuksen ja vuoden 1525 talonpoikaissodan aikana, julisti utopistisen tasanjakokommunismin aatteita. — 105.
- Mädler*, Johann Heinrich von (1794—1874) — saksalainen tähtitieteilijä. — 39, 43, 47.

N

- Nadejde*, Jon (1854—1928) — romanialainen lehtimies ja kielenkääntäjä, sosiaalidemokraatti, 1890-luvulta opportunisti. — 175.
- Napier*, John (1550—1617) — skotlantilainen matemaatikko, logaritmien keksijä. — 37.
- Napoleon*, prinssi — ks. *Bonaparte*, Napoleon Joseph Charles Paul.
- Napoleon I* Bonaparte (1769—1821) — Ranskan keisari (1804—1814 ja 1815). — 89, 108, 112, 129, 151, 214, 218, 232, 319, 339, 343, 347, 350, 384, 417, 449, 459.
- Napoleon III* (Louis Napoleon Bonaparte) (1808—1873) — Napoleon I:n veljempoika, toisen tasavallan presidentti (1848—1851), Ranskan keisari (1852—1870). — 21, 71, 98, 344—348, 355—357, 359—362, 364—368, 373, 376, 406.
- Nearkhos* (n. 360 — n. 312 e.a.a.) — makedonialainen laivaston päällikkö, laati Makedonian laivaston Intiasta Mesopotamiaan suorittaman retken matkakertomuksen (360—324 e.a.a.). — 212.
- Newton*, Isaac (1642—1727) — suuri englantilainen fyysikko, tähtitieteilijä ja matemaatikko, klassisen mekaniikan perustanlaskija. — 37—40, 117, 118.
- Niebuhr*, Barthold Georg (1776—1831) — saksalainen porvarillinen historioitsija, kirjoittanut antiikin historiaa käsitteleviä tutkielmia. — 243, 245, 262, 294.
- Nikolai I* (1796—1855) — Venäjän keisari (1825—1855). — 343, 344—345, 358.
- Nothjung*, Petter (1821—1866) — saksalainen räätäli, Kölnin työväenyhdistyksen jäsen, Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852). — 170, 171.
- Nägeli*, Karl Wilhelm von (1817—1891) — saksalainen kasvitieteilijä, darvinismin vastustaja, agnostikko ja metafysikko. — 51.

O

- Odovakar* (n. 434—493) — germaanien palkkasoturipäälliköitä, vuonna 476 kukisti Rooman keisarin ja julistautui Italian ensimmäisen »barbaarien» kuningaskunnan kuninkaaksi. — 275.
- Oken*, Lorenz (1779—1851) — saksalainen luonnontutkija ja luonnonfilosofi. — 42.
- Orsini*, Felice (1819—1858) — italialainen vallankumousmies, porvarillinen demokraatti ja tasavaltalainen, Italian kansallisen vapauttamisen ja yhdistämisen puolesta käydyin taistelun huomattuja osanottajia; hänet mestattiin murhayrityksestä Napoleon III:ta vastaan. — 346.
- Otto*, Karl Wunibald (s. n. 1809) — saksalainen kemisti, vuosina 1848—1849 Kölnin työväenyhdistyksen jäsen, Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852). — 171.
- Owen*, Robert (1771—1858) — kuuluisa englantilainen utopistisocialisti. — 88, 106, 107, 111—113.

P

- Paganini*, Niccolò (1782—1840) — suuri italialainen viulutaiteilija ja säveltäjä. — 58.
- Palgrave*, Robert Harry Inglis (1827—1919) — englantilainen pankkiiri ja taloustieteilijä, »Economist» aikakauslehden kustantaja (1877—1883). — 409.
- Palmerston*, Henry John Temple, varakreivi (1784—1865) — englantilainen valtiomies, tory-puolueen jäsen, vuodesta 1830 whig-puolueen johtaja; ulkoministeri (1830—1834, 1835—1841 ja 1846—1851), sisäministeri (1852—1855) ja pääministeri (1855—1858 ja 1859—1865). — 71, 344, 357.
- Perseus* (212—166 e.a.) — Makedonian kuningas (179—168 e.a.). — 277.
- Petty*, William (1623—1687) — englantilainen talous- ja tilastotieteilijä, klas-sisen porvarillisen kansantaloustieteen kantaisä Englannissa. — 461.
- Pfänder*, Karl (1818—1876) — Saksan ja kansainvälisen työväenliikkeen toimi-henkilö, taiteilija; vuodesta 1845 maanpaossa Lontoossa, Lontoon saksalais-ten työläisten valistusseuran ja Kommunistien liiton Keskuskomitean jäsen, I:n Internationaalin Pääneuvoston jäsen (1864—1867 ja 1870—1872); Marxin ja Engelsin ystävä ja työtoveri. — 164.
- Pisistratus* (n. 600—527 e.a.) — ateenalainen tyrannihallitsija (560—527 e.a. väliajoin). — 257.
- Plinius* (Gaius Plinius Secundus) (23—79) — roomalainen oppinut, kirjoittanut 37-osaisen teoksen »Historia naturalis». — 274, 277.
- Plutarkhos* (n. 46 — n. 125) — muinaiskreikkalainen kirjailija, idealistifiloso-fi. — 215.
- Powderly*, Terence Vincent (1849—1924) — USA:n työväenliikkeen opportunisti-johtajia 1870—1890-luvulla; 1879—1893 »Työn ritarikunnan» johtaja, esiintyi proletariaatin vallankumousliikettä vastaan ja kannatti yhteistoi-mintaa porvariston kanssa; 1896 yhtiä tasavaltalaisten puolueeseen. — 440.
- Priestley*, Joseph (1733—1804) — englantilainen kemisti, materialistifilosofi ja edistysmielinen julkisuuden toimihenkilö. — 56, 88.
- Prokopios Caesarealainen* (400-luvun loppu — n. 562) — bysanttilainen histo-riooitsija, kirjoittanut 8-osaisen teoksen Justinianuksen sotaretkistä persia-laisia, vandaaleja ja gootteja vastaan. — 219.
- Proudhon*, Pierre Joseph (1809—1865) — ranskalainen lehtimies, taloustieteilijä ja sosiologi, pikkuporvariston ideologi, anarkismin perustajia. — 28, 69, 113, 168, 325.
- Ptolemaios*, Klaudios (100-luku) — muinaiskreikkalainen matemaatikko, tähti-tieteilijä ja maantieteilijä, maakeskisen maailmanjärjestelmän perustaja. — 37.
- Puttkamer*, Robert von (1828—1900) — preussilainen taantumuksellinen val-tiomies, sisäministeri (1881—1888). — 353.

R

- Racine*, Jean (1639—1699) — ranskalainen näytelmäkirjailija, ranskalaisen klas-sisismien edustaja. — 375.
- Raffael* (Raffaello Santi) (1483—1520) — suuri italialainen renessanssikauden taiteilija. — 58.
- Ramm*, Hermann — saksalainen sosiaalidemokraatti, vuonna 1875 »Volksstaat» lehden toimituskunnan jäsen. — 30.
- Ravé*, Henri — ranskalainen lehtimies, ranskantanut Engelsin teoksia. — 175.
- Reiff*, Wilhelm Joseph (s. 1824) — Kölnin työväenyhdistyksen jäsen, Kommu-nistien liiton jäsen, 1850 erotettu liitosta; yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852). — 170, 171.
- Renan*, Ernest (1823—1892) — ranskalainen filologi ja kristinuskon historioit-sija, idealistifilosofi. — 168, 325.
- Ricardo*, David (1772—1823) — englantilainen taloustieteilijä, klassisen porva-rillisen kansantaloustieteen huomattavin edustaja. — 27.

- Richelieu*, Armand Jean du Plessis de, herttua (1585—1642) — ranskalainen itsevaltiuden ajan huomattavin valtiomies, kardinaali. — 370.
- Rikhard I* Leijonamieli (1157—1199) — Englannin kuningas (1189—1199). — 453.
- Robespierre*, Maximilien (1758—1794) — Ranskan 1700-luvun porvarillisen vallankumouksen huomattava toimihenkilö; jakobiinien johtaja, vallankumoushallituksen päämies (1793—1794). — 320.
- Rothschild* — pankkiirisuku, jolla oli pankkeja monissa Euroopan maissa. — 402.
- Rotteck*, Karl (1775—1840) — saksalainen porvarillinen historioitsija ja poliitikko, liberaali. — 352.
- Rousseau*, Jean-Jacques (1712—1778) — kuuluisa ranskalainen valistusfilosofi, demokraatti, pikkuporvariston ideologi, deistifilosofi — 10, 105, 106, 114, 318, 453.
- Ruge*, Arnold (1802—1880) — saksalainen lehtimies, nuorhegeliläinen; porvarillinen radikaali, 1848 Frankfurtin kansalliskokouksen jäsen, kuului sen vasemmistosiipeen; 1850-luvulla saksalaisten pikkuporvarillisten maanpakoilaisten johtomiehiä Englannissa; vuoden 1866 jälkeen kansallisliberaali. — 69, 170.
- Russel*, John (1792—1878) — englantilainen valtiomies, whig-puolueen johtaja, pääministeri (1846—1852 ja 1865—1866). — 357.
- Röser*, Petter Gerhard (1814—1865) — Saksan työväenliikkeen toimihenkilö; 1848—1849 Kölnin työväenyhdistyksen varapuheenjohtaja; Kommunistien liiton jäsen, yksi Kölnin kommunistijutussa syytetyistä (1852); myöhemmin yhtyi lassallelaisiin. — 170, 171.

S

- Saint-Simon*, Claude Henri de Rovroy (1760—1825) — suuri ranskalainen utopistisocialisti. — 39, 106, 107—110, 117.
- Salvianus* (n. 390 — n. 484) — Marseillessa elänyt kristinuskoinen pappi ja kirjailija, teoksia: »De Gubernatione Dei». — 280, 282.
- Sankey*, Ira David (1840—1908) — amerikkalainen protestantismien saarnaaja. — 98.
- Saussure*, Henri (1829—1905) — sveitsiläinen eläintieteilijä. — 193.
- Schapper*, Karl (1812—1870) — Saksan ja kansainvälisen työväenliikkeen tunnettu toimihenkilö, Oikeamielisten liiton johtaja, Kommunistien liiton Keskuskomitean jäsen, osallistui vuosien 1848—1849 vallankumoukseen Saksassa; 1850 Kommunistien liiton hajaannuksen kaudella yksi seikkailuhenkisen ryhmäkunnan johtajista; vuonna 1856 läheni jälleen Marxia; I:n Internationaalin Pääneuvoston jäsen. — 157, 158, 162, 166, 168, 170, 171.
- Schiller*, Johann Christoph Friedrich von (1759—1805) — suuri saksalainen kirjailija. — 317.
- Schlosser*, Friedrich Christoph (1776—1861) — saksalainen porvarillinen historioitsija, liberaali, saksalaisen historiankirjoituksen heidelbergiläisen koulukunnan johtaja. — 351.
- Schlöffel*, Gustav Adolf (1828—1849) — saksalainen ylioppilas ja lehtimies, vallankumouksmies, vuosien 1848—1849 vallankumouksen aktiivinen osanottaja Saksassa ja Unkarissa; kaatui taistelussa. — 151.
- Schmidt*, Konrad (1863—1932) — saksalainen taloustieteilijä ja filosofi, hänen teoksensa olivat revisionismin aatteellisia alkulähteitä. — 441—442, 446—451.
- Schopenhauer*, Arthur (1788—1860) — saksalainen idealistifilosofi, voluntarismien, irrationalismin ja pessimismin levittäjä, Preussin junkkereiden ideologi. — 53.
- Schramm*, Carl August — saksalainen sosiaalidemokraatti, reformisti, »Jahr-

- buch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik» lehden toimittajia, 1880-luvulla erosi puolueesta. — 77.
- Schulze-Delitzsch*, Franz Hermann (1808—1883) — saksalainen poliitikko ja vulgaari porvarillinen taloustieteilijä; 1848 Preussin kansalliskokouksen jäsen; 1860-luvulla porvarillisen progressistien puolueen johtomiehiä; koetti vieroittaa työläisiä vallankumoustaistelusta perustamalla osuuskuntia. — 152.
- Schurz*, Carl (1829—1906) — saksalainen pikkuporvarillinen demokraatti, osallistui Badenin—Pfalzin kapinaan 1849; maanpaossa Sveitsissä; myöhemmin valtiomies USA:ssa. — 169.
- Schweitzer*, Johann Baptist (1833—1875) — lassallelaisuuden huomattava edustaja Saksassa; Saksan yleisen työväenyhdistyksen presidentti (1867—1871); esti saksalaisten työläisten yhdistymistä I:een Internationaaliin, kamppaili sosiaalidemokraattista työväenpuoluetta vastaan; 1872 hänet erotettiin työväenyhdistyksestä, kun tulivat ilmi hänen yhteytensä Preussin viranomaisiin. — 34, 77.
- Schömann*, Georg Friedrich (1793—1879) — saksalainen filologi ja historioitsija, teoksissaan käsitellyt muinaisen Kreikan historiaa. — 215, 246.
- Scott*, Walter (1771—1832) — tunnettu englantilainen romaanikirjailija. — 268.
- Secchi*, Angelo (1818—1878) — italialainen tähtitieteilijä, tunnettu Auringon ja tähtien tutkimuksista, jesuiitta. — 43, 47, 48.
- Seidlitz*, Georg — saksalainen luonnontutkija, darvinisti, kirjan »Darwinin oppi» tekijä. — 436.
- Servet*, Michael (1511—1553) — renessanssikauden espanjalainen tiedemies, ammatiltaan lääkäri, tehnyt tärkeitä löytöjä verenkierron tutkimuksen alalla. — 37.
- Servius Tullius* (578—534 e.a.a.) — puoleksi tarunomainen muinaisen Rooman kuningas. — 264.
- Shaftesbury*, Anthony, kreivi (1671—1713) — englantilainen moraalifilosofi, huomattava deismin edustaja; poliitikko, whig-puolueen jäsen. — 95.
- Shakespeare*, William (1564—1616) — suuri englantilainen kirjailija. — 30.
- Sickingen*, Franz von (1481—1523) — saksalainen uskonpuhdistukseen yhtynyt ritari; ritarikapinan johtaja 1522—1523. — 93.
- Smith*, Adam (1723—1790) — englantilainen taloustieteilijä, klassisen porvarillisen kansantaloustieteen huomattavimpia edustajia. — 453, 461.
- Soetbeer*, Georg Adolf (1814—1892) — saksalainen porvarillinen talous- ja tilastotieteilijä. — 383, 447.
- Solon* (n. 638 — n. 508 e.a.a.) — kuuluisa ateenalainen lainsäätäjät, kansanjoukkojen painostuksesta pani toimeen sukuaatelistoa vastaan suunnattuja uudistuksia. — 244, 250, 253—254, 264, 299, 457.
- Sombart*, Werner (1863—1941) — saksalainen vulgaari porvarillinen taloustieteilijä; toimintansa alkuvaiheissa katederisocialisti, myöhemmin Saksan imperialismin ideologi; elämänsä viimeisinä vuosina asettui fasismin kannalle. — 460—462.
- Spinoza*, Benedictus de (Baruch) (1632—1677) — hollantilainen materialistifilosofi, ateisti. — 39, 114.
- Starcke*, Carl Nicolai (1858—1926) — tanskalainen porvarillinen filosofi ja sosiologi. — 303, 304, 314, 317—319, 322.
- Stein*, Julius (1813—1889) — sleesialainen opettaja, lehtimies, porvarillinen demokraatti; 1848 Preussin kansalliskokouksen jäsen, kuului sen vasemmistosiipeen. — 152.
- Stieber*, Wilhelm (1818—1882) — preussilainen poliisivirkailija, Preussin valtionpoliisin päällikkö (1850—1860), Kommunistien liiton jäseniä vastaan nostetun Kölnin oikeusjutun järjestäjiä ja päätodistaja tuossa jutussa (1852). — 156, 165.
- Stirner*, Max (Kaspar Schmidtin kirjailijanimi) (1806—1856) — saksalainen filosofi, nuorhegeliläinen, porvarillisen individualismin ja anarkismin ideologeja. — 310, 325.
- Stoeker*, Adolf (1835—1909) — saksalainen pappi ja taantumuksellinen poliitik-

- ko, kristillis-sosiaalisen puolueen perustaja (1878) ja johtaja, sosialistisen työväenliikkeen kiivas vihollinen ja antisemitismin julistaja. — 385.
- Strauss*, David Friedrich (1808—1874) — saksalainen filosofi ja lehtimies, tunnettu nuorhegeliläinen; vuoden 1866 jälkeen kansallisliberaali. — 309, 311, 325.
- Stroussberg*, Bethel Henry (1823—1884) — saksalainen rautatieurakoitsija; 1873 kärsi vararikon. — 80.
- Struve*, Pjotr Bernhardovitš (1870—1944) — venäläinen porvarillinen taloustieteilijä ja lehtimies, »legaali marxilainen», myöhemmin kadettipuolueen johtajia, valkoemigrantti. — 455.
- Stuart* — kuningassuku, hallitsi Skotlannissa vuodesta 1371 ja Englannissa (1603—1649, 1660—1714). — 95.
- Stumm*, Karl (1836—1901) — saksalainen suurteollisuudenharjoittaja, vanhoillinen, työväenliikkeen pahimpia vihollisia. — 433.
- Sugenheim*, Samuel (1811—1877) — saksalainen porvarillinen historioitsija. — 207.
- Sybel*, Heinrich Karl Ludolf von (1817—1895) — saksalainen porvarillinen historioitsija ja poliitikko, vuodesta 1867 kansallis-liberaali. — 358.

T

- Tacitus*, Publius Cornelius (n. 55 — n. 120) — kuuluisa roomalainen historioitsija; teoksia: »Germania», »Historiae», »Annales». — 139, 174, 181, 189, 219, 237, 270—276.
- Tarquinius Superbus* (534 — n. 509 e.a.a.) — puoleksi tarunomainen muinaisen Rooman kuningas; tarun mukaan kansa nousi kapinaan ja karkotti hänet, minkä jälkeen Roomassa pystytettiin tasavalta. — 263, 265.
- Teoderik* — kahden länsigoottien kuninkaan — Teoderik I:n (hallitsi n. 418—451) ja Teoderik II:n (hallitsi n. 453—466) sekä itägoottien kuninkaan Teoderik Suuren (hallitsi 474—526) nimi. — 263.
- Theokritos* — muinaiskreikkalainen runoilija 200-luvulla ennen ajanlaskuamme. — 225.
- Thierry*, Jacques Nicolas Augustin (1795—1856) — ranskalainen liberaalis-porvarillinen historioitsija. — 331, 459.
- Thiers*, Marie Joseph Louis Adolphe (1797—1877) — ranskalainen porvarillinen historioitsija ja valtiomies, orleanisti, hänellä oli ylin toimeenpanovalta (ministerineuvoston puheenjohtaja) (1871), tasavallan presidentti (1871—1873); Pariisin Kommuunin pyöveli. — 331, 369, 376.
- Thile*, Karl Hermann von (1812—1889) — preussilainen diplomaatti, Preussin varaulkoministeri (1862—1871), Saksan valtakunnan varaulkoministeri (1871—1873). — 366.
- Thomson*, William, vuodesta 1892 Lord *Kelvin* (1824—1907) — kuuluisa englantilainen fyysikko, tutki termodynamiikkaa, sähköoppia ja matemaattista fysiikkaa; 1852 esitti idealistisen hypoteesin maailmankaikkeuden lämpökuolemasta. — 61.
- Thorvaldsen*, Bertel (1768—1844) — kuuluisa tanskalainen kuvanveistäjä. — 58.
- Thukydides* (n. 460 — n. 395 e. a. a.) — kuuluisa muinaiskreikkalainen historioitsija, kirjoittanut teoksen »Peloponnesolaissota». — 248.
- Thurn*, Everhard Ferdinand (1852—1932) — englantilainen siirtomaavirkailija, tutkimusretkeilijä ja antropologi. — 311.
- Tiberius*, Claudius Nero (42 e.a.a. — 37) — Rooman keisari (14—37). — 263.
- Torricelli*, Evankelista (1608—1647) — italialainen fyysikko ja matemaatikko. — 37, 458.
- Trier*, Gerson (s. 1851) — tanskalainen sosiaalidemokraatti, sosiaalidemokraattisen puolueen vallankumouksellisen vähemmistön johtajia; kamppaili puolueen opportunistisen siiven reformistista politiikkaa vastaan; kääntänyt Engelsin teoksia tanskan kielelle. — 175.
- Tschech*, Heinrich Ludwig (1789—1844) — preussilainen virkamies, vuosina

- 1832—1841 Storkowin kaupungin (Preussi) pormestari, demokraatti, teloitettu murhayrityksestä kuningas Fredrik Vilhelm IV:tä vastaan. — 352.
- Tylor*, Edward Burnett (1832—1917) — englantilainen kansatieteilijä, kulttuurihistorian ja kansatieteen evolutionistisen koulukunnan perustaja. — 176.
- Töлке*, Karl Wilhelm (1817—1893) — saksalainen sosiaalidemokraatti, lassaalalaisen Saksan yleisen työväenyhdistyksen johtomiehiä. — 25, 30.

V

- Wachsmuth*, Ernst Wilhelm Gottlieb (1784—1866) — saksalainen porvarillinen historioitsija, kirjoittanut antiikkia ja Euroopan historiaa käsitteleviä teoksia. — 215, 453.
- Wagner*, Wilhelm Richard (1813—1883) — kuuluisa saksalainen säveltäjä. — 196.
- Waltz*, Georg (1813—1886) — saksalainen porvarillinen historioitsija, kirjoittanut Saksan keskiajan historiaa käsitteleviä tutkimuksia. — 273.
- Waldersee*, Friedrich Gustaf, kreivi (1795—1864) — preussilainen kenraali ja sotilaskirjailija, sotaministeri (1854—1858). — 354.
- Vanderbilt* — amerikkalaisten finanssi- ja teollisuusmagnaattien suku. — 355, 402, 447.
- Varus*, Publius Quintilius (n. 53 e.a.a. — 9) — roomalainen poliitikko ja sotapäällikkö, Germanian maakunnan hallitsija (vuosina 7—9), kaatui taistelussa Teutoburgin metsässä germaaniheimojen kapinan aikana. — 258.
- Watson*, John Forbes (1827—1892) — englantilainen lääkäri, siirtomaavirkailija; vuosina 1858—1879 Intian museon johtaja Lontoossa, kirjoittanut Intiaa käsitteleviä tutkielmia. — 199.
- Watt*, James (1736—1819) — kuuluisa englantilainen keksijä, varsinaisen höyrykoneen rakentaja. — 97.
- Welcker*, Karl Theodor (1790—1869) — saksalainen lainoppinut, vuosina 1848—1849 Frankfurtin kansalliskokouksen jäsen, kuului sen oikeistolaiseen keskustaan. — 352.
- Veleda* (1. vuosisata) — germaanilaisen brukteriheimon uhripapitar ja ennustaja, osallistui aktiivisesti kapinaan roomalaiherruutta vastaan (69—70 tai 69—71). — 271.
- Wellington*, Arthur Wellesley, herttua (1769—1852) — englantilainen sotapäällikkö ja valtiomies, tory-puolueen jäsen; pääministeri (1828—1830), ulkoministeri (1834—1835); sotajoukkojen komentajana Napoleonin aikaista Ranskaa vastaan käydyissä sodissa vuosina 1808—1814 ja 1815. — 369.
- Venedey*, Jacob (1805—1871) — saksalainen radikaali sanomalehtimies, vuosina 1848—1849 Frankfurtin kansalliskokouksen jäsen, kuului vasemmistosiipeen; myöhemmin liberaali. — 157.
- Weitting*, Wilhelm Christian (1808—1871) — Saksan työväenliikkeen syntykauden tunnettuja miehiä, utopistisen tasanjakokommunismin teoreetikkoja. — 113, 158—161, 163, 169, 171.
- Wermuth* — hannoverilainen poliisivirkamies, todistajana Kölnin kommunistijutussa (1852); yhdessä Stieberin kanssa laati kirjan »Yhdeksännentoista vuosisadan kommunistien salaliitot». — 156, 165.
- Westermarck*, Edvard Alexander (1862—1939) — suomalainen porvarillinen kansatieteilijä ja sosiologi. — 193, 194, 195, 205.
- Westphalen*, Ferdinand von (1799—1876) — preussilainen valtiomies, sisäministeri (1850—1858), taantumusmies; Jenny Marxin velipuoli. — 69.
- Viktoria* (1819—1901) — Englannin kuningatar (1837—1901). — 112.
- Vilhelm I* (1797—1888) — Preussin prinssi, prinssihallitsija (1858—1861). Preussin kuningas (1861—1888) ja Saksan keisari (1871—1888). — 349, 353, 370, 454.
- Vilhelm III* (1817—1890) — Alankomaiden kuningas (1849—1890). — 365.
- Willich*, August (1810—1878) — preussilainen upseeri, Kommunistien liiton jäsen, osallistui Badenin—Pfalzin kapinaan 1849; Kommunistien liitosta 1850 eronneen seikkailuhenkisen ryhmäkunnan johtajia; 1853 lähti maanpa-

- koon USA:han, osallistui sisällissotaan pohjoisvaltioiden puolella. — 155, 168, 170, 171.
- Wilson*, Joseph Havelock (1858—1929) — Englannin tradeunionistisen liikkeen toimihenkilö, parlamentin jäsen, kannatti yhteistyötä porvariston kanssa. — 411.
- Virchow*, Rudolf (1821—1902) — saksalainen luonnontutkija ja porvarillinen poliitikko; darvinismin vastustaja. — 51.
- Wirth*, Friedrich Moritz (1849 — k. vuoden 1916 jälkeen) — saksalainen lehtimies, taloustieteilijä. — 441.
- Voogt*, Karl (1817—1895) — saksalainen luonnontutkija, vulgaari materialisti, pikkuporvarillinen demokraatti; osallistui vuosien 1848—1849 vallankumoukseen Saksassa; 1850- ja 1860-luvulla Louis Bonaparten palkkaama saksalainen asiamies maanpakolaisten keskuudessa. — 53, 71, 315, 435.
- Wolff*, Caspar Friedrich (1733—1794) — tunnettu luonnontutkija, organismien kehitystä koskevan opin perustanlaskijoita; työskenteli Saksassa ja Venäjällä. — 42.
- Wolff*, Christian (1679—1754) — saksalainen idealistifilosofi, metafysikko. — 39, 54.
- Wolff*, Wilhelm (1809—1864) — saksalainen proletaarinen vallankumousmies, maaliskuusta 1848 Kommunistien liiton Keskuskomitean jäsen, vuosina 1848—1849 »Neue Rheinische Zeitungin» toimittaja, Frankfurtin kansalliskokouksen jäsen; maanpaossa Englannissa; Marxin ja Engelsin ystävä ja työtoveri. — 154, 155, 164, 166, 167.
- Wolfram von Eschenbach* (n. 1170 — n. 1220) — saksalainen keskiajan runoilija. — 220.
- Voltaire*, François-Marie (oik. *Arouet*) (1694—1778) — kuuluisa ranskalainen valistusfilosofi, deisti, satiirikkokirjailija, historioitsija. — 318, 337.
- Wright*, Asher (1803—1875) — amerikkalainen lähetyssaarnaaja, vuosina 1831—1875 eli intiaanien keskuudessa ja laati heidän kielensä sanakirjan. — 204.
- Wulfila* (Ulfila) (n. 311—383) — itägoottilainen kirkonmies ja poliitikko, kääntänyt gootteja kristinuskoon, loi goottilaisen kirjaimiston, käänsi raamatun gootin kielelle. — 263.

Z

- Zasulits*, Vera Ivanovna (1851—1919) — narodnikkilaisuuden ja sitten sosiaalidemokraattisen liikkeen toimihenkilö Venäjällä, »Työn vapautus» ryhmän perustajia; myöhemmin oli menševismien kannalla. — 137.
- Zuriá*, Alonso — espanjalainen virkamies, 1500-luvun keskivaiheilla asui Keski-Amerikassa. — 212.

NIMIÄ KIRJALLISUUDESTA JA MYTOLOGIASTA

- Abraham* — raamatun tarun mukaan muinaisjuutalainen patriarkka. — 208.
- Afrodite* — kreikkalaisessa muinaistarustossa rakkauden ja kauneuden jumalatar. — 217.
- Agamemnon* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Argosin kuningas, yksi »Iliiaan» sankareista, kreikkalaisten ylipäällikkö Troijan sodassa; Aiskhyloksen samannimisen murhenäytelmän sankari. — 177, 214, 245, 247.
- Aigisthos* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Klytaimestran rakastaja, osallistui Agamemnonin murhaan; Aiskhyloksen »Oresteia» trilogian toisen (»Hautausuhrin tuojat») ja kolmannen osan (»Suopectahtoiset») sankari. — 177.
- Akhilleus* — kreikkalaisessa muinaistarustossa urhoollisin Troijan piirittäneistä kreikkalaisista sankareista; yksi Homeroksen »Iliiaan» pääsankareista; ta-

- run mukaan Akhilleus sai surmansa hänen ainoaan haavoittuvaan ruumiinosaansa, kantapäähän, osuneesta nuolesta. — 214, 247, 409.
- Althai* — kreikkalaisessa muinaistarustossa kuningas Thestioksen tytär, Meleagrokseen äiti. — 270.
- Anaitis* — persialaisessa muinaistarustossa esiintyneen veden ja hedelmällisyyden jumalattaren Anahitan muinaiskreikkalainen nimi; Anahitan palvelonta oli levinnyt laajalti Armeniassa, jossa hänen hahmonsä liittyi yhteen vähäaasiaisten hedelmällisyyden jumalattarien hahmojen kanssa. — 206, 217.
- Apollon* — kreikkalaisessa muinaistarustossa auringon ja valon jumala, taiteiden suosija. — 177.
- Argonautit* — kreikkalaisen muinaistaruston sankareita, jotka lähtivät »Argo» laivalla Kolkhis-maahan noutamaan lohikäärmeen vartioimaa kultaista oinaantaljaa. — 270.
- Ariadne* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Kreetan kuninkaan Minoksen tytär; auttoi Theseusta pääsemään pois labyrintista, jossa tämä oli tappanut Minotauros-hirviön. — 42.
- Athene Pallas* — yksi kreikkalaisen muinaistaruston pääjumalista, sodan jumalatar ja viisauden olennoituma, Ateenan valtioelämän suojelija. — 177.
- Boreadet* — kreikkalaisessa muinaistarustossa pohjoistuulen jumalan Boreakseen ja Ateenan kuningattaren Oreitian pojat. — 270.
- Brunhilde* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla sepitetyn saksalaisen »Nibelungeinlaulun» sankaritar, Islannin kuningatar, sitten Burgundin kuninkaan Guntherin puoliso. — 226.
- Dafnis* — muinaiskreikkalaisen runoilijan Longosin (eli 100- ja 200-luvulla) romanssin »Dafnis ja Khloe» sankari, rakastunut paimennuorukainen. — 225.
- Demodokos* — yksi Homeroksen »Odysseian» sankareista, sokea laulaja tarunomaisen faalekien kuninkaan Alkinoksen linnassa. — 248.
- Don Quijote* — Cervantesin samannimisen romaanin päähenkilö. — 380.
- Droste-Vischering* — henkilöahmo saksalaisesta satiirisesta kansanlaulusta. — 352.
- Erinyit* — kreikkalaisessa muinaistarustossa kostonjumalattaria, naishahmoja Aiskhyloksen tragedioista »Hautausuhrin tuojat» ja »Suopeatahtoiset» (»Oresteia» trilogian toinen ja kolmas osa). — 177.
- Eteokles* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Theban kuninkaan Oidipuksen poika, taistelussa vallasta surmasi veljensä Polyneikesin ja itsekkin sai surmansa samassa otelussa; myytti oli aiheena Aiskhyloksen murhenäytelmässä »Seitsemän Thebaa vastaan». — 246.
- Erzel* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla sepitetyn saksalaisen »Niebelungeinlaulun» sankari, hunnien kuningas. — 226.
- Eumaios* — yksi Homeroksen »Odysseian» sankareista, Itaki-saaren kuninkaan Odysseuksen sikopaimen, joka pysyi uskollisena herralleen tämän monivuotisten retkien aikana. — 247.
- Fineus* — kreikkalaisessa muinaistarustossa sokea ennustaja; toisen vaimonsa yllyttämänä räökkäsi entisen vaimonsa Kleopatran, Boreakseen tyttären, hänelle synnyttämiä lapsia. Jumalat rankaisivat häntä siitä. — 270.
- Freyja* — skandinaivialaisessa tarustossa hedelmällisyyden ja rakkauden jumalatar, muinaisskandinaivialaisen kansaneepoksen, vanhemman »Eddan» sankaritar, veljensä, Frey-jumalan vaimo. — 196.
- Ganymedes* — muinaiskreikkalaisessa tarustossa kaunis nuorukainen, jonka jumalat ryöstivät ja veivät Olympos-vuorelle, missä hänestä tuli Zeuksen rakastettu ja juomanlaskija. — 216.
- George Dandin* — Molièren huvinäytelmän »George Dandin» (»Lannistettu aviomies») pääsankari. Tämä yksinkertainen varakas talonpoika meni naimisiin köyhtyneen ylhäisen naisen kanssa, joka petti häntä taitavasti. — 292.
- Gudrun* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankaritar, hegelingenien kuninkaan Hetelin ja Hilde Irlantilaisen tytär, Herwig Seelantilaisen morsian. Hartmut Ormanilaisen (normannilaisen) ryöstämänä oli kolmetoista vuotta hä-

- nen vankinaan, mutta kieltäytyi menemästä naimisiin Hartmutin kanssa. Herwig vapautti Gudrunin, josta tuli Herwigin vaimo. — 226.
- Gunther* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla sepitetyn saksalaisen »Nibelungeinlaulun» sankari, burgundien kuningas. — 226.
- Hadubrand* — yksi muinaisgermaanien sankarieepoksen »Hildebrandinlaulun» sankareista, eepoksen pääsankarin, Hildebrandin poika. — 269.
- Hartmut* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankari, ormanilaisen (normannien) kuninkaan poika, yksi Gudrunin hyljättyistä sulhasista. — 226.
- Hefaistos* — kreikkalaisessa muinaistarustossa tulen ja erityisesti sepäntaidon jumala. — 127.
- Hekataios* — kreikkalaisessa muinaistarustossa kolmikasvoinen ja kolmiruumiinen kuutamon jumalatar, manalan kummitusten ja haamujen haltijatar, pahuuden ja noituuden suosija. — 245.
- Herakles* — kreikkalaisen muinaistaruston kuuluisimpia sankareita, joka tunnetaan jättiläisvoimistaan ja suurista uroteoistaan. — 270.
- Herwig* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankari, Seelannin kuningas, Gudrunin sulhanen ja puoliso. — 226.
- Hetel* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankari, hegelingenien kuningas. — 226.
- Hilde* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankaritar, Irlannin kuninkaan tytär, josta tuli hegelingenien kuninkaan Hetelin vaimo. — 226.
- Hildebrand* — muinaisgermaanien sankarieepoksen »Hildebrandinlaulun» pääsankari. — 269.
- Kassandra* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Troijan kuninkaan Priamoksen tytär, ennustajatar; Troijan valloituksen jälkeen Agamemnon vei hänet orjattarenaan. Yksi Aiskhyloksen murhenäytelmän sankarittarista. — 214.
- Khloe* — muinaiskreikkalaisen runoilijan Longosin (eli 100- ja 200-luvulla) paimenromanssin »Dafnis ja Khloe» sankaritar, rakastunut paimentyttö. — 225.
- Kleopatra* — kreikkalaisessa muinaistarustossa pohjoistuulen jumalan Boreaksen tytär. — 270.
- Klytaimestra* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Agamemnonin puoliso, murhasi miehensä tämän palattua Troijan sodasta. Aiskhyloksen murhenäytelmän »Oresteian» sankaritar. — 177.
- Kriemhild* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla sepitetyn saksalaisen »Nibelungeinlaulun» sankari, Burgundin kuninkaan Guntherin sisar, Siegfriedin morsian ja vaimo, tämän kuoltua hunnien kuninkaan Etzelin vaimo. — 226.
- Loki* — skandinaivialaisessa tarustossa pahan haltija, tulen jumala; muinaisskandinaivialaisen kansaneepoksen, vanhemman »Eddan» sankari. — 196.
- Mefistofeles* — yksi Goethen murhenäytelmän »Faustin» pääsankareista. — 196, 305.
- Meleagros* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Kalydonin kaupungin kuninkaan Oineuksen ja Althaiain poika. Surmasi enonsa. — 270.
- Mooses* — raamatun tarun mukaan ennustaja ja lainsäätävä, vapautti muinaiset juutalaiset Egyptin orjuudesta ja sääti näille lait. — 175, 208.
- Mulios* — yksi Homeroksen »Odysseian» henkilöhahmoista, sanansaattaja. — 247.
- Mylitta* — babylonialaisessa tarustossa esiintyneen rakkauden ja hedelmällisyyden jumalattaren Ištarin muinaiskreikkalainen nimi. — 206.
- Nestor* — kreikkalaisessa muinaistarustossa vanhin ja viisain kreikkalaisista sankareista, jotka osallistuivat Troijan sotaan. — 245.
- Njord* — skandinaivialaisessa tarustossa hedelmällisyyden jumala. Muinaisskandinaivialaisen kansaneepoksen, vanhemman »Eddan» sankari. — 196.
- Odysseus* — Homeroksen »Iliaan» ja »Odysseian» sankari. Itäki-saaren tarukunin-

- gas, yksi kreikkalaisten päälliköistä Troijan sodassa, uljas, kekseliäs ja kaunopuheinen. — 247, 248.
- Orestes* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Agamemnonin ja Klytaimestran poika, kosti isänsä murhan äidilleen ja Aigistokselle; Aiskhyloksen tragediain »Hautausuhrin tuojat» ja »Suopeatahoiset» («Oresteia» trilogian toisen ja kolmannen osan) sankari. — 177.
- Polyneikes* — kreikkalaisessa muinaistarustossa Theban kuninkaan Oidipuksen poika, taistelussa vallasta surmasi veljensä Eteokleen ja itsekin sai surmansa samassa ottelussa; myytti oli aiheena Aiskhyloksen murhenäytelmään »Seitsemän Thebaa vastaan». — 246.
- Prometheus* — kreikkalaisessa muinaistarustossa yksi titaaneista; varasti jumailta tulen ja toi sen ihmisille; rangaistukseksi hänet kahlehdittiin kallioon, missä kotka repi hänen maksaansa. — 127.
- Rhadamanthys* — kreikkalaisessa tarustossa viisas ja oikeamielinen tuomari. — 323.
- Romulus* — muinaisen Rooman tarunomainen perustaja ja ensimmäinen kuningas. — 259.
- Shylock* — henkilöhahmo Shakespearen komediasta »Venetsian kauppias»; julma koronkiskuri joka vaati, että lainausehtojen mukaan hänen maksukyvyttömältä vekselivelalliseltaan leikattaisiin naula lihaa. — 30.
- Siegebant Irlantilainen* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankari, irlantilaisen kuningas. — 226.
- Siegfried* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla sepitetyn saksalaisen »Niebelungeinlaulun» pääsankareita. — 226.
- Siegfried Morantilainen* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankari, yksi Gudrunin hyljätyistä sulhasista. — 226.
- Sif* — skandinaivialaisessa tarustossa ukkosenjumalan Torin puoliso, yksi muinaisskandinaivialaisen kansaneepoksen, vanhemman »Eddan» sankareista. — 269.
- Telamon* — muinaiskreikkalainen tarusankari, osallistui sotaretkeen Troijaa vastaan. — 214.
- Telemakhos* — Homeroksen »Odysseian» sankari, Itaki-saaren kuninkaan Odysseuksen poika. — 214.
- Teukros* — Homeroksen »Iliaan» sankareita, taisteli Troijan edustalla. — 214.
- Theseus* — kreikkalaisen muinaistaruston pääsankareita, Ateenan kuningas, jota pidettiin Ateenan valtion perustajana. — 250.
- Thestius* — muinaiskreikkalainen Pleuronin tarukuningas Etoliassa. — 270.
- Tuhkimo* — monien kansojen laajalti levinneen sadun päähenkilö, epäoikeudenmukaisesti hyljitty nöyrä ja työteliäs tyttö. — 159.
- Ute norjalainen* — muinaisgermaanien kansaneepoksen ja keskiajalla, 1200-luvulla sepitetyn saksalaisen »Gudrun» runoelman sankaritar. — 226.
- Zeus* — ylijumala kreikkalaisessa muinaistarustossa. — 247.

ASIAHAKEMISTO

A

- Aatelisto* — 35, 73, 74, 105, 108.
Abstraktio (tutkimusmenetelmänä) — 60, 312, 451.
Afrikka — 408, 447.
Agnostisismi — 86, 89—91, 313.
Agraarikysymys — 417—418, 422—426, 428—434.
Aika — 49, 315.
Aikakauslehdistö — 150, 151.
Ajattelu — 49, 52—53, 60, 87, 91, 114, 117, 118, 311—314, 337, 453.
Algebra — 37.
Algeria — 439.
Alkemia — 37, 320.
Älkukantainen yhteiskuntajärjestelmä — 139, 140, 182—183, 222, 239—242, 250—251, 272, 285—286, 297.
Amerikka
 — Amerikan löytäminen — 93, 447;
 — Amerikan Yhdysvallat — 22, 99, 100, 138, 142, 238, 279, 295, 296, 340, 393—395, 400, 402, 408, 439—440, 456;
 — sisällissota — 71, 170;
 — Etelä — 100.
Ammattikunnat — 105, 121, 124, 125, 226, 341, 391.
Ammattiliitot — 28.
 Ks. myös: *Trade unionit*.
Anarkistit — 5, 132.
Anastukset — 374.
Anatomia — 38, 41, 92.
Antagonismi (vastakohtaisuus) — 74, 124, 257, 457.
- Antiikin maailma* — 187—188, 211, 214—216, 218—219, 242—265, 276—280, 282, 291, 293—294, 295, 299.
Arabit — 35—37, 65, 115.
Armeija — 359.
Arvo — 75, 460—461.
Aseet — 61.
Atomi — 53.
Australia — 340, 378, 395, 400, 439.
Avoliitto — 107, 216, 220, 226;
 — ryhmävioliitto — 180—182, 194, 199—203, 205—207, 213, 217, 223, 227, 229;
 — pareittaisavioliitto — 200, 202—205, 209, 214, 215, 217, 220, 223, 227, 229, 266, 267, 271, 288, 289;
 — yksiavioisuus (monogaamia) — 207, 211, 213—214, 216—221, 223, 224, 227, 229, 230, 266, 271, 288, 289, 299;
 — kapitalismin kaudella — 220—223, 226—229;
 — kommunismin kaudella — 224, 230.

B

- Bakuninilaiset* — 5, 72.
Barbaarisuus — 173, 185, 186—189, 197, 199, 203, 204, 205, 207, 208, 214, 217, 223, 237, 238, 249, 252, 274—275, 284—290, 293.
Belgia — 408.
Biologia — 38, 41—42, 54, 315.

Bonapartismi — 71, 296.

C

Chartismi — 98, 100, 101, 102, 119, 160—162, 405—406.

D

Darvinismi — 42, 57, 117, 126, 146, 182, 316, 328, 435—438.

Demokratia — 77, 80, 150.

Dialektiikka — 52—55, 110, 114, 118, 451, 453;

— idealistinen — 55—56, 114—115, 118, 305, 325—326;

— materialistinen — 42—43, 55, 56, 63, 114—119, 217, 225, 300, 306, 325—329, 337.

Dialektinen materialismi.

Ks. *Dialektiikka*, *Materialismi*.

Dogmatismi — 15, 440, 444, 461.

E

Egypti — 439.

Ektektisismi — 53.

Elsass-Lothringen — 364—365, 370—376.

Elämä — 44, 46, 47, 49, 91, 173—174.

Englannin porvarillinen vallankumous 1600-luvulla — 93—94, 336.

Englanti — 11, 35, 85, 86, 88—89,

93, 97, 99, 107, 111, 149, 161, 297, 302, 331, 332, 333, 336, 343,

344, 357, 375, 384, 386, 393, 394, 400, 402, 404—406, 408, 409, 411,

412, 426, 439, 447, 450;

— porvaristo — 88—89, 92, 93—100, 332, 402, 404, 406;

— maaylimystö — 94—97, 100, 137, 332, 386, 405;

— työväenluokka — 98, 100, 102 — 103, 113, 332, 407—408, 409, 410, 411, 438—439;

— työväenliike — 410—412;

— talonpoikaisto — 143—144, 417;

— siirtomaamonopoli — 439.

Englantilainen 1600-luvun filosofia — 85—88, 95, 114, 450.

Espanja — 35, 139, 366.

Eurooppa — 65—66, 92, 137, 138, 141, 142, 339, 455—456.

F

Feodalismi — 74, 76, 92, 96, 125, 132, 282, 331—332, 336, 390.

Feuerbachilaisuus

— sen yleinen luonnehdinta — 310 — 311, 314—315;

— feuerbachilaisen materialismin puutteellisuudet — 314 — 315, 316—317, 319—320;

— Feuerbachin idealismi — 317, 318—324.

Filosofia

— yleinen luonnehdinta — 36, 38, 42—43, 50—54, 74, 118—119,

120, 310—312, 337, 450, 452.

— päällysrakenteena — 334, 442, 444, 449.

Ks. myös: *Feuerbachilaisuus*, *Filosofian peruskysymys*, *Idealismi*, *Klassinen saksalainen filosofia*, *Materialismi*.

Filosofian peruskysymys — 311—313.

Fysiikka — 52, 56, 92.

G

Geologia — 38, 40, 43, 315.

Germaanit — 139, 188, 212, 219, 235—237, 246, 268—276, 280, 281,

283—285, 294, 299, 320.

»*Gothan ohjelman arvostelu*», Marx (kirjan synnystä) — 5—7, 32—33.

H

Hegeliläisyys — ks. *Klassinen saksalainen filosofia*.

Historia (tieteenä) — 11, 38, 45, 74, 114, 117—118, 173—174, 306,

329—331, 442, 444—445, 457—459.

Historiallinen materialismi — ks. *Materialismi*, *Materialistinen historiankäsitely*.

I

Idealismi

— yleinen luonnehdinta — 56, 118, 310, 312, 436;

— Hegelin idealismin arvostelu — 55—56, 117—119, 304—309, 312—314, 317, 321, 325—327, 329,

330—331, 436;

— idealistinen historiankäsitely — 73, 119, 329, 330—331, 441;

— nuorhegeliläisyys — 55, 309—310;

— vanhahegeliläisyys — 53, 55, 309 — 310.

Ideologia (todellisuuden idealistisena ymmärtämisenä) — 63, 146, 320, 325, 331, 334—337, 449—450, 451—453.

Ihminen — 44—46;
— eroavuus eläimistä — 44—45, 57—64, 134, 436—437;
— ja luonto — 44—45, 64—65;
— yön osuus apinan muuttumisessa ihmiseksi — 45—46, 57—64, 437.

Ihmisaivot — 60, 62—63.

Ihmisen käsi — 45, 57—60, 62.

Inkvisitio — 37.

Internationaali — ks. *Kansainvälinen työväenliitto*.

Internationalismi, proletaarinen — 17, 26, 69, 72—73, 148, 159, 165, 172, 339, 439—440.

Intia — 139, 140, 141, 190, 212, 213, 286, 400, 439, 447.

Intiaanit — 181, 182, 186—190, 200, 203—205, 208, 210, 219, 231—240, 242, 246, 247, 251, 272, 275, 285.

Irlanti — 65, 212, 266—267, 404.

Italia — 35—37, 98, 139, 339, 343, 345—349, 351, 360, 362, 367, 368, 394, 406, 413, 415, 458.

Itävalta — 340, 343—351, 357—360, 361—364, 365, 367, 371, 387, 445, 455.

J

Jako — 11—15, 441—442, 458.

K

Kanada — 439.

Kansainvälinen työväenliitto — 17, 26—27, 72—73, 82, 147, 156, 165, 172, 389, 438;

— Haagin kongressi — 5, 72—73.

Kansakunta — 35, 62, 339, 340.

»*Kansalaisista Ranskassa*», *Marx* (kirjan synnystä) — 72.

»*Kansalaisyhteiskunta*» — 161, 332—333.

Kansantaloustiede — 50—51, 182, 399;
— marxilainen — 55—56, 71, 75—76;
— klassinen — 66, 75, 453, 460—461;

— vulgaari — 15, 18, 100—101, 119, 173, 436, 446, 451, 453, 460—461.

Kapitalistinen tuotantotapa — 11, 15, 18, 20—22, 65—67, 74—76, 86, 107, 111, 119—124, 125, 128, 137—139, 141, 142, 223, 227—

228, 296, 320—321, 323, 333, 390—391, 397, 399—402, 446—447, 457—458, 460—461;

— sen ristiriidat — 65, 76, 104, 107, 111, 119, 138, 142, 143, 320—321, 333, 409, 437, 456—457;

— tuotantosuhteet — 15, 65—66, 137;
— sen historiallisesti ohimenevä luonne — 138—139, 142, 143;

— kunkin erillisen tehtaan tuotannon järjestyneisyyden ja koko yhteiskunnan tuotannon anarkian välinen vastakohtaisuus — 122, 125—126, 128, 134—135;

— yhteiskunnallisen tuotannon ja kapitalistisen omistuksen välinen ristiriita — 124, 126, 128, 135, 138, 142, 437.

Ks. myös: *Kilpailu*, *Maailmanmarkkinat*, *Omistus*, *Palkkatyö*, *Porvaristo*, *Proletariaatti*, *Pääoma*, *Taluspulat*, *Teollisuus*, *Työpalkka*, *Työvoima*.

Kapitalistisen kasautumisen yleinen laki — 10—11, 126—127, 390—391, 397, 400—401.

Kapitalistisen tuotannon anarkia — 104, 122—123, 124—127, 132, 134—135, 298, 437, 447, 458—459, 461.

Kasvatus — 22, 23.

Kasvitiede — 38, 42.

Kauppavapaus — 391, 405, 453.

Kauppiaat — 291, 298—299.

Kaupunki ja maaseutu — 73—74, 111, 253, 389;

— kaupungin ja maaseudun välinen vastakohtaisuus — 290—291, 299.

Kehitys — 435, 450—451, 459.

Keltit — 212, 265—268.

Kemia — 38, 41, 43, 44, 47, 52—53, 56, 91, 315.

Keskiaika — 73, 86, 92, 105, 121, 122, 125, 134, 139, 207, 226, 227, 248, 291, 299, 312, 316, 320, 336, 339, 384, 454.

Keskimääräisen voiton suhdeluku — 460—461.

Kieli — 45, 59—60, 62—63.

Kiina — 100, 400.

Kilpailu — 46, 93, 124, 129, 135, 306, 401, 461.

Kirjallisuus — 35, 458.

Klaani — 204, 268.

Klassinen saksalainen filosofia — 53, 54—55, 91—92, 97, 114, 117, 118, 304—310, 312—317, 320—321, 325—327, 329, 330, 403, 442, 450, 452—453.

Kommunismi (oppi)

— utooppinen — 35, 106, 113—114, 150, 159, 160, 161, 163;
— tieteellinen — 74—75, 76, 148—150, 153, 155, 161, 162, 325—326, 338, 351, 403, 414.

Kommunismi (yhteiskuntataloudellinen muodostuma) — 441—442;

— tuotanto — 12, 13, 46, 74—75, 129, 131, 132, 134—136, 142, 143, 224, 391, 397—398, 441—442;
— jako — 12, 14, 15, 46, 75, 134, 441—442;
— aineelliset edellytykset — 121—122, 129—130, 133—134, 138, 142—143, 391, 397, 414, 443—444;
— tuotantosuhteet — 15, 132;
— ja yksityisomistuksen poistaminen — 443, 444;
— työ — 13—14;
— luokkien hävittäminen — 19, 65, 75, 131—133, 135—136, 160—161, 164, 297, 391;
— ja valtio — 20, 132, 297;
— perhe — 224—225;
— yksilöiden kaikinpuolinen kehitys — 46;
— kapitalismista kommunismiin joltavan siirtymäkauden välttämättömyys — 13, 19—20, 443;
— kommunistisen yhteiskunnan kaksi vaihetta — 13, 14;
— kehitysmaiden siirtymistiet kommunismiin — 439.

Kommunistien liitto — 69, 71, 150, 156—160, 162—172, 438.

»**Kommunistisen puolueen manifesti**» (kirjan synnystä) — 69, 81, 148, 156, 165, 414.

Kone — 65, 74, 86, 111, 121, 126, 135, 138, 141, 300, 331, 389.

Kreikka (Muinainen) — 54, 115, 139, 189, 214—216, 242—257, 290—291, 294, 299, 457.

Kristinusk — 65, 99, 279, 320—321, 335—337.

Kulta (ja hopea) — 274, 287, 340, 447.

Kulut — 437.

Kurjistuminen, työväenluokan — 390—391.

Kuuba — 66.

Käsiteollisuus — 36, 74, 86, 289, 290, 332.

Käyttöarvo — 9, 10.

Käytäntö totuuden kriteerinä — 52, 313—314.

Kölnin oikeusjuttu kommunisteja vastaan — 71, 170—171.

L

Lahkolaisuus — 26, 84, 150.

Laki — 298, 329, 330, 331, 437, 449.

Lakko — 401, 406.

Lassalleisuus — 5, 11, 15—19, 23, 25—28, 30, 33, 34, 77, 84, 135, 379, 388.

Lasten työ — 23, 111.

Liikatuotanto — 135, 332.

Liikatuotantopulat — ks. *Talouspulat*.

Liikaväestö — 126, 135.

Liike

— sen luomisen mahdottomuus ja sen häviämättömyys — 47—49, 114—115;

— liikemuotojen muuttuminen toisikseen — 41.

Lisäarvo — 18, 76, 120, 146—147, 182, 401.

Logikka — 52, 119, 337.

»**Louis Bonaparten brumairekuun kahdeksastoista, Marx** (kirjan synnystä) — 71.

Luokat — 16, 22, 73—74, 334, 456;

— niiden synty — 65—66, 119—120, 218, 248—249, 287, 289—293, 298, 331—332, 458;

— taloudellisten suhteiden tuote — 66, 119—120, 133, 331—333;
— vallankumoukselliset — 15, 297, 334;

— hallitsevat — 74, 75, 133, 296—297, 333, 334;

— niiden vastakohtaisuus — 15—16, 65—66, 74, 218, 257, 293—294, 296, 320, 334;

— niiden hävittäminen — 19, 65, 74—75, 131—133, 135—136, 161—162, 164, 297, 391.

Luokkataistelu — 16, 19, 21, 81, 293, 332—333, 437, 444, 448;

— antagonistisen yhteiskunnan kehityksen liikevoimana — 73—74, 82, 119, 161, 162, 332;

— kapitalismin kaudella — 16, 21, 65, 78, 79, 82, 107, 119, 297;
— poliittinen — 334.

Luonnonfilosofia — 50, 55.

Luonnontiede — 35—43, 47, 51—56, 64—65, 111, 115, 117, 119, 306, 313—315, 436—437.

Luonto — 9, 38—43, 44—45, 63—65, 117, 251, 310, 315—317, 327—328, 329.

Luxemburg — 364—366, 372—373.

M

Maailmankatsomus — 54, 82.

Maailmanmarkkinat — 125, 141, 306, 341, 400, 446.

Maankorko — 76.

Maanomistus — 299, 331, 418, 432—433.

Maanviljelys — 140, 142, 289.

Maaomaisuus — 11, 292, 296.

Maaorjatalonpojat — 76, 140, 281—282, 284, 299.

Maaseutu — ks. *Kaupunki ja maaseutu*.

Mahdollisuus ja todellisuus — 46—47.

Malthusilaisuus — 18, 27, 436.

Manufaktuuri — 36, 74, 86, 111, 121, 122, 126, 134, 332, 337.

Markki (saksalainen yhteisö) — 125, 239—240, 268—269, 280—282, 284, 294.

Markkinat — 127, 456.

Marxismi (sen historia) — 50, 68—73, 82—83, 146—147, 161, 162, 325, 403, 440, 443, 445, 452, 458—459.

Ks. myös: »*Gothan ohjelman arvostelua*» (*Marx*), *Kansainvälinen työväenliitto*, »*Kansalaisista Ranskassa*» (*Marx*), *Kommunistien liitto*, »*Kommunistisen puolueen manifesti*», »*Louis Bonaparten brumairekuun kahdeksastoista*» (*Marx*), »*Palkkatyö ja pääoma*» (*Marx*), »*Pääoma*» (*Marx*), »*Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi*» (*Engels*).

Materia — 41, 47—49, 55, 56, 65, 87, 88, 314—315.

Materialismi

— materialistinen maailmankatsomus — 88, 91, 310—311, 314—315, 316—317, 325, 459;

— dialektinen — 118, 306, 312, 315—316, 326;

— historiallinen — 73—74, 86, 91, 118, 315, 317, 329—337, 442, 444—452, 457—459, 461;

— Feuerbachin — 310—311, 314—315, 316, 317, 318—324;

— vulgaari — 53, 314—316, 441, 442, 444;

— esimarxilainen — 86—88, 95—96, 118, 310, 315, 330.

Materialistinen historiankäsitelys — 73—74, 91—92, 119—121, 146, 161, 173, 302, 315, 329—337, 441, 442, 444—451, 457—459.

Mekaniikka — 37, 92.

Metafysiikka — 38—42, 53—55, 114—117, 315—316, 327.

Monarkia — 35, 454;

— absoluuttinen — 93, 95, 96, 149, 296, 450.

Monopoli — 129.

Moraali — 323—324, 400—401.

Muinaisreikkalainen filosofia — 52—54.

N

Nainen

— alkukantaisessa yhteiskunnassa — 176—178, 204—205, 210, 214, 222—223, 288;

— Muinaisessa Kreikassa — 210, 214—215;

— germaaneilla — 218, 284;

— kapitalismin kaudella — 221—223;

— hänen vapautumisehdot — 223—224, 229, 288.

Naisen emansipaatio yleisen emansipaation mittana (Fourier'illa) — 110.

Naisten työ — 23, 111.

O

Oikeudenmukaisuus — 105.

Oikeus — 11—12, 13—14, 62, 96, 221—222, 333—334, 341, 442, 444, 448—449, 452, 458.

Oleminen — 55, 312.

Omistus

— yhteisöomistus — 138, 140—141, 272—273;

— yksityinen — 137, 140—141, 174, 216, 227, 248—249, 252, 253—254, 272—273, 289;

— tuottajan omaan työhön perustuva yksityisomistus — 67, 121—122, 137;

— yhteiskunnallinen — 66, 227, 443;

— feodaalinen — 253;

— porvarillinen — 105, 107, 253;

— valtion — 130—131, 166;

— yksityisomistuksen hävittämisen välttämättömyys — 443, 444.

Orjanomistuksellinen tuotantotapa — 76.

Orjuus — 132, 208—209, 214, 248, 253, 256, 279—280, 284—285, 287—289, 290, 292, 299.

Osakkeet, osakeyhtiöt — 129, 130, 135, 141, 390—391, 397, 443, 447.

Osuustoimintaliike — 19—20, 113, 443.

P

Pakkoluovutus, välittömien tuottajien — 137.

Palkkatyö — 124, 132, 217, 224, 299, 401, 424, 440.

»Palkkatyö ja pääoma», Marx (teoksen synnystä) — 154.

Palstatilamaanviljelys — 418, 429, 431.

Pankit, pankkipääoma — 138, 141, 447. Pariisin Kommuuni

— sen historiallinen merkitys — 17, 26, 72, 80, 370, 376;

— Kommuuni uutena valtiotyypinä — 26, 28.

Perhe — 63, 111, 174, 175, 190—191, 203, 211, 223, 288;

— verisukulaisperhe — 196—197, 200—201;

— punalua-perhe — 191, 195, 197—203, 207—208, 231, 268;

— pareittaisperhe — 190, 203—205, 207, 208, 214, 219;

— patriarkaalin perhe — 210, 211, 213, 223;

— yksiaviolinen (monogaaminen) perhe — 208, 214, 215—217, 218, 223, 230, 245, 299;

— kapitalismin kaudella — 218, 221—222;

— kommunismin kaudella — 224—225.

Perinnöllisyys — 58.

Perusta ja päällysrakenne — 74, 102, 109, 119, 146, 161, 332—333, 442, 444—445, 448—453, 457—460.

Pikkuporvaristo — 26, 80, 107, 160—161, 378, 390.

Poikkeuslaki sosialisteja vastaan Saksassa — 33, 34, 79, 171, 392, 442, 443.

Politiikka — 62, 74, 359, 442, 444, 450—451, 452, 458.

Porvarillinen demokratia — 21, 28.

Porvaristo — 75, 93—94, 99, 105, 107, 110, 130, 133, 149, 228, 306, 320, 323, 331, 340, 345, 346, 350;

— sen kehityshistoria — 16, 35, 36, 65, 73—75, 92—95, 97, 99—100, 101, 105—106, 108, 121, 134—135, 331—332, 336, 339—340, 353, 400, 451;

— ja proletariaatti — 15, 65, 74—75, 77, 79, 95, 105—106, 107,

111, 124, 135, 148—150, 331—332, 339—340, 346, 414, 415;

— suurporvaristo — 74.

Preussi — 71, 340, 344, 346—347, 349—355, 357—362, 363—366, 368, 373, 385, 387, 394, 444—445, 454, 455.

Proletariaatin aseistaminen — 166.

Proletariaatin diktatuuri — 21, 394, 429, 433, 443—444, 451.

Proletariaatti — 75, 81, 85—86, 124, 223—224, 340;

— sen kehityshistoria — 28, 35, 98, 107, 111, 331, 353, 439;

— proletariaatin ja porvariston välinen vastakohtaisuus — 135, 149, 150, 229, 340, 346;

— proletariaatin ja porvariston välinen luokkataistelu — 15, 66, 79, 124, 131, 331, 414, 415;

— ja kommunistinen maailmankatsomus — 119—120, 161—162, 414;

— proletaarinen vaatimus luokkien hävittämisestä — 19, 66, 75, 131—133, 135—136, 161—162, 164, 297, 391;

— sen historiallinen tehtävä — 11, 75, 136, 353;

— ja poliittisen vallan valtaaminen — 28—29, 131, 135—136, 297, 394, 414—416, 451;

— proletariaatin eroavuus muihin luokkiin verrattuna — 74, 439—440;

— proletaarinen internationalismi — 16, 17, 26, 69, 72—73, 148, 159, 165, 172, 339, 440;

— proletariaatin ja talonpoikaiston liiton välttämättömyys — 85, 414. Ks. myös: Proletariaatin aseistaminen, Proletariaatin diktatuuri.

Prostituutio — 107, 196, 216, 217, 221, 223, 224.

Proudhonilaisuus — 113.

Puola — 72, 151, 339, 344, 350.

Puolueen ohjelma — 388—389.

Päällysrakenne — ks. Perusta ja päällysrakenne.

Pääoma — 75, 129, 441, 461.

»Pääoma», Marx (kirjan synnystä ja levittämisestä) — 8, 56, 72—73, 379, 460—462.

Pääoman alkuperäinen kasautuminen — 105, 456;

— pääomien muodostuminen — 94;

— proletariaatin ilmaantuminen — 124.

Pääoman kasautuminen — 76.

Pääoman keskittyminen — 65, 123, 128

129, 134—135, 137, 401—402.
Pörsä — 130, 297, 345, 446, 447.

R

Raha — 128, 252, 287, 291, 298, 299, 447, 456.

Ranska — 35, 74, 94, 96, 97, 107, 108, 149, 296, 304, 319, 331, 332, 337, 343, 344, 350, 353, 354, 364, 370—376, 384, 393—395, 402, 406, 408, 412, 454;

— porvaristo — 99, 337, 345;

— talonpoikaisto — 417—418;

— heinäkuun monarkia — 99;

— toinen keisarikunta — 98, 99, 296, 344—348, 356—357, 360, 366—368, 417;

— tasavallan julistaminen 4. syyskuuta 1870 — 368, 370;

— kolmas tasavalta — 99.

Ranskalainen 1700-luvun filosofia — 36, 39, 95—96, 97, 103, 105, 106, 114, 120, 304, 315, 318, 450.

Ranskan suuri porvarillinen vallankumous 1700-luvun lopulla — 74, 88, 94, 96, 106—111, 253, 305, 320, 348, 363, 372—373, 384, 394, 403.

Ranskan työväenpuolue — 420—421, 427, 428.

Rauha — 339.

Rautatiet — 74, 100, 129, 400, 447.

Reformismi — 81.

Renessanssikausi — 35—37, 334.

Riisto — 74—76, 120, 296, 298—300, 341, 397.

Ristiriita

— tuotantosuhteiden ja tuotantovoimien välinen — 107, 121, 123—124, 126, 128—129, 138;

— työn ja pääoman välinen — 74—75, 124, 135, 441;

— tuotannon ja kulutuksen välinen — 437;

— tuotannon ja vaihdon välinen — 135.

Rooma (Muinainen) — 139, 143, 188, 211, 218, 257—265, 277—279, 282—283, 291, 294, 295, 299, 305, 320, 334, 335.

Rotu — 458.

S

Saksa — 22, 26, 35, 50, 51, 53, 55, 68—69, 82, 85, 93, 98, 100, 139, 148, 149, 150, 165, 171, 273, 296, 297,

302, 304, 309, 332, 336, 337, 339—341, 342—343, 345, 347, 364—365, 370, 372—377, 379—387, 390, 392—394, 397, 402, 406, 408, 427, 433—434, 436, 445, 447, 454, 455, 458;

— työväenluokka — 19, 26, 51, 103, 148—150, 151, 171, 356, 378—381, 443;

— porvaristo — 103, 149—150, 340—342, 347, 352—357, 359—360, 362—363, 377—380, 383;

— Saksan yhdistyminen — 151, 337—338, 342—343, 347—349, 355, 359—361, 363, 367, 454—455;

— työväenliike — 81—83, 103, 151, 159, 338, 363, 379, 380, 411—412, 442, 454—455;

— talonpoikaisto — 19, 139—140, 154, 347, 377, 386, 417, 418—420, 444;

— junkkerit — 376—377, 379, 380, 385, 386, 443.

Saksan ja Ranskan sota (1871) — 365, 367—371.

Saksan sosiaalidemokraattinen Puolue — 5, 17—20, 32, 34, 51, 82, 84, 85, 374, 378, 379, 441—442;

— Gothan ohjelma — 5—7, 9—12, 15—24, 26—30, 388;

— vuoden 1891 ohjelma — 388—396;

— opportunisti puolueessa — 77—83, 392, 393.

Saksan sosiaalidemokraattinen työväenpuolue (eisenachilaiset) — 7, 25, 26, 30, 84.

Sattuma ja välttämättömyys — 298, 327, 329—330, 444, 459.

Siirtomaakysymys — 438—439.

Sivilisaatio — 173, 184—185, 189, 197, 208, 214, 217, 218, 223, 231, 285, 290—291, 297—301.

Sivistyneistö — 81, 442—444.

Solu — 41—43, 44.

Sosialismi

— tieteellinen — 74—75, 76, 101, 104, 119—121, 136, 325—338, 403, 414, 423—424;

— utooppinen — 88, 106—114, 119, 120, 126, 409;

— porvarillinen — 51, 81, 82, 129—130, 388, 409;

— valtiotalismismi — 396.

»*Sosialismin kehitys utopiasta tieteen*», *Engels* (kirjan synnystä) — 84—86.

Sota — 339;

— proletariaatin suhtautuminen sotaan — 26, 438—439;

- Krimin sota — 344—346, 354, 455;
- vuoden 1859 Italian sota — 346—347, 354, 359—360.

Soviniismi — 99, 373.

Sukulaitos — 139, 181—182, 198—199, 203, 208, 231—255, 257—259, 261—272, 275, 280—281, 284—286, 288, 289, 292—294, 457;

— äidinoikeus — 176—178, 182, 199—201, 206—207, 209—210, 213, 219, 232, 234, 242, 268, 269—271, 273;

— isänoikeus — 177, 182, 209—210, 214, 219, 226—227, 242, 243, 248, 258, 268, 271, 275, 288.

Suuret maantieteelliset löydöt — 74, 125, 227—228, 447.

Suurteollisuus — 36, 53, 74, 107, 111, 121, 122, 125—127, 221, 223, 288, 306, 331—332, 337, 340, 423, 447.

Sveitsi — 21, 22, 28, 151, 158, 163, 296, 345, 394.

Syy ja seuraus — 117, 326, 446, 451, 453, 458.

T

Taide — 35, 58, 62, 458.

Taistelu olemassaolosta

— yhteiskunnassa — 46, 126, 132, 436—438;

— luonnossa — 46, 126, 435—438.

Tajunta — 37, 45, 47, 49, 60.

Taktiikka, työväenpuolueen — 7—8, 82, 414—416, 439—441.

Talonpoikaisto — 93, 141, 377, 390, 414, 417—421, 423, 426—434, 444.

Taloudelliset lait

— niiden toteuttamisen luonne antagonistisissa muodostumisissa — 123—124, 130—131, 133—134, 298, 447, 458—459, 461;

— niiden toteuttamisen luonne kommunismissa 130, 133—134;

— tuotantosuhteiden ja tuotantovoimien luonteen vastaavuuden laki — 120.

Talouden ja politiikan epätasainen kehitys kapitalismin kaudella — 402—403, 408, 409.

Taluspulat — 46, 67, 75, 127—128, 130, 133, 291, 298, 377, 404, 406, 408, 437, 446—447, 451.

Taloustiede ja politiikka — 120, 333.

Tanska — 355, 358, 359, 367, 368.

Tasa-arvoisuus (porvarillinen) — 13—14, 29, 105.

Tasavallat

— porvarillinen — 21, 105, 223, 296—297, 415;

— demokraattinen — 393.

Tavara, tavaratuotanto — 86, 122, 252, 286—287, 297—298, 460.

Tavarafetišismi — 124, 133.

Teollinen vallankumous — 97, 98, 111, 134.

Teollisuuden kehitysjakso — 67, 400, 404, 446.

Teollisuus — 86, 313, 408.

Teologia — 37, 39, 320, 452.

Teoria — 51, 52, 338, 440.

Tiede — 46, 52, 53, 55, 62, 90—91, 92, 138, 142, 147, 306, 308, 338, 450, 452, 458.

Tiedostus — 312.

»*Todellinen sosialismi*» — 81, 163, 310.

Totuus (absoluuttinen ja suhteellinen) — 306, 308, 327.

Trade unionit — 102, 113, 401, 406—407, 410.

Tsarismi (Euroopan taantumuksen tukena) — 339, 340, 343, 357, 374.

Tuli (sen keksimisen merkitys) — 62.

Tuotanto (ihmisolemusta ilmaisevana tekijänä) — 45, 64—65, 73—75, 120, 134—135, 185, 252, 297, 436—437.

Tuotantosuhteet — 102, 121, 332.

Ks. myös: *Taloudelliset lait*.

Tuotantotapa — 15, 131—132, 251, 332, 457—458.

Ks. myös: *Yhteiskuntataloudellisten muodostuma*.

Tuotantovoimat — 14, 75, 107, 121, 130, 135, 332.

Ks. myös: *Taloudelliset lait*.

Tuotantovälineet — 15, 121—122, 137, 333, 389.

Turkki — 344.

Työ — 9—11, 75, 174;

— sen osuus apinan muuttumisessa ihmiseksi — 45, 57—64, 437;

— henkisen ja ruumiillisen työn vastakohtaisuuden hävittäminen — 14;

— kaiken rikkauten lähteenä — 57;

— arvon lähteenä — 461.

Työkalu — 45, 58, 61, 122.

Työläisaristokratia — 407, 409, 410, 438—439.

Työnjako — 15, 22, 36, 86, 122, 133, 249, 253, 289, 293, 298, 332, 447, 448, 450;

— ja tuotantovoimien kehitys — 287;

— ensimmäinen suuri yhteiskunnallinen työnjako — 287, 290, 299;

— toinen suuri yhteiskunnallinen

työnjako — 249, 253, 289—290;
 — luontainen — 286, 288;
 — vanhan työnjakojärjestelmän hä-
 vittämisen välttämättömyys kom-
 munismin kaudella — 14.
Työpalkka — 18, 27, 126.
Työpäivä — 112, 401.
Työvoima — 15, 18, 75, 120, 298, 401
 —402.
Työväenliike — 72—73, 119, 157, 338,
 411—412, 440.
 Ks. myös: *Luokkataistelu*.
Työväenluokan puolue — 8, 23, 29, 77,
 81, 82, 148—150, 297, 393, 414,
 417, 425, 430—431.
Työväenluokka — 82, 353, 440.
Työvälineet — 9.
Tähtitiede — 43, 47—48;
 — sen historia — 37—40, 41, 43, 92.

U

Unkari — 98, 154, 339, 340, 346, 349,
 406, 455.
Uskonpuhdistus (Saksassa) — 93, 105,
 228, 336.
Uskonto — 36, 37, 39, 40, 48, 74, 88,
 89, 92—93, 95, 97—99, 101—102,
 236, 311—312, 318—321, 334—
 335, 336—337, 387, 396, 442, 444,
 449, 450, 453.

V

Vaihto — 138, 141, 252, 286, 290, 298,
 333, 458.
Valkuaisaine — 91;
 — elämän kantajana — 44, 63—64,
 91.
Vallankumous — 65—66, 145, 174, 224,
 347—348;
 — sen edellytykset ja ehdot — 169—
 170;
 — kommunistinen — 26, 65—66, 82
 —83, 130—131, 133—134, 135—
 136, 332, 397, 437, 439;
 — proletaarinen, samanaikainen kai-
 kissa edistysmaissa — 103;
 — porvarillinen — 93—94, 105—106,
 331, 337, 456;
 — sen voiton mahdollisuus rauhan-
 omaista tietä — 392—393;
 — keskeytymätön — 153.
 Ks. myös: *Englannin porvarilli-
 nen vallankumous 1600-luvulla*,
*Ranskan suuri porvarillinen val-
 lankumous 1700-luvun lopussa*, *Vuo-
 den 1848 vallankumous Ranskassa*,
Vuosien 1848—1849 vallankumous,

*Vuosien 1848—1849 vallankumous
 Saksassa*.

Valtio — 20—22, 28—29, 129—132,
 161, 239, 249, 293—297, 299,
 333—334, 339, 359, 444, 448, 451,
 452, 458;
 — sen synty — 62, 174, 249, 253—
 256, 265, 276, 281, 293—294, 297,
 339, 448, 454;
 — ja luokkataistelu — 29, 295—297,
 299, 334;
 — proletariaatin toimeenpanema val-
 tiovallan valtaaminen — 29, 131,
 135—136, 451;
 — porvarillinen — 20, 21, 50—51,
 129—130;
 — valtion kuoleutuminen — 20, 29,
 131, 132, 135, 297.
Vapaus — 23, 131, 134.
Vastakohtaisuus — 116, 451.
Venäjä — 72, 137, 138, 141, 142, 145,
 151, 154, 212—213, 273, 343—
 346, 349, 350, 367, 368, 374, 376,
 408, 436, 455—457;
 — talonpoikaisto — 137, 138, 141,
 144;
 — kapitalismin kehitys — 138, 144,
 145, 455—457;
 — vuoden 1861 reformi — 138, 144,
 455;
 — maatalous — 142—145, 456.
Verot — 22, 295, 396.
Wienin kongressi — 339, 343.
Villeys — 185—186, 189, 199, 202, 204,
 205, 207, 223, 285, 311.
Voitto — 76.
Vuoden 1848 vallankumous Ranskassa
 — 69—70, 99, 340, 404;
 — helmikuun vallankumous — 69—
 70, 98, 148, 149, 352, 416;
 — kesäkuun kapina — 70—71, 98,
 153, 168, 353.
Vuosien 1848—1849 vallankumous —
 70, 98, 100, 166—167, 340, 406.
*Vuosien 1848—1849 vallankumous Sak-
 sassa* — 53, 70, 80, 81, 94, 149,
 151—155, 166—168, 340, 347—
 348, 349, 352, 372, 378, 381.
Väkivalta — 339, 451.

Y

Yhteiskunnallisesti välttämätön työ —
 75.
Yhteiskunta — 60, 65—66, 73, 92,
 174, 316—317.
Yhteiskuntataloudellinen muodostuma
 — 73—74, 120, 174.

Yhteistyö — 122, 134.

Yhteisö — 73, 86, 125, 137—141, 197,
211—212, 269, 273, 289.

Yhteisö (venäläinen) — 137—138, 139,
141, 144—145, 211—213, 273,
457.

Yksilön osuus historiassa — 330—331.

Yksilönpalvelonta — 438—439.

Ä

Äänioikeus (yleinen) — 297, 345, 357,
363, 395, 406.

Sisältö

Karl Marx. Gothan ohjelman arvostelua	5—6
F. Engelsin esipuhe	5—6
Karl Marx. Kirje Wilhelm Brackelle. 5. toukokuuta 1875 . .	7—8
Karl Marx. Reunahuomautuksia Saksan työväenpuolueen ohjelmaan	9—24
I	9—17
II	17—19
III	19—20
IV	20—24
Friedrich Engels. Kirje August Bebelille. 18.—28. maaliskuuta 1875	25—31
Friedrich Engels. Kirje Karl Kautskylle. 23. helmikuuta 1891	32—34
Friedrich Engels. Johdanto »Luonnon dialektiikkaan» . .	35—49
Friedrich Engels. »[Anti]-Dühringin» vanha esipuhe. Dialektiikasta	50—56
Friedrich Engels. Työn osuus apinan muuttumisessa ihmiseksi	57—67
Friedrich Engels. Karl Marx	68—76
Karl Marx ja Friedrich Engels. Kiertokirjeestä <i>August Bebelille, Wilhelm Liebknechtille, Wilhelm Brackelle ym. III. Zürichin kolmikön manifesti</i>	77—83
Friedrich Engels. Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi	84—136
Johdanto englanninkieliseen painokseen 1892	84—103
Socialismin kehitys utopiasta tieteeksi	104—136
I	104—114
II	114—120
III	120—136

Karl Marx. Vastaus Vera Ivanovna Zsulitšin kirjeeseen. Ensimmäinen hahmotelma	137—145
Friedrich Engels. Puhe Karl Marxin haudalla	146—147
Friedrich Engels. Marx ja »Neue Rheinische Zeitung» (1848—1849)	148—155
Friedrich Engels. Kommunistien liiton historiaa	156—172
Friedrich Engels. Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä	173—301
Ensimmäisen, vuoden 1884 painoksen alkulause	173—174
Neljännen, vuoden 1891 painoksen alkulause. <i>Alkukantaisen perheen historiasta (Bachofen, McLennan, Morgan)</i>	175—184
Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä. Yhdistettynä Lewis H. Morganin tutkimuksiin	185—301
I. Esihistoriallisia sivistysasteita	185—189
1. Villey	185—186
2. Barbaarisuus	186—189
II. Perhe	189—230
III. Irokeesisuku	231—242
IV. Kreikkalainen suku	242—249
V. Ateenan valtion synty	249—257
VI. Roomalainen suku ja valtio	257—265
VII. Kelttiläinen ja germaaninen suku	265—276
VIII. Germaanien valtion muodostuminen	276—285
IX. Barbaarisuus ja sivistyneisyys	285—301
Friedrich Engels. Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu	302—338
Vuoden 1888 painoksen alkulause	302—303
Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu	304—338
I	304—311
II	311—318
III	318—324
IV	325—338
Friedrich Engels. Väkivallan osuus historiassa	339—387
Friedrich Engels. Vuoden 1891 sosiaalidemokraattisen ohjelmanluonnoksen arvelua	388—398
I. Kymmenen kappaletta sisältävä perusteleva osa	388—392
II. Poliittiset vaatimukset	392—396
III. Taloudelliset vaatimukset	396
I:n osan liite	397—398
Friedrich Engels. »Työväenluokan asema Englannissa» kirjan toisen saksankielisen painoksen (1892) esipuhe	399—412
Friedrich Engels. Italian tuleva vallankumous ja sosialistinen puolue	413—416
Friedrich Engels. Talonpoikaiskysymys Ranskassa ja Saksassa	417—434

I	418—427
II	427—434
Karl Marx ja Friedrich Engels. Kirjeitä	435—462
Engels Pjotr Lavrovič Lavroville. 12.—17. marraskuuta 1875	435—438
Marx Wilhelm Blosille. 10. marraskuuta 1877	438
Engels Karl Kautskylle. 12. syyskuuta 1882	438—439
Engels Florence Kelley-Wischnewetzskylle. 28. joulukuuta 1886	439—441
Engels Conrad Schmidtille. 5. elokuuta 1890	441—442
Engels Otto Boenigkille. 21. elokuuta 1890	443—444
Engels Joseph Blochille. 21. [—22.] syyskuuta 1890	444—446
Engels Conrad Schmidtille. 27. lokakuuta 1890	446—451
Engels Franz Mehringille. 14. heinäkuuta 1893	451—455
Engels Nikolai Frantsevič Danielsonille. 17. lokakuuta 1893	455—457
Engels W. Borgiukselle. 25. tammikuuta 1894	457—460
Engels Werner Sombartille. 11. maaliskuuta 1895	460—462
Selityksiä	465—494
Nimihakemisto	495—516
Nimiä kirjallisuudesta ja mytologiasta	516—519
Asiahakemisto	520—529